

ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରର
ଚକ୍ରଚାର୍ଯ୍ୟ

ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ରାଜ୍ୟସ୍ତରୀୟ ଆଲୋଚନାଚକ୍ରର ଆଲେଖ୍ୟ : ୨୦୧୨

ସଂପାଦନା :

ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମିଶ୍ର

କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସଭାପତି

ଶ୍ରୀ ଅସିତ ମହାନ୍ତି

ସଚିବ, ପ୍ରକାଶନ ବିଭାଗ

ଡକ୍ଟର ନରେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ

ସଚିବ, ପ୍ରଶାସନ ଓ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଳୟ

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ
ଶରଧାବାଲି, ପୁରୀ

ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ

ଶରଧାବାଲି, ପୁରୀ-୭୫୨୦୦୨

ଅକ୍ଷର ସଂଯୋଜନା :

ଜୟଶ୍ରୀ ଅପ୍‌ସେଟ୍, ପୁରୀ

ମୁଦ୍ରଣ :

ଶ୍ରୀରାମ ସ୍ପ୍ରିନ୍ ପ୍ରିଣ୍ଟିଙ୍ଗ୍, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ୨୦୧୨

ମୂଲ୍ୟ : ଟ. ୬୦/-

(ଷାଠିଏ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର)

© ସର୍ବସ୍ୱତ୍ୱ ସଂରକ୍ଷିତ । ଏହି ପୁସ୍ତକର କୌଣସି ଅଂଶ ପୁନଃ ପ୍ରକାଶିତ କିମ୍ବା ଅନୁଦିତ କିମ୍ବା ବ୍ୟବହୃତ କିମ୍ବା ବର୍ତ୍ତମାନସୁଦ୍ଧା ବା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉଦ୍ଭାବିତ କୌଣସି ଆଧୁନିକ ମାଧ୍ୟମ ଯଥା- ଇଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ସ, ଡିଜିଟାଲ, ପ୍ରଟୋକଲ୍, ସ୍କାନିଂ, ରେକର୍ଡିଂ, ତଥ୍ୟ ସଂରକ୍ଷଣରେ ପ୍ରଚଳିତ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ନକଲ ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ଲିଖିତ ଅନୁମତି ବିନା କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଆଲୋଚନାଚକ୍ରର ଆଲେଖ୍ୟ

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଆଧାରିତ ଅନାଲୋଚିତ ଦିଗକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣି ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଓ ଆଲୋଚନା ପରେ ସେହି ବିନ୍ଦୁଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକରି ସେ ବିଷୟରେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିବା । ଗତ ତିନିବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛି । ଯାହାକି ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକାଶହେବା ତ ଦୂରର କଥା, ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

୧- ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାସ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା

୨- ଶ୍ରୀଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସେବା ପରମ୍ପରା ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପୂଜାବିଧି

୩- ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ମହୋଦଧି ଓ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର

୪- ଅତିବଡ଼ି ପରମ୍ପରା ଓ ସାଧନା ପୀଠ (ଡକ୍ଟର ଭାସ୍କର ମିଶ୍ର)

୫- ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା : ସଂହତିର ସ୍ୱରାଜ୍ୟ - (ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମିଶ୍ର)

୬- ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାରେ ଗାନ୍ଧର୍ବ କଳା (ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀନିବାସ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ)

ଉପରୋକ୍ତ ୪ ଠାରୁ ୬ ନମ୍ବର ପୁସ୍ତକର ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାର ଲେଖକମାନେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନକୁ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ସମାଜରେ ଏକ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାରକୁ ନେଇ ଗଣମାଧ୍ୟମ ମାନଙ୍କରେ ଯେଉଁ ହଇଚଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ତାହାର ଆଧାର ଥିଲା ‘ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ମହୋଦଧି ଓ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର’ ପୁସ୍ତକ । ଏହି ଜନସଚେତନତା ଫଳରେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ମହୋଦଧି ଓ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାରର ଉନ୍ନତି ହୋଇପାରେ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଇପାରେ ।

ସେହିପରି ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପରମ୍ପରାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ସେବା ଓ ପୂଜାବିଧିକୁ ପ୍ରଚଳିତ କରାଇବା ଦିଗରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପକ୍ଷରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ଶ୍ରୀ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସେବା ପରମ୍ପରା ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପୂଜାବିଧି ପୁସ୍ତକଟି ସହାୟକ ହୋଇଅଛି । ଏହା ନିଜେ ଗଜପତି ମହାରାଜା ଶ୍ରୀଦିବ୍ୟସିଂହଦେବ ଅନୁଭବ କଲେ । ତାଙ୍କରି ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପର ସହଯୋଗରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣରେ ତିନିହଜାର ପୁସ୍ତକ ଛପାଇ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପ୍ରଶାସନକୁ ଯୋଗାଇ ଦେଇଅଛି ।

‘ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନାଚକ୍ର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ । ସମଗ୍ର ଦେଶ ବିଦେଶର ସଭ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧି ନଦୀକୁଳରୁ ହିଁ ବିକଶିତ ହୋଇଥିବାର ବହୁଳ ପ୍ରମାଣ ରହିଅଛି । ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ତାହାର ଗତିପଥ

ବଦଳାଇଦେଲେ ବା ଶୁଖିଗଲେ ସତ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶା ଏକ ନଦୀ ବହୁଳ ରାଜ୍ୟ । ଏଠାରେ ସତ୍ୟତା ବିକଶିତ ହେବା ପଛରେ ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଅବଦାନ ରହିବା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକ । ମହାନଦୀର ଏକ ମୁଖ୍ୟଶାଖା ବାଙ୍କୀ ନଦୀ ଭାବେ ପରିଚିତ ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବିଭିନ୍ନ ନଦୀ, ଉପନଦୀ, ଧାରା, ଉପଧାରାର ନାମ ନେଇ ଶେଷରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ମହୋଦଧି ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣ ନାମରେ ଇତିହାସ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛି ।

ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏଠାରେ କେତେକ ଛୋଟ ଛୋଟ ନଦୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଓ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ସତ୍ୟତାର ବିକାଶ ଦିଗରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାର ଧାରାକୁ ଉଦ୍ଧାବିତ କରି ରଖିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ଏକ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର । ଏଠାରେ ମାର୍କଣ୍ଡ, ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା, ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ, ମହୋଦଧି, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଆଦି ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ରହିଅଛି । ତନ୍ତ୍ର ଦର୍ଶନରେ ତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଘାଟ । ବୈଦିକ ମତରେ ତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଜଳ । ତେଣୁ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେ ଜଳ ନିଶ୍ଚୟ ଥିବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଅତୀତରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଘେରି ରହିଥିବା ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଏହି ପୁଣ୍ୟ ତୀର୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ଯେ ନଦୀମାନଙ୍କର ଘାଟ ନ ହୋଇଥିବ ଏହା କିଏ କହିବ ? ଭବିଷ୍ୟରେ ଏ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା ହେଲେ ହିଁ ଜଣାପଡ଼ିବ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ସହ ଜଡ଼ିତ ଏହି ବାଙ୍କୀମୁହାଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନଟିର ପୌରାଣିକ, ଐତିହାସିକ, ଭୌଗୋଳିକ, ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାରର ପେଣ୍ଠସ୍ଥଳୀ, ସୁରକ୍ଷାର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଥାନ ଓ ଏକ ବନ୍ଦର ଥିବାର ସମସ୍ତ ଆଶା ଓ ସ୍ୱପ୍ନକୁ ବହନକରି କେଉଁ କାଳରୁ ଏହି ସ୍ଥାନଟି ପରିଚିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଗବେଷଣା, ଉତ୍ଖନନ ଅଭାବରୁ ବହୁ ଐତିହ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇନପାରି ସମୟକୁ ଅପେକ୍ଷାକରି ରହିଅଛି ।

ସିନ୍ଧୁନଦୀ କୂଳରେ ପୃଥିବୀର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ହରଷା, ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋ ସତ୍ୟତାର ପ୍ରମାଣ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଭାଗର ଉତ୍ଖନନ ପରେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିପାରିଛି । ସେହିପରି ବାଙ୍କୀମୁହାଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ଓ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ବିଭାଗର ସମ୍ମିଳିତ ଯୋଜନା ଓ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହେଲେ ବହୁ ତଥ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଆସିପାରନ୍ତା ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ସମ୍ବଳିତ ବାଙ୍କୀମୁହାଣର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନାଲୋଚିତ ବିଷୟରେ ଏହି ଆଲୋଚନାଚକ୍ରର ଆଲେଖ୍ୟ ସମାଜରେ ଏକ ନୂତନ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବ ବୋଲି ଆଶା ।

ଭବଦୀୟ

ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରତିହାରୀ

ସଂପାଦକୀୟ

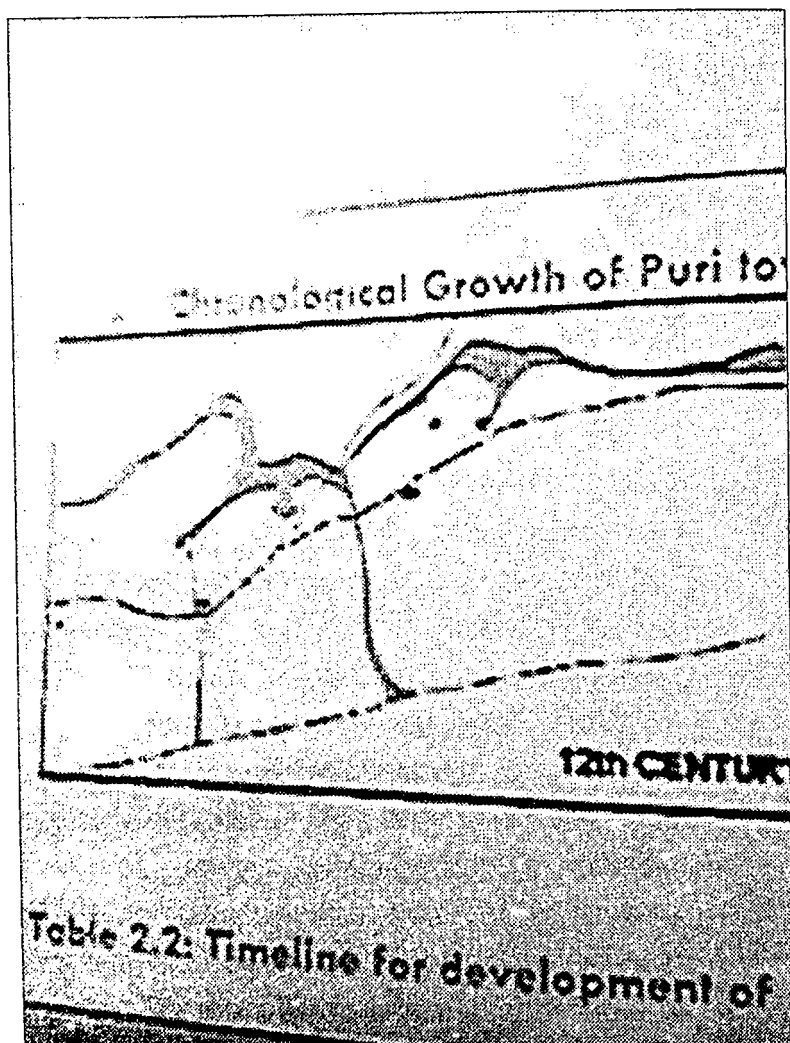
ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାର ଅନାଲୋଚିତ ଦିଗ ବା ସ୍ପଷ୍ଟ ଆଲୋଚିତ ଦିଗକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରି ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିବଦ୍ଧ ।

ସେହି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିର ଏହା ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରୟାସ । ଏହି ପ୍ରୟାସ କେତେ ସଫଳ ହୋଇଛି ତାହା ଆମେ ତଉଲଉନାହିଁ । ପ୍ରୟାସର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ପାହାଚ ଆମେ ଅତିକ୍ରମ କରିଛୁ କି ନା ତାହା ବଡ଼ କଥା । ବିଶେଷ ଆଲୋଚିତ ହୋଇ ନଥିବା ପୁରାଧାମର ‘ଚକ୍ରତୀର୍ଥ’ର ଐତିହ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା ପରିସରରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାର ପ୍ରଥମ ପାହାଚ ଯେ ଅତିକ୍ରମ କରିଛୁ, ତାହା ଆମକୁ ଆଶ୍ଚସ୍ତ କରିଛି । କାହିଁକି ନା ଦିନେ ପରିସରରୁ ହିଁ ପରିଧି ଲାଗିବା ଆରମ୍ଭ କରିବ, ଏହି ଆଶା ଆମର ସ୍ୱାଭାବିକ୍ ।

‘ଚକ୍ରତୀର୍ଥ’ ଐତିହ୍ୟର ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠା ଆମକୁ ଚହଲେଇଛି ନିଶ୍ଚୟ । ବହୁ ଡବ୍, ବହୁ ମତ ଓ ବହୁ ଗାଥା ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଛୁଇଁବ, ଏହି ଆଶା ଆମର ଅମୂଳକ ନୁହେଁ । ଆମକୁ ଛୁଇଁଛି । ଜଣାନଥିଲା ଭାରତୀୟ ଜନସଂଘର ଆଦ୍ୟ ଜାତକ ଦିନେ ଏହିଠାରେ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ତାକୁ ନେଇ ବଙ୍ଗଳାରେ ଲୋକଗୀତ ଗଢ଼ିଉଠିଛି ବୋଲି । ସାମାଜିକ ସହାବସ୍ଥାନର ଦସ୍ତାବିଜ୍, ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ’ର ଜନ୍ମଜାତକ ଏଠି ବଳରାମଦାସେ ତିଆରି ଦେବା ପରେ ସା’ତାଶାଙ୍କ ବାପଘରର ଘୋ-ଘୋ ଆକର୍ଷିତ କଲା ସଭିକୁ । ନଇଲେ ନରସିଂହବାଡ଼ା ମହାଜେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ମଇଲମ ପଲ୍ଲବକୁ ପହିଲିଭୋଗ ମାସକଯାକ ସା’ତାଶାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚେଇଦେବାର ସନନ୍ଦ ଘେନିଥାନ୍ତେ !!

ଏମିତି କିଛି ଐତିହ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଇଛି ଏହି ଆଲେଖ୍ୟ । ଆଶା, ଚିତ୍ତିବାକୁ ଖୋରାକ ଯୋଗେଇବ ।

ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମିଶ୍ର

ଅହମ୍ମଦାବାଦର 'ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ ଫର ଏନଭିରନ୍ମେଣ୍ଟାଲ ପ୍ଲାନିଂ ଆଣ୍ଡ ଟେକ୍ନୋଲୋଜି' (ସି.ଇ.ପି.ଟି) ପକ୍ଷରୁ ପୁରୀ ସହରର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ନଦୀ ଓ ଶାଖାନଦୀର ମାନଚିତ୍ର ।

ଏହି ନଦୀ ଓ ଶାଖାନଦୀ ମାନଙ୍କର ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ମହାନଦୀର ବାକିମୁହାଣ ସଂଲଗ୍ନ ନଦୀ, ମୂଷା ନଦୀ, ମାଳିନୀ ନଦୀ ଓ ମଙ୍ଗଳା ଘାଟ ଆଦି ରହିଛି ।

ସୂଚୀପତ୍ର

କ୍ରମ.ନଂ	ବିଷୟ	ଲେଖକ	ପୃଷ୍ଠା
୧.	ଚକ୍ରରୂପ : ଚକ୍ରତତ୍ତ୍ୱ : ଚକ୍ରତୀର୍ଥ	ଶ୍ରୀ ଅସିତ ମହାନ୍ତି	୯
୨.	ଓଡ଼ିଆ ଅସ୍ଥିତା ଅନେକ୍ଷଣ କୁମରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ	ଅଧ୍ୟାପକ ସୁନୀଲ ରଥ	୨୮
୩.	ବାଙ୍କିମୁହାଣ ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ	ଡକ୍ଟର ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ର	୪୦
୪.	ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ବାଙ୍କିମୁହାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ	ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରତିହାରୀ	୪୩
୫.	ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସୁନାର ଗୌରାଜ	ଡକ୍ଟର ନରେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ	୫୩
୬.	ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସନାରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ରନାରାୟଣ ଓ ସାବତ ନିୟୋଗ	ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗୋହିକାର	୫୭
୭.	ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଶ୍ରୀଦରିଆ ମହାବୀର	ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀନିବାସ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ	୬୩
୮.	ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତ୍ ସ୍ୱାମୀ ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବ ମହାରାଜ	ଶ୍ରୀ ଉତ୍ତମରାଜ ଦତ୍ତ	୭୧
୯.	ଜୈନ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ 'ଶ୍ରୀଚକ୍ର' ଉପାସନା	ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ନନ୍ଦ	୭୮
୧୦.	ଐତିହ୍ୟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ	ଡକ୍ଟର ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଚିନ୍ମରା	୮୪
୧୧.	ପୁରାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ	ଶ୍ରୀ ସାରଙ୍ଗଧର ରାୟଗୁରୁ	୯୧
୧୨.	ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଶୂନ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ	ଶ୍ରୀକାଞ୍ଚଳି କାନୁନ୍‌ଗୋ	୯୯
୧୩.	ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଓ ପର୍ଯ୍ୟଟନ	ଡକ୍ଟର ସୁନୀଲ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ	୧୧୩
୧୪.	ମହୋଦଧିର ବିବ୍ୟତୀର୍ଥ	ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ କୁମାର ମିଶ୍ର	୧୧୭

■ ■ ■

ଚକ୍ରରୂପ : ଚକ୍ରତତ୍ତ୍ୱ : ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ଅସିତ ମହାନ୍ତି

‘ସହସ୍ରଶୀର୍ଷାଃ ପୁରୁଷଃ ସହସ୍ରାକ୍ଷ ସହସ୍ରପାଦଃ’— ରକ୍ତବେଦ, ଦଶମ ମଣ୍ଡଳ, ପ୍ରଥମ ମନ୍ତ୍ରରେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଏହିପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି, ତାଙ୍କର ସହସ୍ର ମଣ୍ଡଳ, ସହସ୍ର ଚକ୍ଷୁ, ସହସ୍ର ପାଦ, ସେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଆମର ଦଶ ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ତାଙ୍କୁ ଗଣନା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ; ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଅଗଣନୀୟ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଣ୍ଡକ ଉପନିଷଦର ଛାନ୍ଦ-୨, ଶ୍ଳୋକ-୪ରେ ତାଙ୍କୁ ‘ଆପାଦଶୀର୍ଷ’ କୁହାଯାଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍, ନା ତାଙ୍କର ଅଛି ପାଦ ନା ଶୀର୍ଷ । ପୁଣି ‘ଐତରେୟ ଉପନିଷଦ’ରେ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ଯେ ଅଗ୍ନି ହେଉଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇ ଚକ୍ଷୁ, ଦିଗଗଣ କର୍ଣ୍ଣ, ବେଦମାନେ ତାଙ୍କର ବାକ୍ବିବୃତି, ବାୟୁ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସ । ଏ ବିଶ୍ୱ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ଏବଂ ପୃଥିବୀ ତାଙ୍କର ପାଦ । ପୁଣି କୁହାଯାଇଛି, ସେହି ଇଶ ବା ଈଶ୍ୱର ସକଳ ଜୀବଙ୍କ ଅନ୍ତରାତ୍ମାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନ ସିଂହାସନରେ ବିରାଜମାନ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ହସ୍ତ, ପଦ ଓ କର୍ଣ୍ଣହୀନ ଏବଂ ପଲକହୀନ ଚକ୍ଷୁର ନେତ୍ରଥ୍ୟ ନିର୍ଯ୍ୟାମକ ଭାବରେ ଆମର ପୁରାଣମାନେ ଯେଉଁ ସବୁ କାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି, ଲୋକଚକ୍ଷୁରେ ଆମ ‘ଅଧାରତ୍ନା ଦିଅଁ’ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଦାରୁରୂପ ଏହା ଅବିସୟାଦିତ । ଏଇଥିପାଇଁ ହିଁ ତାଙ୍କୁ କାଳେ କାଳେ କୁହାହୋଇଥାସିଛି ‘ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ’ ବା ‘ବ୍ରହ୍ମଦାରୁ’ । ଏଇଥିପାଇଁ ହିଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଧ୍ୟାନମନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଗୃହୀତ ‘ମହାପୁରୁଷ ବିଦ୍ୟା’ର ୯/୩୨ ଶ୍ଳୋକରେ ତାଙ୍କୁ ‘ବେଦାନାଂ ସାରମାଶାଂ’ ବା ସକଳ ବେଦର ସାର ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ଏଇଠି ପୁଣିଥରେ ଫେରିବା ‘ରକ୍ତବେଦ’ର ‘ପୁରୁଷ ସୂକ୍ତ’ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସେହି ‘ସହସ୍ରଶୀର୍ଷାପୁରୁଷ’ଙ୍କ ପାଖକୁ ଏବଂ ପୁଣିଥରେ ବି ଫେରିବା ଉପରେ ସୂଚିତ ‘ମୁଣ୍ଡକ’ ଓ ‘ଐତରେୟ’ ଉପନିଷଦର ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଖକୁ । ବୈଦିକ ରଷି ମାନଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦିବ୍ୟ ଚିନ୍ତନରେ ସେତେବେଳେ କଣ ଥିଲା ଭଗବତ୍ ତତ୍ତ୍ୱର ସ୍ୱରୂପ ?

ସୃଷ୍ଟିର ଆଦି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକୃତି କୋଳରେ ଲାଳିତ ହେଉଥିଲା ମଣିଷ । ଉପରେ ସୁବିଶାଳ ନୀଳ ଆକାଶ । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରକା, ଛାୟାପଥ ଆଦିର ଅପୂର୍ବ ରୂପଶୋଭା । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ

ଘନ ଅରଣ୍ୟ, ଚରଙ୍ଗାୟିତ ପର୍ବତମାଳା, ନୀଳ ସମୁଦ୍ର, ଅସଂଖ୍ୟ ଗିରି, ନିର୍ଜର ଏବଂ କୋଟି କୁସୁମର ସୁନ୍ଦର, ସୁବାସିତ ସମ୍ଭାର । ବିମୁଗ୍ଧ, ବିସ୍ମିତ ମାନବମାନରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ-ଏ ସବୁର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା କିଏ ? ଏସବୁ ସଂପର୍କରେ ସେ ଯେତିକି ଯେତିକି ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲା, ତାର ମନ କ୍ରମେ ଏକ ଅଜ୍ଞାତ ପୁରୁଷର ଅସ୍ତିତ୍ବକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଆରମ୍ଭ କରୁକଲା । ତାହାହିଁ ଥିଲା ଈଶ୍ବରତ୍ବ ନିରୂପଣର ଆଦି ସୋପାନ ।

ଏ ସଂପର୍କରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ସୁନ୍ଦର ଉପସ୍ଥାପନା କରିଛନ୍ତି ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ତାଙ୍କର ‘ପରମାର୍ଥ ପୟୋଧି’ର ‘ଐଶ୍ୱାତର୍ୟ ସୂଚିକା’ ଅଧ୍ୟାୟରେ । ଏହି ଦୁଷ୍ଟାପ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀ ମହାମୋହନ ତ୍ରିପାଠୀ ଓ ଶ୍ରୀ ଅସିତ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସଂପାଦନାରେ ୨୦୧୦ରେ ପ୍ରକାଶିତ । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି, “ଚିରାରାଧ୍ୟ ବେଦସଂହିତାରେ ସେହି ଈଶ୍ବରତ୍ବ, ମହତ୍ତ୍ବର ଆଭାସ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମେ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ମିତ୍ର, ବରୁଣ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ସୋମ, ବନସ୍ପତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଦେବତ୍ବ କବ୍ଧନା କରି ଆରାଧନା କରୁଥିବା ବେଳେ ମନରେ ଈଶ୍ବରଚିନ୍ତା ଚରଣିତ ହୋଇଉଠିଲା । ତା’ପରେ ନାନାବିଧ ଡର ବିତର୍କର ପରିଣାମରୂପେ ପୂର୍ବକ, ସେହି ଅସୀମ, ଅନନ୍ତ ଦୈବିତାଙ୍କ ଠାରୁ ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟିର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ସେମାନେ ସ୍ଥିର କରି ଗାନ କଲେ କି :

“ଅଦିତି ଦୈବୀରଦିତିରନ୍ତରାକ୍ଷଂ ଅଦିତିର୍ମାତା ସପିତା ସପୁତ୍ରଃ

ବିଶ୍ୱେଦେବୀଃ ଅଦିତି ପଞ୍ଚଜନୀଃ ଅଦିତିଃ ଅଦିତିର୍ଜନିତ୍ଵଂ ।” (ରକ)

ଏହାର ଅର୍ଥ, ଅଦିତି ହିଁ ଆକାଶ; ଅଦିତି ଅନ୍ତରାକ୍ଷ; ଅଦିତି ମାତା, ପିତା, ପୁତ୍ର; ଅଦିତି ସକଳ ଦେବ, ପୁରୁଷ ଓ ଜନ୍ମର କାରଣ ।

କିନ୍ତୁ ଆମର ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଅଦିତିଙ୍କୁ ଦେବମାତା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ବୈଦିକ ‘ଅଦିତି’ ଶବ୍ଦର ଏହି ମନ୍ତ୍ରାର୍ଥ ଆଧାରରେ ଯେ ଏହା କରାଯାଇଛି, ଏହା ସହଜ ଅନୁମେୟ; ମାତ୍ର ବୈଦିକ ରକ୍ଷିମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତନ ଓ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଦିତି କେବଳ ଦେବମାତା ନୁହନ୍ତି, ସେ ହିଁ ସବୁର ଆଦି । ବୈଦିକ ରକ୍ଷିମାନେ ବେଦର ସଂହିତାଭାଗରେ ଈଶ୍ବରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ବର ଏହି ଯେଉଁ ଆଭାସ ଦେଲେ ଏବଂ ସଂହିତାରେ ଈଶ୍ବରୀୟ ଚେତନାର ଏହି ଯେଉଁ ବୀଜଟି ଅଙ୍କୁରିତ ହେଲା, ତାହାହିଁ କ୍ରମେ ବେଦର ‘ବ୍ରାହ୍ମଣ’ ଓ ‘ଆରଣ୍ୟକ’ ଅଂଶରେ ଅଧିକ ମୁକୁଳିତ ହେଲା । ବେଦର ସଂହିତାଭାଗ ଠାରୁ ମହାଭାରତରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ କରାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁସହସ୍ର ବର୍ଷର ଏହି ପ୍ରଳୟିତ ଚେତନା ବସୁନ୍ତଃ ଗୋଟିଏ ସୂତ୍ରରେ ହିଁ ଗୁଢ଼ା । ସେହି ସୂତ୍ରଟି ହେଉଛି— ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ସର୍ବୋପରି । ଏଇଥିପାଇଁ ହିଁ ‘ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତା’ରେ ବିଶ୍ୱରୂପ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରାଇବା ସମୟରେ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ‘ଗୁଡାକେଶ’ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି—

“ଇହୈକସ୍ତଂ ଜଗତ୍‌କୃତ୍‌ସ୍ତଂ ପଶ୍ୟାଦ୍ୟ ସଚରାଚରମ୍ ।

ମମ ଦେହେ ଗୁଡାକେଶ ଯଜ୍ଞାନ୍ୟଦ୍ ଦ୍ରଷ୍ଟୂମିଛସି ।” (୧୧/୭)

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରଥ ତାଙ୍କ ‘ଶାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ’ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାନ୍ତର (ପ୍ରକାଶକ : ପଣ୍ଡିମା, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ୨୦୦୯)ରେ ଏହାକୁ ଏହିପରି ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି— “ହେ ଗୁଡାକେଶ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ’ ଦେହରେ ଏକତ୍ର ତର ଏବଂ ଅତର ସମସ୍ତ ଜଗତକୁ ଦେଖ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଯଦି ଚାହୁଁଛ, ଯାହା ଜୟ ପରାଜୟ ଆଦି ଆଶଙ୍କା କରୁଛ, ସେମାନେ ମୋତେ ଜିଣିବେ କି ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଜିତିବି ? ଇତ୍ୟାଦି ଯାହା କହୁଛ, ସେ ସମସ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦେଖ ।”

ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ, ନବାକ୍ଷରୀ ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତକାର ଅତିବଡ଼ି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଅତି ସରଳ ଓ ସର୍ବବୋଧ୍ୟ ଭାଷାରେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହିଛନ୍ତି,

“ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମାଳ ମାଳ ହୋଇ । ମୋ ଲୋମକୁପେ ବିରାଜଇ ।”

ଏହା ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରତିପାଦିତ କରେ ଯେ ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ସକଳର ଉତ୍ସ, ସର୍ବୋପରି ।

ତେବେ ଜାଣି ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ଯେ ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ କିଛି ଭିନ୍ନ କଥା କହେ ନାହିଁ । ବେଦ ଯାହା କହେ, ପୁରାଣରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନ ଯାହା କହୁଛି; ଏହା ମୂଳତଃ ଗୋଟିଏ କଥା । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱରୁ ।

ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ ସୃଷ୍ଟିର ତିନିଟି ଅବସ୍ଥା କଥା କୁହାଯାଇଛି—

(୧) ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟି— ମହତ୍ତ୍ୱ, (୨) ଦ୍ୱିତୀୟ ସୃଷ୍ଟି— ଭୂତସର୍ଗ, (୩) ତୃତୀୟ ସୃଷ୍ଟି— ବୈକାର୍ମିକ ବା ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗ୍ରାହ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ।

ଏ ପ୍ରସଂଗରେ ‘ପରମାର୍ଥ ପୟୋଧି’ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ଭାଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ ‘ଦ୍ୱିତୀୟ ତରଙ୍ଗ : ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ’ ଅଧ୍ୟାୟ (ପୃ ୧୨୧-୧୨୨) ଆମେ ଦେଖି ପାରିବା । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି, ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିମ ଅବସ୍ଥାରେ ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ପଦାର୍ଥ କିଛି ନଥିଲା । ଏହି ଦିଗନ୍ତବ୍ୟାପୀ ଜଗତ, ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରାଦି ଗ୍ରହ ଓ ନକ୍ଷତ୍ରରାଜି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁମାନ ଓ ଶବ୍ଦର ବିଷୟ କିଛି ନଥିଲା । ଥିଲା କେବଳ ଅନନ୍ତ ଅକ୍ଷକାର । ଥିଲା କେବଳ ନିତ୍ୟ ପରମାତ୍ମ । ତାହା ଥିଲା ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା ଓ ଶକ୍ତିହୀନ । ସୁତରାଂ ନିଦ୍ରାରେ ଅଚେତନ । ଯେମିତି ଚଳନଶକ୍ତି ଥାଇ ବି ଅକ୍ଷ ରାସ୍ତାରେ ଯାଇପାରେନା, ଆଖି ଥାଇ ମଧ୍ୟ ପଛ ଦୂରରେ ଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ ଦେଖିପାରେନା— ସେହିପରି ଶକ୍ତିହୀନ । ଏହି ନିଷ୍ପ୍ରୟ ଅବସ୍ଥା ହିଁ ପ୍ରଳୟ ଅବସ୍ଥା ।

ଏହାପରେ ଆସିଲା ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଥମାବସ୍ଥା :

ଅର୍ଥାତ୍, ଏହି ନିଷ୍ପ୍ରୟ ଅବସ୍ଥା ପରେ ସୃଷ୍ଟିକ୍ରିୟାର ଉତ୍ତର ହେଲା । ଲୁକ୍କାୟିତ ଶକ୍ତି ଅତଳ ପରମାତ୍ମର ସଂଯୋଗରେ ଆସିଲା— ଏବଂ ନିଷ୍ପ୍ରୟ ପରମାତ୍ମ କ୍ରିୟାଶୀଳ ହେଲା । ଅତଳ ପରମାତ୍ମ ସେହି ଶକ୍ତି ସଂଯୋଗରେ ସଚଳ ହେଲା ଏବଂ ପ୍ରକୃତି ହୋଇ ଭାଷଣ ବେଗରେ

ଘୁରିବାରେ ଲାଗିଲା । ଅବିଦ୍ୟମାନରୁ ବିଦ୍ୟମାନ ବସ୍ତୁର ଉତ୍ତବ ହେଲା ।

ଏହା ହିଁ ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟି : ମହତ୍ତ୍ବ । ଏହା ଅଶୁର ପ୍ରଥମ ସନ୍ଦନ, ଆଦିବୃତ୍ତ ।

ଏବେ ଆସିବା ସୃଷ୍ଟିର ଦ୍ବିତୀୟ ଅବସ୍ଥାକୁ :

କ୍ରମେ ନିଜ ନିଜର ଆକର୍ଷଣଶକ୍ତି ଦ୍ବାରା କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଅନନ୍ତ ପରମାତ୍ମା ଏକତ୍ର ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଘୁରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ବାଷ୍ପରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ବୃହସ୍ପତି ରକ୍ଷିକ ମତରେ, ଏହି ବାଷ୍ପ ସମୁଦ୍ର ହେଉଛି ଆକାଶ ।

ଏଇଠୁ ପଞ୍ଚ ମହାଭୂତର ସୃଷ୍ଟି ।

ଭୂତ ବା ମହାଭୂତକୁ ଇଂରାଜୀରେ କୁହାଯାଏ ‘Element’ । ଏହି ବାଷ୍ପସମୁଦ୍ର ବା ଆକାଶ ହେଉଛି ପ୍ରଥମ ମହାଭୂତ । ଏହି ଆକାଶ ଠାରୁ ଦ୍ବିତୀୟ ମହାଭୂତ— ବାୟୁ, ବାୟୁ ଠାରୁ ତୃତୀୟ ମହାଭୂତ— ତେଜ, ତେଜ ଠାରୁ ଚତୁର୍ଥ ମହାଭୂତ— ଜଳ ଏବଂ ଜଳ ଠାରୁ ପଞ୍ଚମ ମହାଭୂତ— କ୍ଷିତିର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏହାକୁ ଆମେ ପଞ୍ଚ ମହାଭୂତ— କ୍ଷିତି-ଅପ୍-ତେଜ-ମରୁତ-ବ୍ୟୋମ ଭାବରେ ଜାଣୁ ।

ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣରେ ଏହାକୁ କୁହାଯାଇଛି ଦ୍ବିତୀୟ ସୃଷ୍ଟି ବା ‘ଭୂତସର୍ଗ’ ।

ଏବେ ଆସିବା ସୃଷ୍ଟିର ତୃତୀୟ ଅବସ୍ଥାକୁ :

ବୃହସ୍ପତି ରକ୍ଷି କହିଛନ୍ତି, କ୍ଷିତି ବା ପୃଥିବୀ ଠାରୁ ତେଜସ୍ବୀ, ଅବିନାଶୀ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମଗଣ ଜନ୍ମିଲେ । କେତେଗୁଡିଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପରମାତ୍ମା ପରସ୍ପର ସହ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଅସଂଖ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ନାହାରିକାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଘୁରିବାରେ ଲାଗିଲେ । କ୍ରମେ ଏହି ସକଳ ନାହାରିକାପିଣ୍ଡ ଏକତ୍ର ମିଳିତ ହୋଇ ଏକ ବୃହତ୍ ତରଳ ଗୋଲକରେ ପରିଣତ ହେଲେ ଏବଂ ଅନ୍ତରାକ୍ଷରେ ମହାବେଗରେ ଘୁରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଏହି ତରଳ ଗୋଲକ ନୃତ୍ୟ କରି କରି, ଅର୍ଥାତ୍ ଘୁରି ଘୁରି ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ରେଶୁମାନ ନିକ୍ଷେପ କଲା । ଏହିଥିରୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ସୌରଜଗତ । ଏହିପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଗୋଲକ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ । ଏହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଗୋଲକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସୌରଜଗତ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ।

ଏହା ହିଁ ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣର ‘ତୃତୀୟ ସୃଷ୍ଟି’ । ଏହା ବୈକାରିକ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟକ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ।

ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ‘ପରମାର୍ଥ ପଯୋଧି’ର ‘ତୃତୀୟ ତରଙ୍ଗ’ : ‘ମହାଭୂତ ପ୍ରସଂଗ’ରେ ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ।

ତେବେ ‘ଯୋଗବାଶିଷ୍ଠ’ର ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତି ଦେଲେ ପ୍ରସଂଗଟିକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ କହିହେବ । ସେହି ଉକ୍ତିଟି ହେଉଛି—

“ବୀଜଂ ଜଗସୁନନ୍ ପଞ୍ଚକ
ମାତ୍ରମେବ

ବୀଜଂ ପରବ୍ୟବହିତ
ସ୍ଥିତିଶକ୍ତିରାଦ୍ୟା

ବୀଜଂ ତଦେବ ଭବତୀତି
ସଦାନୁଭୂତଂ

ତନ୍ମାତ୍ରମେବ ମଜମାଦ୍ୟମତୋ
ଜଗତଃଶ୍ରୀ ।”

ଅର୍ଥାତ୍, ଏହି ନିଖୁଳ ଜଗତର
ଉପାଦାନ ହେଉଛି— ଆକାଶ, ବାୟୁ,
ଅଗ୍ନି, ଜଳ ଓ ପୃଥିବୀ । ଏହି ଭୂତପଞ୍ଚକ
ବା ପଞ୍ଚମହାଭୂତର ସୂକ୍ଷ୍ମାବସ୍ଥା ହେଉଛି

ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ର ଏବଂ ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ରର କାରଣ ହେଉଛନ୍ତି ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି । ଏହାକୁ ହିଁ ମାୟା ବା ପ୍ରକୃତି
କୁହାଯାଏ । ସେହି ପ୍ରକୃତିର ସ୍ୱରୂପାବସ୍ଥାକୁ ଅବ୍ୟକ୍ତାବସ୍ଥା ଏବଂ ବିକାରାବସ୍ଥାକୁ ବ୍ୟକ୍ତାବସ୍ଥା
କୁହାଯାଏ । ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତିର ଅବ୍ୟକ୍ତାବସ୍ଥାରେ ସୃଷ୍ଟିର ଅଭାବ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତାବସ୍ଥାରେ ସୃଷ୍ଟିର ଆବିର୍ଭାବ
ହୁଏ । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତିଙ୍କର ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ମୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମ
ହିଁ ସେହି ପ୍ରକୃତିର ଆଧାର ।

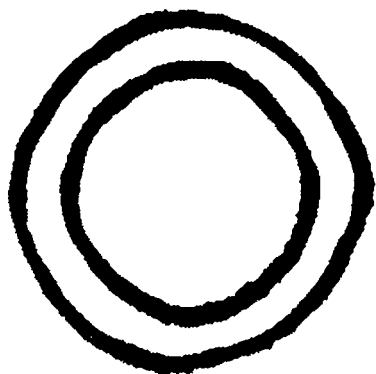
ଏଠାରେ ଏହି ଦୀର୍ଘ ଉପକ୍ରମଣିକାର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ହେଉଛି, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଯେପରି
ବେଦବର୍ଣ୍ଣିତ ‘ସହସ୍ରଶାଖୀଃ ପୁରୁଷଃ ସହସ୍ରାକ୍ଷଃ ସହସ୍ରପାଦଃ’, ସେ ବି ସେମିତି ଦାରୁବିଗ୍ରହରେ
ଭ୍ରାତା, ଭଗ୍ନୀ ଓ ସ୍ୱଜନପରିବୃତ ହୋଇ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନ ସିଂହାସନରେ ବିରାଜମାନ । ସେ
ଦାରୁରୂପରେ ବ୍ୟକ୍ତ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମଭାବରେ ଅବ୍ୟକ୍ତ । ‘ବାଜସନେୟ’ ତାଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି ଅଖଣ୍ଡ,
‘ବୃହଦାରଣ୍ୟକ’ କହିଛନ୍ତି ଜ୍ୟୋତିର ଜ୍ୟୋତି, ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର କହିଛନ୍ତି ଅଶ୍ୱରୁ ଅଶ୍ୱ ପୁଣି
ବୃହତରୁ ବୃହତଃ— ମହତରୁ ମହତଃ । ପୁଣି ସେ ‘ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ’ଙ୍କ ଶାନ୍ତିମନ୍ତ୍ରରେ ‘ପୂର୍ଣ୍ଣରୁ
ପୂର୍ଣ୍ଣ’ ଏବଂ ଶୂନ୍ୟବାଦୀ ବୌଦ୍ଧ ଚେତନାରେ ‘ଶୂନ୍ୟରୁ ଶୂନ୍ୟ’ । ପୁଣି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୁରୁସ୍ତୋତ୍ରରେ
ତାଙ୍କୁ କୁହାଯାଇଛି— ‘ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳାକାର’ ।

ଏହି ‘ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳାକାର’ ଶ୍ଳୋକାଂଶର ପୂରା ପଦଟି ହେଉଛି—

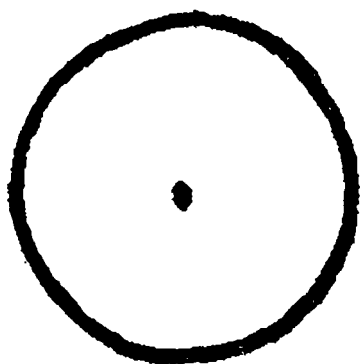
“ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳାକାରଂ ବ୍ୟାପ୍ତଂ ଯେନ ଚରାଚରମ୍

ତପ୍ତଂ ଦର୍ଶିତଂ ଯେନ ତସ୍ମୈ ଶ୍ରୀଗୁରବେ ନମଃ ।”

ଏହାର ଅର୍ଥ, ସେହି ଗୁରୁଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ— ଯେଉଁ ଗୁରୁ ଆମକୁ ସେହି ସତ୍ୟ— ସେହି ଅଖଣ୍ଡ

୧: ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳ

୨: ସୂର୍ଯ୍ୟ (ଗ୍ରହ)

ମଣ୍ଡଳାକାର ବ୍ରହ୍ମକୁ ଦର୍ଶନ କରାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଏହି ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳାକାର ବ୍ରହ୍ମ ସମଗ୍ର ଚରାଚରରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ‘ମଣ୍ଡଳ’ର ଆଭିଧାନିକ ଅର୍ଥ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରାଯାଇପାରେ । ‘ମଣ୍ଡ’ ବା ‘ଅଛି’ ଅର୍ଥରେ ‘ଳ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ଏହି ‘ମଣ୍ଡଳ’ ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି । ଏହାର ଅର୍ଥ ବୃତ୍ତାକାର ଆଲୋକ ବା ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିମ୍ବ ।

ଶିଶୁଟିଏ ତାର ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷା ମୂଳତଃ ଏହି ‘ମଣ୍ଡଳ’ ବା ‘ବୃତ୍ତ’ରୁ ହିଁ

ଆରମ୍ଭ କରିଥାଏ । ତାର ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷାର ଅଧମାରମ୍ଭ ହୁଏ ତିନିଟି ମଣ୍ଡଳରୁ— ଯାହା ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରତୀକ । ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ, ଏହି ମଣ୍ଡଳ ବା ବୃତ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପ୍ରତୀକ । ତେଣୁ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଯେପରି ‘ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳାକାର’ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ କରାଯାଇଛି, ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରାଯାଇଛି । ପୁଣି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କୁହାଯାଇଛି ‘ଜ୍ୟୋତିବ୍ରହ୍ମ’ ବା ‘ପ୍ରକାଶମାନ ଈଶ୍ୱର’ ।

‘ଆଦିତ୍ୟ ହୃଦୟ ଷ୍ଟୋତ୍ର’ରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି—

“ଉଦୟେ ବ୍ରହ୍ମଣୋପେତଂ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ତୁ ମହେଶ୍ୱରମ୍

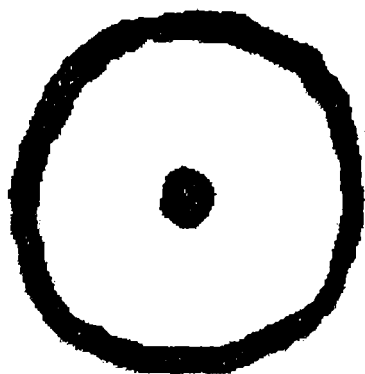
ଅସ୍ତକାଳେ ଭବେଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁଃ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତିଃ ଦିବାକରଃ ।”

ଅର୍ଥାତ୍, ଉଦୟକାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମା, ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ସେ ମହେଶ୍ୱର ଏବଂ ଅସ୍ତକାଳରେ ବିଷ୍ଣୁ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ ଯେ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିରାଜିତ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସକାଳ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ଅସ୍ତକାଳରେ ବିଷ୍ଣୁ, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବି ସେମିତି ସନ୍ଧ୍ୟା ରୂପେ ସେଥିରେ ପରିକଳ୍ପିତ ।

ପ୍ରାକ୍ ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ଚକ୍ର ଉପାସନା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସିଛି । ପୁଣି ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ଯେ ଏହି ଚକ୍ର ଉପାସନା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାରେ ମଧ୍ୟ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ସମନ୍ୱିତ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ବିଶ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମଧାରା ଓ ଚିନ୍ତା, ଚେତନାରେ ଚକ୍ରର ସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ରେମଣ୍ଡ ବକ୍ଲାଣ୍ଡଙ୍କ
 ‘ମ୍ୟାଜିକାଲ ଆର୍ଟ୍ସ୍ ଫିରିଫୁଆଲ
 ସିମ୍ବଲିଜମ୍’ (ପ୍ରକାଶକ : ନିଉ ଏକ୍
 ବୁକ୍ସ, ୨୦୦୫), ଇଭା ରୁଡି
 ଜାନସେନ୍ଙ୍କ ‘ଦ ବୁକ୍ ଅଫ୍ ହିନ୍ଦୁ
 ଇମେଜେରୀ’ (ପ୍ରକାଶକ : ନିଉ ଏକ୍
 ବୁକ୍ସ, ୨୦୦୨) ଓ ପରମହଂସ
 ହରିହରାନନ୍ଦଙ୍କ ‘ମିଷ୍ଟିସିଜମ୍ ଅଫ୍
 ରିଲିଜିଅସ୍ ସିମ୍ବଲିଜ୍’ (ପ୍ରକାଶକ :
 ପ୍ରଜ୍ଞାନ ମିଶନ୍, ୨୦୦୬) ଆଦି
 ପୁସ୍ତକରେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶଦ
 ବିବରଣୀ ଅଛି । ତଦନୁସାରେ, ଅଖଣ୍ଡ

୩: ଦିନ, ସମୟ

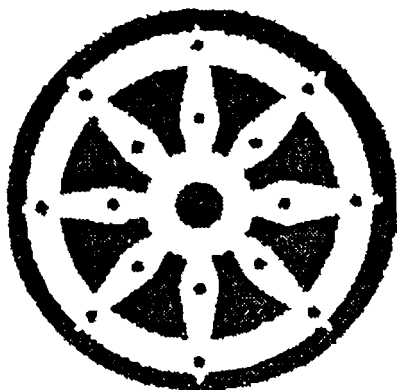
ମଣ୍ଡଳ ସମଗ୍ରତା ବା ଅସାମତାର ପ୍ରତୀକ । (ଚିତ୍ର:୧) ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ
 ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ମାନଙ୍କରେ ଏକ ବୃତ୍ତ ବା ମଣ୍ଡଳ ଏବଂ ତାହାର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁ
 ଚିତ୍ରିତ ହୋଇ ଆସିଛି । (ଚିତ୍ର:୨) ପୁଣି ଯେହେତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦିବସ ଓ ରାତ୍ରିର ନିୟାମକ ଏବଂ
 ମୁଖ୍ୟତଃ ତାହାଙ୍କୁ ଆଧାର କରି ସୁପ୍ରାତନ କାଳରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୟ ଗଣନା କରାହୋଇ
 ଆସୁଛି, ତେଣୁ ଦିନ ଓ ସମୟର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବୃତ୍ତ ବା ମଣ୍ଡଳ ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବିନ୍ଦୁକୁ
 ଗ୍ରହଣ କରାହୋଇଆସିଛି । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦିନ ଓ ସମୟର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ଜଳିପତର
 ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାର ନିଦର୍ଶନ ମାନଙ୍କରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ମଣ୍ଡଳ ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବିନ୍ଦୁର ଚିତ୍ର
 ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । (ଚିତ୍ର: ୩) ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବୃତ୍ତାକାର ଚକ୍ଷୁ ସହିତ ଏହାର ଗଭୀର ସାମ୍ୟ
 ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ମଣ୍ଡଳ କାଳେ କାଳେ ଏକ ପବିତ୍ର ସ୍ଥଳ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇ ଆସିଛି । ହିନ୍ଦୁ ତନ୍ତ୍ର
 ଧାରାରେ ଏହା ଯନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କଥିତ । ଧ୍ୟାନ, ଧାରଣା ଓ ଐହିକ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଏହାର
 ଉପଯୋଗ କରାଯାଏ । ତିବ୍ବତୀୟ ମାନଙ୍କ ଧାରଣାରେ ଏହା ବୁଢ଼ାଣ୍ଡର ଏକ ରେଖାଚିତ୍ର ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ଗୋଲାକାର ବା ଚକ୍ରାକାର ବା ମଣ୍ଡଳାକାର । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍
 ଗୀତା ଅନୁସାରେ ଏହା ‘କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ’ ବା ଚିର ଜାଗ୍ରତ ଚେତନାର ଦେହାତକ ।

କ୍ଷେତ୍ର ଜଣ ଓ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ କିଏ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଗୀତାର ଦୁଇଟି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ଳୋକ
 ହେଉଛି, ତ୍ରୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ଷଷ୍ଠ ଓ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକ । ସେଥିରୁ ପ୍ରଥମଟିରେ କୁହାଯାଇଛି-

“ଇଚ୍ଛା ଦେକ୍ଷ ଯୁଷ୍ଠଂ ଦୁଃଖଂ ସଂଘାତଶ୍ଚେତନା ଧୃତିଃ ।

୪: କାଳ, ଧର୍ମ, ଯୋଗ, ଜୀବନଚକ୍ର

ଏତତ୍, କ୍ଷେତ୍ରଂ ସମାସେନ
ସବିକାର ମୁଦାହୃତମ୍ ।” (୧୩/୬)

‘ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍ ଗୀତା ଶାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟ’ର ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାନ୍ତର ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରଥ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି- ‘ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସୁଖଦାୟକ ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ, ତାର ପୁନଃ ପ୍ରାପ୍ତି ହେଲେ ତାକୁ ସେହି ପ୍ରକାର ସୁଖ ସକାଶେ ନେବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଇଚ୍ଛା କରାଯାଏ, ସେହି ଅନ୍ତଃକରଣ ଧର୍ମକୁ ଇଚ୍ଛା କହନ୍ତି । ତାହା ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ହୋଇଥିବାରୁ କ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ ।’

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୀତାର ଅନ୍ୟ ଶ୍ଳୋକଟି ହେଉଛି-

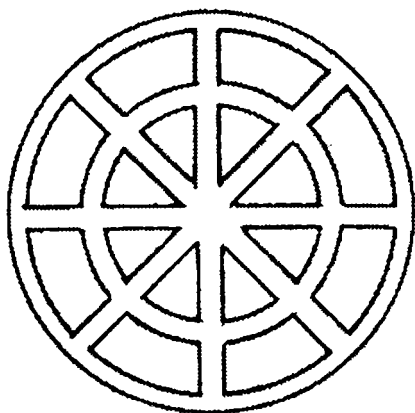
“ଇଦଂ ଶରୀରଂ କୌତେୟ କ୍ଷେତ୍ରମିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।

ଏତଦ୍ୟୋ ବେରି ତଂ ପ୍ରାହୁଃ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ଇତି ତଦ୍ବିଦଃ ।” (୧୩/୧)

ସେହି ଶାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟର ଭାଷାନ୍ତରରେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁହାଯାଇଛି- ‘ହେ କୌତେୟ !

କ୍ଷେତ୍ରରୁ ତ୍ରାଣ କରୁଥିବାରୁ, କ୍ଷୀଣ କ୍ଷୟିତ ହେଉଥିବାରୁ, କିମ୍ବା କ୍ଷେତ୍ର ପରି କର୍ମଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଏ ଶରୀର କ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ । ଏହି ଶରୀର କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପାଦ ତଳରୁ ମସ୍ତକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ ଜ୍ଞାନ ଦ୍ବାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରେ, ସ୍ବାଭାବିକ କିମ୍ବା ଉପଦେଶ ମାଧ୍ୟମରେ ବା ସମ୍ବେଦନା ଦ୍ବାରା ବିଭାଗ ପୂର୍ବକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣେ, ସେହି ଜ୍ଞାତାଙ୍କୁ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ କହନ୍ତି ।’

ଏଣୁ ସଦାସର୍ବଦା ଆତ୍ମକୁ ଓ ଏ ସଂସାରକୁ ଅପଲକ ନୟନରେ

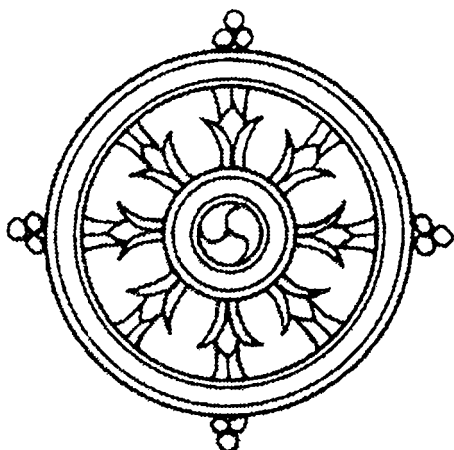
୫: ଦ୍ବିଚକ୍ର (ଚୀନ)

ଯେ ନିରାକ୍ଷର କରୁଛନ୍ତି, ସେ ହେଉଛନ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ବା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ । ତେଣୁ ଚକ୍ରରେ ପଲକ ବା ଆଛାଦନ ନଥିବା ପରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ମଧ୍ୟ ପଲକ ନାହିଁ ।

ପରମହଂସ ହରିହରାନନ୍ଦଙ୍କ ‘ମିଷ୍ଟସିଦ୍ଧିମ୍ ଅଫ୍ ରିଲିଜିଅସ ସିମ୍ବଲସ୍’ ପୁସ୍ତକରେ ‘ଚକ୍ର’ କାଳଚକ୍ର, ଧର୍ମଚକ୍ର, ଯୋଗଚକ୍ର ଓ ଜୀବନଚକ୍ରର ପ୍ରତୀକ । (ଚିତ୍ର ୪) ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବାଦ୍‌ଗୀତାର ୮/୧୬ ଶ୍ଳୋକରେ କୁହାଯାଇଛି- ‘ଆବ୍ରହ୍ମ ଭୁବନାଲୋକାଃ ପୁନରାବର୍ତ୍ତନୋଽର୍ଜୁନ’, ଅର୍ଥାତ୍- ହେ ଅର୍ଜୁନ ! ବ୍ରହ୍ମଭୁବନ ବା ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ସହିତ ସମସ୍ତ ଲୋକ ପୁନରାବର୍ତ୍ତନ ସ୍ୱଭାବଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ।’ ପୁଣି ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦରେ କୁହାଯାଇଛି- ‘ମାମୁପେତ୍ୟ ତୁ କୌତେୟ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।’, ଅର୍ଥାତ୍- ‘ହେ କୁନ୍ତୀନନ୍ଦନ ! କେବଳ ଏକା ମୋତେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଗଲେ ଆଉ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନାହିଁ’ । ଗୀତାର

୧୦/୩୩ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ ଭଗବାନ୍ ନିଜେ କହିଛନ୍ତି, ‘ଅହମେବାକ୍ଷୟଃ କାଳୋ ଧାତାହଂ ବିଶ୍ୱତୋମୁଖଃ ।’, ଅର୍ଥାତ୍- ‘ମୁଁ ହିଁ କ୍ଷଣ ଆଦି ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅବିନାଶୀ କାଳ ଅଥବା ମୁଁ କାଳର କାଳ ପରମେଶ୍ୱର । ମୁଁ ସମସ୍ତ ଜଗତର କର୍ମଫଳର ବିଧାୟକ, ସର୍ବତୋମୁଖ ବିଧାତା’ ।

(ଶାଙ୍କର ଭାଷ୍ୟର ଭାଷାନ୍ତର, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରଥ)

୬: ଧର୍ମଚକ୍ର (ବୌଦ୍ଧ)

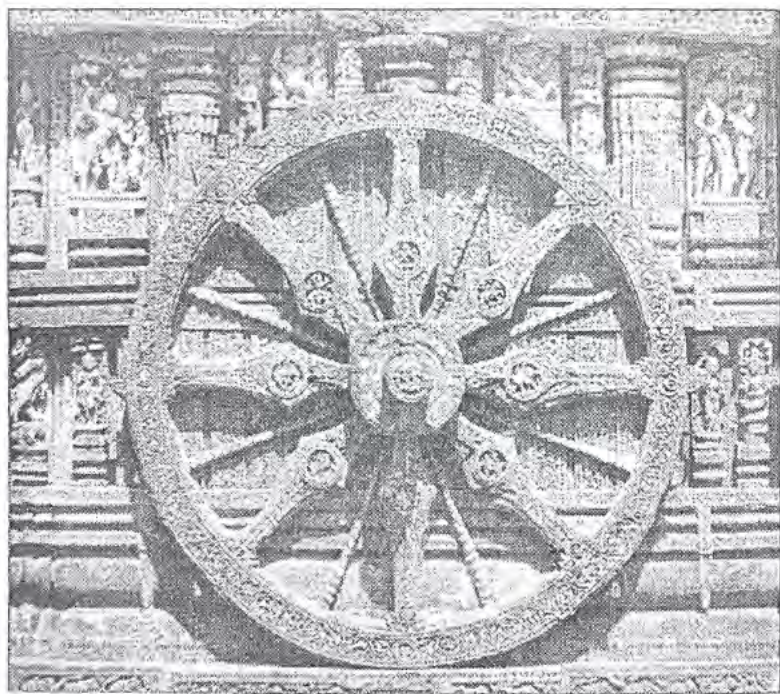
ଚାନନ୍ଦ୍ର ‘ଦ୍ୱିଚକ୍ର’ (ଚିତ୍ର : ୫) ମଧ୍ୟ ଏହି ଅସାମାନ୍ୟ ଓ ଜୀବନଚକ୍ରକୁ ପ୍ରତୀକିତ କରେ । ଏଣୁ ଏସବୁ ଖୁବ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଚକ୍ର ସହିତ କାଳର ଓ କାଳ ସହିତ କାଳର କାଳ ପରମେଶ୍ୱର ବା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅଭେଦ ସମ୍ପର୍କ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରେ ।

ବୌଦ୍ଧ ‘ଧର୍ମଚକ୍ର’ ତ୍ରିରତ୍ନ ଓ ଅଷ୍ଟଅର ସଂଯୁକ୍ତ । (ଚିତ୍ର : ୬) ଏହାର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ବିଭୂର୍ଷିତ ସ୍ଥିତିରେ ତ୍ରିରତ୍ନ ସମନ୍ୱିତ ଏବଂ ଅଷ୍ଟଅର ବୌଦ୍ଧ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ମାର୍ଗର ଦେଖାଦେଖ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶିଖରର ନୀଳଚକ୍ର ମଧ୍ୟ ଅଷ୍ଟଅର ସମନ୍ୱିତ । କିନ୍ତୁ ନୀଳଚକ୍ରର ଏହି ଅଷ୍ଟଅର ବୌଦ୍ଧ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗମାର୍ଗ ସହିତ ନୁହେଁ, କାଳ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ । କାରଣ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହ ପୃଥିବୀର ସମ୍ପର୍କକୁ ନେଇ ଅଷ୍ଟପ୍ରହରରେ ଦିବସ-ରାତ୍ରି ବା କାଳ ବିଭାଜିତ । ଏଇଥିପାଇଁ ହିଁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର

ନୀଳଚକ୍ରର ଅର ସଂଖ୍ୟା ୮୦ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ନିର୍ମିତ କୋଣାର୍କ ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିରର ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଷ୍ଟଅର ସଂଯୁକ୍ତ । (ଚିତ୍ର : ୭)

କିନ୍ତୁ ପୁରୀ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନୀଳଚକ୍ର ଅଷ୍ଟଅର ଯୁକ୍ତ ହେଲେ ହେଁ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷର ସବୁ ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରର ଚକ୍ର ଅଷ୍ଟଅର ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଶକ୍ତି ଏମ. ଗୁପ୍ତାଙ୍କ ‘ବିଷ୍ଣୁ ଆଶ୍ଚ ହିନ୍ଦୁ ଜନ୍ମକାରନେସନ୍ସ’ ପୁସ୍ତକରୁ ଦ୍ଵାଦଶ ଅରଯୁକ୍ତ ଏକ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରର ନିଦର୍ଶନ ମିଳେ । (ଚିତ୍ର : ୮) ଚକ୍ରଟି ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଏବଂ କଳିକତା ଆଶୁତୋଷ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ । ପୁଣି ଏହାର ଅର ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତରେ ଅର ନୁହନ୍ତି; ପଦ୍ମ । ଏହା ସର୍ବବିଦ୍ୟ ଯେ ପଦ୍ମ ଚକ୍ରପରି କେବଳ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ହସ୍ତରେ ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ, ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ହସ୍ତରେ ମଧ୍ୟ ଶୋଭା ପାଇଥାଏ ।

କେବଳ ଏହି ଚକ୍ର ବା ପଦ୍ମର ଆଧାରରେ ନୁହେଁ, ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହ ବିଷ୍ଣୁ ବା ନାରାୟଣଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଆଧାରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଯାଇପାରେ ।

୭: ଚକ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର, କୋଣାର୍କ

ସ୍ଥାନ, କାଳ ଭିତ୍ତିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ
ବିରାଜି ନାରାୟଣ, ରୁଦ୍ର ନାରାୟଣ ବା
ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ କୁହାଯାଏ ।
'ସୂର୍ଯ୍ୟତାପିନୀ ଉପନିଷଦ'ରେ
କୁହାଯାଇଛି-

“ଏଷ ବ୍ରହ୍ମତ ବିଷ୍ଣୁର ରୁଦ୍ର ଏବ
ହି ଭାସ୍କରଃ

ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ମା ତ୍ରିଦେବତାତ୍ମା
ସର୍ବଦେବମୟୋରବିଃ ।” (୧-୬)

ଅନ୍ୟତ୍ର ପରାବ୍ରହ୍ମ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ
ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ତ ରୂପରେ ବିଷ୍ଣୁ, ସର୍ବ ରୂପରେ
ଶିବ ଏବଂ ତେଜ ରୂପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି
କୁହାଯାଇଛି । ପୁଣି ‘ବୃହସ୍ପତ୍ୟବତା’
ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୫୬ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଷ୍ଣୁ ଓ

ଆଦିତ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ କରି କୁହାଯାଇଛି- ‘ବିଷ୍ଣୁରାଦିତ୍ୟାତ୍ମା’ । ‘ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ
ସହସ୍ରନାମ’ର ୨୧ ତମ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ସେ ‘ଆଦିତ୍ୟ’ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳରେ ଥିବା ହିରଣ୍ମୟ
ପୁରୁଷ । ‘ବିଷ୍ଣୁ ଆଶ୍ଚ ହିକ୍ ଇନ୍ଦ୍ରକାରନେୟନ୍ୟ’ ପୁସ୍ତକର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଶକ୍ତି ଏମ. ଗୁପ୍ତା-
ଏହି ବୈଦିକ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ସହ ବିଷ୍ଣୁ ତଥା ମହାଜାଗତିକ ଦେବତା ନାରାୟଣଙ୍କର
ସଂମିଶ୍ରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ସେହି ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସେ
ଲେଖିଛନ୍ତି-

“Vishnu is an old vedic God mentioned in all the four Vedas : the
Rg Veda, the Jajurveda, the Samaveda and the Atharva veda. He is
identified with the Sun.”

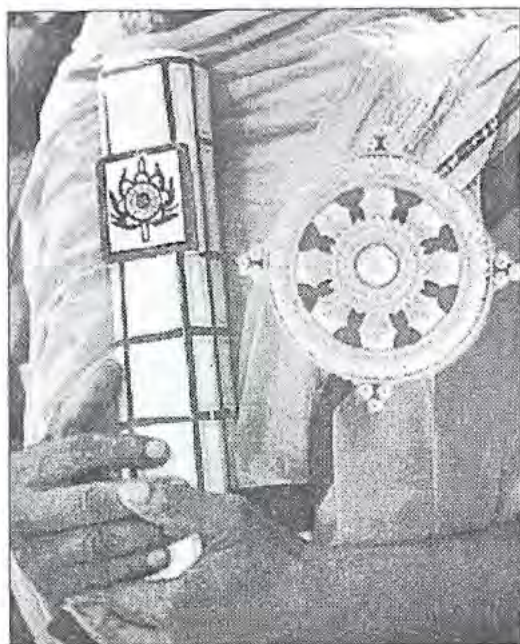
ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ସେହି ମୁଖବନ୍ଧରେ ସେ କହିଛନ୍ତି,

“Vishnu as Narayana is said to reside in the orbit of the Sun and
as such Vishnu is till today worshipped on Sundays and other
prescribed occasions as Surya Narayana”.

ତେବେ କେବଳ ବିଷ୍ଣୁ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ ରୂପେ ଉପାସିତ ହୁଅନ୍ତି, ତା’ନୁହେଁ-
ପୌରାଣିକ ଶବ୍ଦକୋଷ ‘ଚରିତ ଚିନ୍ତାମଣି’ (ଲେଖକ: ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ରଥ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ
ଏକାଡେମୀ)ରେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ନାରାୟଣଙ୍କର ଏକାତ୍ମତା ସୂଚିତ ହୋଇଛି- “ବେଦ ମତରେ,

୮: ସୂର୍ଯ୍ୟର ଚକ୍ର (ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ)

୯: ଚକ୍ରାକାର ଓ ଷ୍ଟମାକାର ସୁଦର୍ଶନ

ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟା କରିବା ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସରସିଜାସନ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତି । ଗାୟତ୍ରୀ, ସାବିତ୍ରୀ ଓ ସରସ୍ବତୀ ଦେବୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟସ୍ଥା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଗାୟତ୍ରୀମନ୍ତ୍ର କେବଳ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ନାରାୟଣ ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରି ଶ୍ରବ କରିବା ମନ୍ତ୍ର ।”

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବାରମାସରେ ପୂଜନୀୟ ରୂପ ଓ ନାମ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ଏଥିରେ ପୌଷମାସର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେଉଛନ୍ତି ‘ବିଷ୍ଣୁ

ସନାତନ’ । ପୁଣି ‘ଅଗ୍ନିପୁରାଣ’ ୫୧ ଅଧ୍ୟାୟ ଅନୁସାରେ, ରାଶିଚକ୍ରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ବୃଷିରୁ ମୀନ ରାଶିର ଆଦିତ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ‘ବିଷ୍ଣୁ’ ଏବଂ ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ନୀଳ । (ପୁରାଣିକ ଏନ୍ସାଇକ୍ଲୋପିଡ଼ିଆ / ମୋତିଲାଲ ବନାରସୀ ଦାସ)

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ‘ଚକ୍ର’ ସହ ‘ସୁଦର୍ଶନ’ ଓ ‘ନୀଳଚକ୍ର’ର ସମ୍ପର୍କ ଆଲୋଚ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାରେ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ଓ ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଚକ୍ରର ଦୁଇଟି ରୂପ । ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ଷ୍ଟମାକାର ଓ ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ଚକ୍ରାକାର । (ଚିତ୍ର : ୯) କିନ୍ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ପରି ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ଓ ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ରଙ୍କର ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଚକ୍ର କାଳରୂପୀ । ‘ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ’ (୧୨/୫)ରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ‘କାଳରୂପିଣୀ’ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଦ୍ଵାଦଶ ଆଦିତ୍ୟ ଓ ଦ୍ଵାଦଶ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପରି ‘କାଳଚକ୍ର’ ମଧ୍ୟ ବାରଟି ଅରରେ ବିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । (ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : ଚିତ୍ର ୮)

‘ହେମଚନ୍ଦ୍ର କୋଷ’ କହନ୍ତି ‘ଦ୍ଵାଦଶତ୍ଵିଂଶ ଥରୋ ବିବର୍ତ୍ତନେ କାଳଚକ୍ର’ । ‘ହରିବଂଶ ପୁରାଣ’ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି, ‘ଦ୍ଵାଦଶାବତ୍ତଃ ସପ୍ତକୋଟୀ ବଳୟତ୍ଵୟ ସଂଯୁତମ୍ / ଚକ୍ରଂ ସ୍ୟାଦ୍ ଦକ୍ଷିଣାବର୍ତ୍ତଃ ଶଙ୍ଖାଞ୍ଚ ଶ୍ରୀହରେଃ ସ୍ଵତଃ ।” ଏହି କାଳଚକ୍ରର ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ‘ହେମଚନ୍ଦ୍ର କୋଷ’ ଦେଇଛନ୍ତି । ତଦନୁସାରେ, ‘କାଳ ସ୍ଵରୂପେ ଚକ୍ରେ’- ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନ ଚକ୍ରରେ କାଳ ରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ । ‘ଶରୀର ଚିନ୍ତାମଣି’ ମଧ୍ୟ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ କହିଛନ୍ତି, “ଅନାଦିନିଧାନଃ କାଳୋ ରୁଦ୍ର ସଂକର୍ଷଣ ସ୍ଵତଃ / କଳନାତ୍ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ସ କାଳଃ ପରିକାର୍ତ୍ତନେ ।” ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘କାଳ’ର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ-

କାଳ : -ଯାହା ଜଗତକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଛି, -ଯାହା ଭଗବାନଙ୍କର ବିଭୂତି- ଆତ୍ମକୁ ବା ସମସ୍ତ ଭୂତଙ୍କୁ ଯିଏ କଳନା କରେ, ଏବଂ -ଯାହା ସମସ୍ତଙ୍କର ସଂହର୍ତ୍ତା ।

ପୁଣି ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ସହ ସମ୍ପର୍କିତ କରାଯାଇ ଥିବାରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ‘କାଳାତ୍ମକ’ କୁହାଯାଏ । ଏ ସମ୍ପର୍କିତ ଶ୍ଳୋକାଂଶଟି ହେଉଛି- “ସନ୍ଧ୍ୟା ଚ ପରମେଶ୍ଵରୀ / ତସ୍ମୈ କାଳାତ୍ମନେ ନମଃ” ।

ଦୀପର ଜ୍ୟୋତିକୁ ଏଇଥିପାଇଁ ‘ପରଂବ୍ରହ୍ମ’ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ସନ୍ଧ୍ୟାଦୀପଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଏହି କାଳରୂପା ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଚକ୍ରସ୍ଵରୂପ ଓ ଜ୍ୟୋତିସ୍ଵରୂପ । ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ବା ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ବି ଠିକ୍ ସେମିତି- ଚକ୍ରସ୍ଵରୂପ ଓ ଜ୍ୟୋତି ସ୍ଵରୂପ ।

‘ଚରିତ ଚିନ୍ତାମଣି’ ଗ୍ରନ୍ଥ (ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ରଥ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ)ରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି, “ଏହା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚକ୍ର ।” ଏହାର ପୁରାଣ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରୂପେ ସେଥିରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି, “ମହାଦେବଙ୍କ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ, ବିଶ୍ଵକର୍ମା ସବୁ ଦେବତାଙ୍କ ତେଜରୁ ସାର ସଂଗ୍ରହ କରି ଏହି ଚକ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାକୁ ମହାଦେବଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ । ଦୈତ୍ୟମାନଙ୍କର ବିନାଶାର୍ଥେ ମହାଦେବ ଏହି ଚକ୍ରକୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ ।”

କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ କାହାଣୀ ଅନୁସାରେ, ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅଂଶରୁ ଗଠିତ । ‘ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ’ (୩ / ୨) ଅନୁସାରେ, ବିଶ୍ଵକର୍ମାଙ୍କ କନ୍ୟା ସଂଜ୍ଞା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଖର ତେଜ ସହି ନପାରି ପିତାଙ୍କୁ ତାହା ଜଣାଇବାରୁ ବିଶ୍ଵକର୍ମା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଶାଶରେ ବସାଇ ତାଙ୍କର ଏକ ଅଂଶମାଂଶ ତେଜ କାଟିଦେଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମ ‘ବିକର୍ତ୍ତନ’ । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସେହି କର୍ତ୍ତିତ ଅଂଶ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟରେଶ୍ଵରୁ ସୁଦର୍ଶନ ନିର୍ମିତ ।

ଏହି ପୁରାଣ କାହାଣୀ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସହ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରେ ।

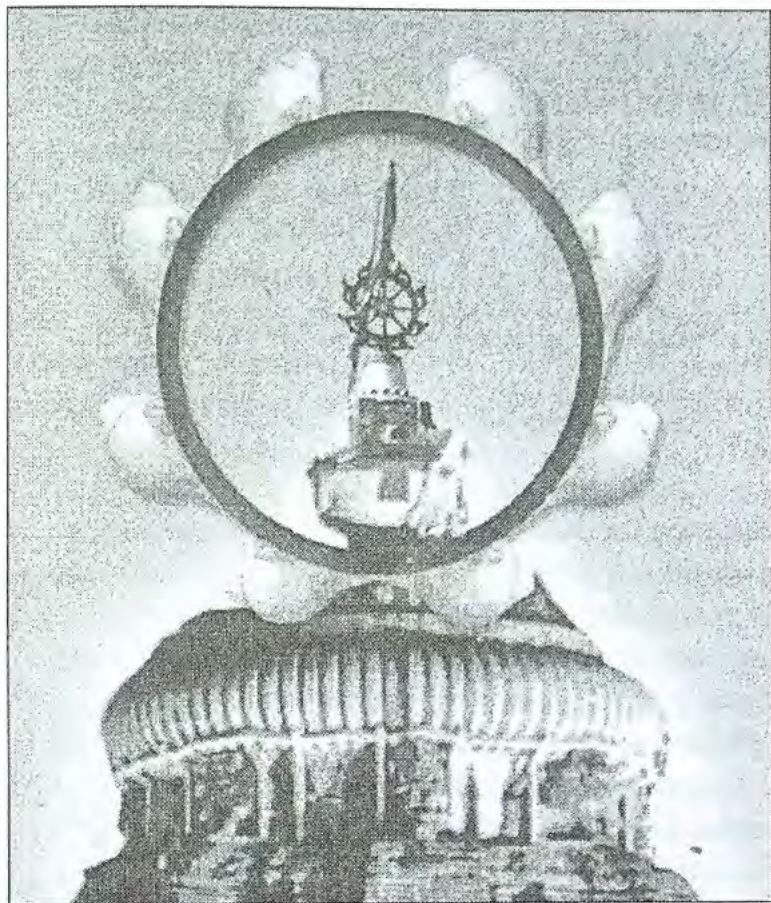
ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶିଖରର ନୀଳଚକ୍ରର ମୂର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ଵରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ । ନୀଳଚକ୍ର କେବଳ ‘ଚକ୍ର ନାରାୟଣ’ ନୁହେଁ, ଏହା ‘ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ’ ମଧ୍ୟ ।

୧୦: ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ନୀଳଚକ୍ର

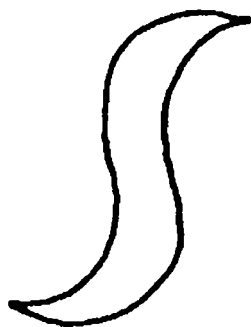
(ଚିତ୍ର : ୧୦) ‘ଶିଳ୍ପରତ୍ନକୋଷ’ ଅନୁସାରେ ଏହା ‘ତ୍ରିବଳି’ ଯୁକ୍ତ । ନୀଳଚକ୍ରର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥିତ ବୃତ୍ତାକାର ଶୂନ୍ୟମଣ୍ଡଳ ‘ନେମି’ ବା ଲାଳାପିଣ୍ଡ ଏବଂ ଅରସମୂହ ବହିର୍ଭାଗ । ଚକ୍ରଧାରକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଥିବା ଶିଖାଯିତ ନକ୍ଷା ହେଉଛି ‘ଜ୍ୟୋତିର୍ଲାଳା’ ।

ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ ତତ୍ତ୍ୱର ଶ୍ରୀ ଯତେନ ତାଙ୍କ ‘ଶଙ୍ଖର ଶୃଙ୍ଗଳରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର’ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ନୀଳଚକ୍ରର ଏହି ‘ଜ୍ୟୋତିର୍ଲାଳା’କୁ ‘ଶଙ୍ଖ’ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ପାତବାସ

୧୧: ଶଙ୍ଖର ଶୃଙ୍ଖଳରେ ନୀଳଚକ୍ର ?

ରାଉତରାୟଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସଂକଳିତ ଓ ସଂପାଦିତ ‘ଅନୁଭୂତିରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ’ ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ପଟେଲ ନିଜ ଅନୁଭୂତିର ଆଧାରରେ ଏହି ଜ୍ୟୋତିର୍ଲୀଳାକୁ ଶଙ୍ଖରୂପେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । (ଚିତ୍ର : ୧୧) କିନ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦି ରୁଡ଼ି ଜାନସେନ୍ଙ୍କ ‘ଦ ବୁକ୍ ଅଫ୍ ହିନ୍ଦୁ ଇମେଜେରୀ-ଗଡ଼ସ୍, ମାନିଫେଷ୍ଟେସନ୍ସ ଆଣ୍ଡ ଦେୟାର ମିନିଂ’ ପୁସ୍ତକରେ ହିନ୍ଦୁ ମୂର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ଵର ଯେଉଁ ସବୁ ଜ୍ୟାମିତିକ ରେଖାଚିତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି, ସେଥିରେ ଅଗ୍ନିଶିଖାକୁ ପ୍ରତୀକିତ କରୁଥିବା ଜ୍ୟାମିତିକ

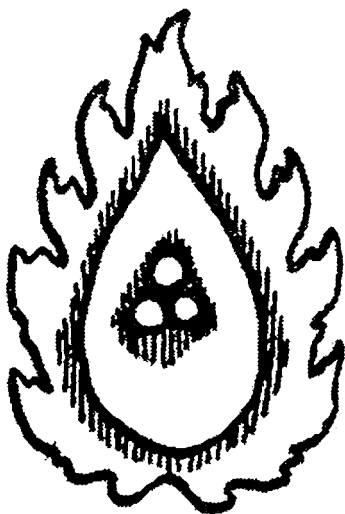
୧୨: ଜ୍ୟୋତି କାଳା

ଚିତ୍ର ସହ ନାଳଚକ୍ରର ଏହି ଜ୍ୟୋତିକାଳାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସାମ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । (ଚିତ୍ର : ୧୨) ଏହା ଛଡ଼ା, କ୍ଷେତ୍ରଟି ଶଙ୍ଖାକାର ହୋଇଥିବାରୁ ଅଥବା ଗନ୍ଧାସୁରକୁ ବଧ କରିବା ପରେ ବିଷ୍ଣୁ ଏଠାରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଆୟୁଧ ଶଙ୍ଖକୁ ଛାଡ଼ି ଯାଇଥିବାରୁ ପୁରୀ ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର । ଏଣୁ ଶଙ୍ଖ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶିଖରର ନାଳଚକ୍ର ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଆଦୌ ନାହିଁ ।

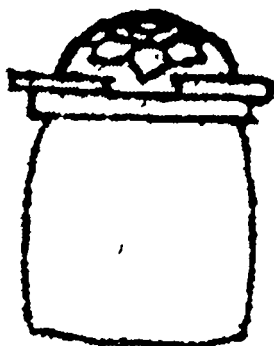
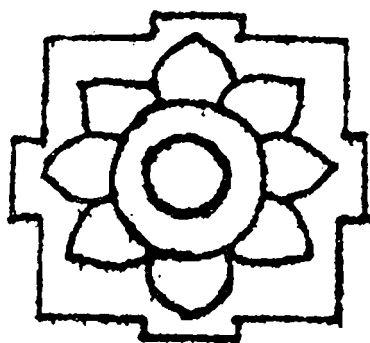
ଅନ୍ୟ ଏକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଉଛି, ନାଳଚକ୍ର ଶୀର୍ଷର କର୍ଣ୍ଣିକା । ନାଳଚକ୍ର ଶୀର୍ଷର ଏହି ‘କର୍ଣ୍ଣିକା’ର ସ୍ୱରୂପ ସହ ବୌଦ୍ଧ ତ୍ରିରତ୍ନର ଏକ ପ୍ରତୀକର ଅଭୂତ ସାମ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । (ଚିତ୍ର :

୧୩) ବକ୍ସାଣ୍ଡଙ୍କ ପୁସ୍ତକରେ ବୌଦ୍ଧ ତ୍ରିରତ୍ନର ଏହି ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଚିତ୍ର ସ୍ଥାନିତ । ଆହୁରି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଉଛି, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରତ୍ନଚିତାର ସ୍ୱରୂପ ସହ ଏହାର ଅଭୂତ ସାମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ । ବୈଦିକ ସୂତ୍ରରେ ଏହା ଏକ ଜ୍ୟୋତିଶିଖାର ପ୍ରତୀକ । ଯୋଗ ପରିଭାଷାରେ ଏହା ‘ଆଦ୍ଭୁଜ୍ୟୋତି’; ପୁଣି ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଆଗମର ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀତନ୍ତ୍ର’ ଅନୁସାରେ ଏହା ଚେତନାର ପ୍ରତୀକ ‘ଚିତ୍‌କଳା’ । ମୂର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ଏହା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ‘ବିଷ୍ଣୁଚିତା’ ଏବଂ ଏହା ଜାଗ୍ରତ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅଗ୍ନିତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତୀକ । ‘ଶିବ ସଂହିତା’ରେ ଏହା ବିଷ୍ଣୁନିର୍ଭର ଶକ୍ତି ଏବଂ ରକ୍ତବେଦ ଅନୁସାରେ ‘ସପ୍ତାର୍ଦ୍ଧ ଗର୍ଭ’ ବା ସାଧନାର ସାତ୍ତ୍ୱେ ତିନି କୁଣ୍ଡଳୀ । ପୁଣି ଏହା ବେଦର ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ ।

‘କୋଣାର୍କ’ର ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ଏକ ରଥାକୃତି ମନ୍ଦିର ରୂପେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଥ ଏକ ସପ୍ତାଶ୍ୱ ଖଚିତ ରଥ ବୋଲି ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଥ ଏକ ଏକଚକ୍ର ରଥ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଏକ

୧୩: ବୌଦ୍ଧ ତ୍ରିରତ୍ନ

୧୪: ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ସୂର୍ଯ୍ୟଯନ୍ତ୍ରରେ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ

ଚବିଶତକବିଶିଷ୍ଟ ରଥ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଚକ୍ରର ଅର ସଂଖ୍ୟା ୩୦ ଏବଂ ଏହା ଅଷ୍ଟ ପ୍ରହରର ପ୍ରତୀକ (ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : ଚିତ୍ର-୭) । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଏକ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଦ୍ଵାଦଶ ଅର ବିଶିଷ୍ଟ (ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : ଚିତ୍ର-୮) ଏବଂ ତାହାର ଅରଗୁଡ଼ିକ ପଦ୍ମପୁଷ୍ପର । ମାତ୍ର ନୀଳଚକ୍ରର ଅର ସଂଖ୍ୟା ୩୦ ଏବଂ ଏହାର ଅର ପଦ୍ମପୁଷ୍ପର ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରଚଳିତ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା ପରମ୍ପରାରେ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ ଯନ୍ତ୍ର ପରିଲକ୍ଷିତ । ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ସଂଲଗ୍ନ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନ୍ଦିରରେ ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ସେଠାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଗ୍ରହ ନାହିଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ହିଁ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବତା ଏବଂ ତାହା ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଏକ ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ । ଶିବଲିଙ୍ଗ ଆକୃତିର ଏକ ସ୍ତମ୍ଭ ଉପରେ ଏହି ଅଷ୍ଟଦଳ ପଦ୍ମ ଅଙ୍କିତ । ଶ୍ରୀ ମହାମୋହନ ତ୍ରିପାଠୀ ତାଙ୍କ ‘ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜା’ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏହାର ରେଖାଚିତ୍ର ସହ ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି । (ଚିତ୍ର : ୧୪) କଟିଲୋ ନୀଳମାଧବ ମନ୍ଦିରର ଭିତର ବେଢ଼ାରେ ଏକ ମଣ୍ଡପ ଆକୃତିର ଖୋଲା ମନ୍ଦିରରେ ଯନ୍ତ୍ରରୂପରେ ପୂଜା ପାଉଥିବା ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ସହିତ ଏହାର ଗଭୀର ସାମ୍ୟ ଥିବା ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ ତ୍ରିପାଠୀ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଉଛି, ଉଭୟ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ସୂର୍ଯ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ଓ କଟିଲୋ ଶ୍ରୀନୀଳମାଧବ ମନ୍ଦିରର ସୂର୍ଯ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ଭିତ୍ତି ହେଉଛି ସ୍ତମ୍ଭାକାର ବା ଲିଙ୍ଗାକାର । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନବେଦୀରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଚତୁର୍ଥରୂପ ରୂପେ ପୂଜିତ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭାକାର ଏବଂ ଏହାଙ୍କର ବିଗ୍ରହରେ ଚକ୍ର ଚିହ୍ନ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥାଏ । (ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ : ଚିତ୍ର-୯)

ଓଡ଼ିଶା ସମେତ ଭାରତବର୍ଷର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଯେଉଁସବୁ ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ସେହିସବୁ ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତିରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଆୟୁଧ ସୁଦର୍ଶନ ସମନ୍ୱିତ । ସେହି ସବୁ ସୁଦର୍ଶନ

ଚକ୍ରାକାର । ଏଇଠି ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନବେଦିରେ ପୂଜିତ ସୁଦର୍ଶନ କାହିଁକି ସ୍ଥାପନାକାର ?

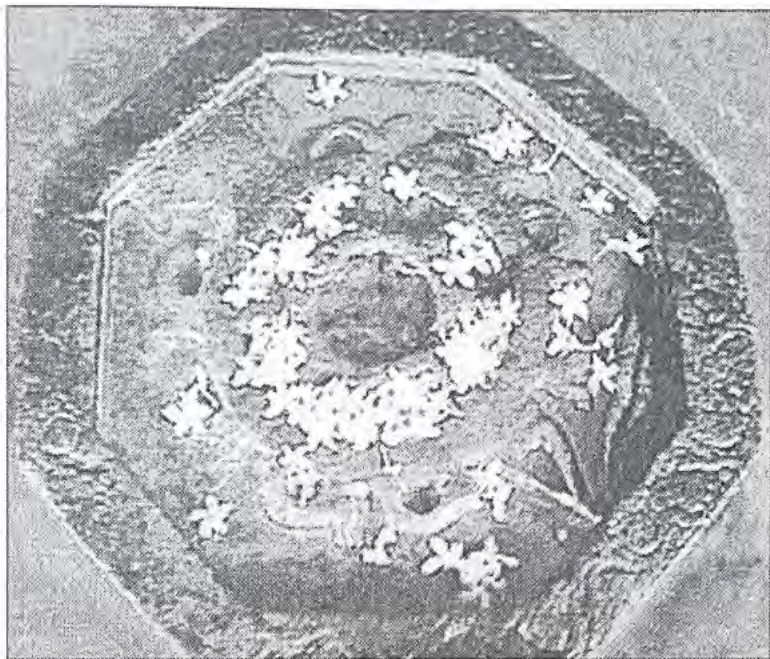
ଏହାର ଅତି ଚମତ୍କାର ଉତ୍ତର ଅଛି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ, ଅନୁପମ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ‘ମହାପୁରୁଷ ବିଦ୍ୟା’ରେ । ତାହାର ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନବେଦିରେ ବିରାଜିତ ଶ୍ରୀବିଗ୍ରହମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ସେଥିରେ କୁହାଯାଇଛି, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବାମଭାଗରେ ‘କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟସମପ୍ରଭ’ ସୁଦର୍ଶନ ବିଦ୍ୟମାନ । (୬/୧୦୧) ସେ ‘ଭକ୍ତବୃନ୍ଦମନୋହର’, ‘ନାନାରତ୍ନସମାୟୁକ୍ତ’ ଏବଂ ‘ସହସ୍ରାରସୁଶୋଭନ’ (୬/୧୦୨) । ସେ ଦାରୁ ନିର୍ମିତ ଓ ଦୈତ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଭୟାବହ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସ୍ମରଣମାତ୍ରେ ସମସ୍ତ ଅବିଦ୍ୟା ନାଶ ହୁଏ (୬/୧୦୩) ।

କିନ୍ତୁ ଏହାର ପର ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନ୍ୟ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି, ତାହା ଅଧିକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । କୁହାଯାଇଛି, ‘ତସ୍ମାଜ୍ଜନ୍ତୁ ନ ଚକ୍ର’ (୬/୧୦୪) ଏବଂ “ଚକ୍ର ରୂପେଣ ସର୍ବାତ୍ମା ଭାତି ଦୁଷ୍ଟବଧାୟା ବୈ । । ଇତ୍ୟମାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ରୂପେଣ ନୀଳାଚଳ ରୁହାନ୍ତରେ । (୬/୧୦୬)

ଅର୍ଥାତ୍, ଏହି ଚକ୍ର କେବଳ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ନୁହନ୍ତି; ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଭାବରେ ଏହା ଦୁଷ୍ଟବଧ କରୁଥିଲେ ହେଁ ଏହା କୁଣ୍ଡଳିନୀ ରୂପରେ ସର୍ବାତ୍ମାରେ ବିରାଜମାନ କରୁଛନ୍ତି; ଅର୍ଥାତ୍, ବ୍ରହ୍ମ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ନୀଳାଚଳ ଗୁହା ବା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନବେଦିରେ ଚକ୍ରଙ୍କର ଏପରି ଅବସ୍ଥିତି ଅତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ।

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣିତ ୬/୧୦୨ ଶ୍ଳୋକାଂଶ- ‘ସହସ୍ରାରସୁଶୋଭନମ’କୁ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହା ବହୁ ଆଲୋଚିତ ଏବଂ ଉଭୟ ଯୋଗତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବିଜ୍ଞାନରେ ସ୍ୱୀକୃତ ଯେ ଆମର ଶରୀରରେ ମୂଳାଧାର, ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ, ମଣିପୁର, ଅନାହତ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଓ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ର ଭାବରେ କ୍ଷତ୍ରଚକ୍ର ସନ୍ନିହିତ ଏବଂ ଏହାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ର ଅବସ୍ଥିତ । ପରିବ୍ରାଜକଚାର୍ଯ୍ୟ ପରମହଂସ ଶ୍ରୀମତ୍ ନିଗମାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ତାଙ୍କ ‘ଯୋଗାଗୁରୁ’ ବା ଯୋଗ ସାଧନ ପଦ୍ଧତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି, ଏହାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ବ୍ରହ୍ମରତ୍ନ ଉପରେ, ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଏବଂ ଏହା ମହାଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ । ଏହି ସହସ୍ରଦଳ ପଦ୍ମଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଗଦୀଶ୍ୱରତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସେ ‘ଯୋଗାଗୁରୁ’ରେ କହିଛନ୍ତି ।

ଏଣୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଶିଖରରେ ବିରାଜମାନ ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରତ୍ନବେଦିରେ ବିରାଜିତ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ଏବଂ ସର୍ବାତ୍ମାରେ ବ୍ରହ୍ମ ରୂପରେ ବିରାଜିତ ଚକ୍ର ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ବଳୟ ସଂଲଗ୍ନ ଉତ୍ତର ଦ୍ୱାରର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଏକ ମନ୍ଦିରରେ ମୁଗୁନି ପଥରରେ ନିର୍ମିତ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରଙ୍କର ଏକ ବିଗ୍ରହ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସେଥିରେ ଚକ୍ର ମଧ୍ୟରେ ନାରାୟଣ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଚକ୍ର ନାରାୟଣଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଖୋଦିତ ଚକ୍ରଯନ୍ତ୍ର

୧୫: ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ପୂଜିତ ଚକ୍ରନାରାୟଣ

ସହ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶିଖରର ନୀଳଚକ୍ରଙ୍କର ସାଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ‘ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ’ (୧୭/୩୯-୪୦) ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଆଳତି କରାଯିବା ପରେ ଆଳତି ପାତ୍ରକୁ ବାହାରକୁ ଅଣାଯାଇ ମନ୍ଦିର ଚତୁର୍ପାର୍ଶ୍ବରେ ବର୍ତ୍ତିକାକୁ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରାଇ ନୀଳଚକ୍ରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରାଇବା ହେଉଛି ଗୁରୁବାର ଏକାଦଶୀ ତିଥିର ବିଧି । ନୀଳଚକ୍ରଙ୍କୁ ଆଳତି ଦର୍ଶନ କରାଇବା ପରେ ଅଗ୍ନି ସହିତ ସେହି ଦୀପକୁ ଏକାଦଶୀ ଓ ଦ୍ବାଦଶୀରେ ମନ୍ଦିରର ସର୍ବାଗ୍ର ଉପରକୁ ନେଇ ସର୍ବଦିଗକୁ ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରାଯାଏ । ଏହାର ନାମ ‘ଚନ୍ଦ୍ରଦୀପ’ ବା ‘ମହାଦୀପ’ ।

ଚକ୍ର ସହିତ ନାରାୟଣଙ୍କର ଏହି ଅଭେଦତ୍ବ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ପୂଜିତ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ ଚକ୍ର ମୂର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ବ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶିଖରର ନୀଳଚକ୍ରର ସମରୂପ (ଚିତ୍ର : ୧୫) । ପୁଣି ଏଠାରେ ଚକ୍ରଯନ୍ତ୍ର ଉପରେ ନୃସିଂହ ଓ ଦୁର୍ଗାମାଧବଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରପୂଜା ବିଧିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ପ୍ରଭୁ ଅଭୟନୃସିଂହ, ଚକ୍ରନୃସିଂହ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀନୃସିଂହ ରୂପେ ପୂଜିତ ହେବା ଏହାର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମର ଔଚିତ୍ୟକୁ ହିଁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କରୁଛି । ■■■

୪ଆର ୧/୨, ଇଉନିଟ୍-୩, ଭୁବନେଶ୍ବର-୧

ଓଡ଼ିଆ ଅସ୍ଥିତା ଅନ୍ୱେଷଣ କ୍ରମରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ଅଧ୍ୟାପକ ସୁନୀଲ ରଥ

ହିନ୍ଦୁତେଜନା ଆଧାରିତ ଭାରତର ଚାରିଧାମ ମଧ୍ୟରେ କଳିଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧାମ ଭାବରେ ପରିଚିତ ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଆତ୍ମ ପରିଚୟର ପ୍ରାଣ କେନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଧାମ ବା ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ନାଭିକେନ୍ଦ୍ର ଭାବରେ ରଖି ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଆଲୋଚନାର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ଅଣାଯାଇପାରେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ତିନିଗୋଟି ଧାମ ଯଥା - ଉତ୍ତରରେ ବଦ୍ରିନାଥ, ଦକ୍ଷିଣରେ ରାମେଶ୍ୱରମ୍ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମରେ ଦ୍ୱାରକା ଅବସ୍ଥିତ । ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ଯଥାକ୍ରମେ ସତ୍ୟ, ତ୍ରେତୟା ଏବଂ ଦ୍ୱାପର ଏହିପରି ଅନ୍ୟ ତିନିଗୋଟି ଯୁଗର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ସହିତ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣୀୟ କଥା ହେଲା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧାମରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅବସ୍ଥିତି ଏବଂ ଏହାର ପୌରାଣିକ ସଂପୃକ୍ତି ତଥା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମହନୀୟତା ରହିଛି । କେବଳ ଚାରିଧାମରେ ଯେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରହିଛି ତାହାନ୍ତୁହେଁ ଏତଦ୍ୱିଧି ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ମାନଙ୍କରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝି ହୁଏ ଯେ ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାର୍ମିକ ସଂପର୍କ ସମଗ୍ର ହିନ୍ଦୁ ଜଗତ ସହିତ ରହିଛି ।

ତେବେ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିବ। ସ୍ୱାଭାବିକ ଯେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ରହିଥିବା ପାଖାପାଖି କୋଡ଼ିଏଟିରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସହିତ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଠାରେ ସ୍ଥିତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ତୁଳନା କଣ ଗୋଟିଏ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଖାଯାଇପାରେ ? କିମ୍ବା ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥର କିଛି ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଛି ? ଏ ଶଙ୍କାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ସମଗ୍ର ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏକ ବିହଙ୍ଗମ ସଞ୍ଚାରି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରିବା ପରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସହ ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ ।

ଆଲୋଚନାର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରଥମେ ଆସନ୍ତି ଉତ୍ତର ଭାରତର ହିମାଳୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗଡ଼ଘାଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବିଷ୍ଣୁ କ୍ଷେତ୍ର ବଦ୍ରିନାଥସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ମହାଭାରତର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ବଦ୍ରିନାଥସ୍ଥ ଏହି ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟରେ ଯେଉଁଠାରେ ନର ଏବଂ ନାରାୟଣନାମକ ଦୁଇଗୋଟି ଗିରିଶୃଙ୍ଗ ମିଳିତ ହୋଇ ଏକ ତ୍ରିକୋଣ ଭୂମି ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତ୍ରିକୋଣ କ୍ଷେତ୍ରର ତିନିସ୍ଥାନରେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଶିବ ଯଥାକ୍ରମେ ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଓ ସଂହାରର ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ବିଦ୍ୟମାନ । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ ପାଣ୍ଡବବୀର ଅର୍ଜୁନ,

ଦେବଦେବ ମହାଦେବଙ୍କୁ ସବୁଷ୍ଟ କରି ତାଙ୍କ ଠାରୁ ଦିବ୍ୟ ପାଣ୍ଡୁପତ ଅସ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଯେଉଁ ଅସ୍ତ୍ର ସହାୟତାରେ ସମଗ୍ର କୌରବ ବଂଶକୁ ଧ୍ବଂସ କରିପାରିଥିଲେ । ପାଣ୍ଡୁପତ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ ପୂର୍ବରୁ ଶିବଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କରି ନିଜକୁ ପାପମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ମହାଭାରତରେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ପର୍ବର ବର୍ଷନା ଅନୁସାରେ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ପବିତ୍ର ପଥଦେଇ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରିବା କାଳରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ହିଁ ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଅର୍ଜୁନ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ବଢ଼ିନାଥଠାରୁ ୨୧ କି:ମି: ତଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀବନଠାରୁ ୯ କି:ମି: ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏହି ଶୃଙ୍ଗର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ସଂପର୍କରେ ରହିଥିବା ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ, ସ୍ୱୟଂ ନାରାୟଣ ନର ରୂପଧାରଣ କରି ଏହି ସ୍ଥାନରେ ବିଷ୍ଣୁ ନାମ ଜପ କରୁଥିଲେ ତଥା ତାଙ୍କ ସହିତ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଧ୍ୟ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ତପସ୍ୟା ଥିଲେ । ତପସ୍ୟା କାଳରେ ନାରାୟଣ ତାଙ୍କ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ଭୂମି ଉପରେ ସ୍ଥାପନା କରିଦେବାରୁ ଭୂମି ରସାତଳଗାମୀ ହୋଇ ସେଠାରେ ଚକ୍ରାକାର ଏହି ତୀର୍ଥର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସୁଦର୍ଶନ କର୍ତ୍ତୃକ ଏ ଜଳତୀର୍ଥର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବରେ ପରିଚିତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ତ୍ରେତୟା ଯୁଗର ତୀର୍ଥ ଭାବରେ ପରିଚିତ ଭାରତର ଚାରିଧାମ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠଧାମ ଦକ୍ଷିଣଭାରତର ରାମେଶ୍ୱରମ୍ ଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜଗତରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆସନରେ ଆସନ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ତପସ୍ୱୀଗଣ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁବାରେ ଝନ୍ଦପୁରାଣ-ବ୍ରହ୍ମଖଣ୍ଡରେ ସ୍ୱୟଂ ପୂତମୁନି ବର୍ଷନା କରି କହିଛନ୍ତି - ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପିତୃସତ୍ୟ ପାଳନ କରିବାକୁ ବଶକୁ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ରାବଣ, ଦେବାସୀତାଙ୍କୁ ହରଣ କରିନେଇଯାଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶ୍ରୀରାମ ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ସ୍ଥାପନ କରି ବାଳିକୁ ବଧ କରିବା ପରେ ସୀତାଙ୍କୁ ଠାବ କରିବା ପାଇଁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରି ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ହନୁମାନ, ସୁଗ୍ରୀବ ଓ ଜାମ୍ବବାନ ଆଦି ବୀରଗଣଙ୍କ ସହିତ ମହେନ୍ଦ୍ରପର୍ବତ ଆରୋହଣ ପୂର୍ବକ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ଦାନବ ବୀର ବିଭୀଷଣ ମଧ୍ୟ ଆଗମନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀରାମ ଏହି ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ଜଳାର୍ପଣ କରାଇ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ ଲଙ୍କାର ରାଜା ଭାବରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରାଇଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ହିଁ ସେତୁବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କାର୍ଯ୍ୟର ଶୁଭାରମ୍ଭ କରାଇଥିଲେ ।

ଏଠାରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ପାପ ବିନାଶନ ତୀର୍ଥ, ସୀତା ସରୋବର, ବ୍ରହ୍ମକୁଣ୍ଡ, ହନୁମନ୍ତ କୁଣ୍ଡ, ରାମତୀର୍ଥ, ଲକ୍ଷ୍ମଣତୀର୍ଥ, ଅଗ୍ନିତୀର୍ଥ, ଶିବତୀର୍ଥ, ଶଙ୍ଖତୀର୍ଥ ତଥା ଧନୁଷୋଡ଼ି ତୀର୍ଥ ଆଦି ରହିଥିଲେ ହେଁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଏ ସଂପର୍କରେ ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ ଯେ ସତ୍ୟଯୁଗର ଶେଷ ସମୟରେ ଦର୍ଭଶୟନମ୍

(ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ପୂର୍ବନାମ)ଠାରେ ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବ ମହାତ୍ମା ଗାଲବ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସେଠାରେ କଠିନ ତପସ୍ୟାରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ପତ୍ରାହାର ଏବଂ ପରେ ଜଳାହାର ଓ ଶେଷରେ ବାୟୁ ସେବନ କରି ଯୋଗମଗ୍ନ ହୋଇରହିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଖରା, ବର୍ଷା, ଶୀତ ମଧ୍ୟ ସମାନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଧ୍ୟାନଥିଲା ବିଷ୍ଣୁଦର୍ଶନ । ଏ ପ୍ରକାର କଠୋର ତପସ୍ୟାରେ ସବୁଷ୍ଟ ହୋଇ ବିଷ୍ଣୁ ଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଗାଲବଙ୍କ ପୁରୁଷା ପାଇଁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ଆଦେଶ ଦେବାରେ ଚକ୍ରରାଜ ତାଙ୍କ ଡେଜର ଏକ ଅଂଶ । ସେଠାରେ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ସେହି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କଲେ ମୁକ୍ତି ଓ ଅଭୟପଦ ମିଳିଥାଏ ।

ଚାରିଧାମ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ଧାମ ଗୁଜୁରାଟର ଦ୍ଵାରକାଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ନେଇ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଏବଂ ପୌରାଣିକ ବିବରଣୀ ମାନ ରହିଛି ।

ଦ୍ଵାରକାଧିପତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାତି ବକ୍ରନାଭଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରାୟ ଅଡ଼େଇ ହଜାର ବର୍ଷ ତଳେ ଦ୍ଵାରକା ଠାରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଦ୍ଵାରକାଧୀଶ ମନ୍ଦିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ତଥା ଗଙ୍ଗାନଦୀରୁ ନିର୍ଗତ ପବିତ୍ର ଗୋମତୀ ନଦୀର ପଶ୍ଚିମ ସାଗର ସଂଗମ ସ୍ଥଳଟି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ ନିକଟରେ ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଉଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ଚକ୍ରଚିହ୍ନିତ ପ୍ରସ୍ତର ଦେହରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ ନିରାଜିତ । ଲୋକ ବିଶ୍ଵାସ ଅଛି ଯେ ଏହି ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟରେ ସ୍ନାନ କଲେ ପୁନର୍ଜନ୍ମରୁ ମୁକ୍ତି ମିଳିଥାଏ ।

ଆରବସାଗରର ଗୋମତୀ ନଦୀ ସଂଗମ ସ୍ଥଳଟି ପୌରାଣିକ କୁଶସ୍ଥଳୀ ଭାବରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ମହର୍ଷି ଦୁର୍ବାସା ବାସୁଦେବଙ୍କୁ ନିରାଜନା କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଏହା ଦ୍ଵାରକାଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ଦ୍ଵାର ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ପଥ ଏବଂ କା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବ୍ରହ୍ମ । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମପଥ - ଯେଉଁ ପଥ ଦେଇ ଯାତ୍ରା କଲେ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ଦ୍ଵାରକାଧୀଶ ମନ୍ଦିରର ଦୁଇଟି ପଥ-ଦକ୍ଷିଣର ସ୍ଵର୍ଗଦ୍ଵାର ଏବଂ ଉତ୍ତରର ମୋକ୍ଷଦ୍ଵାର । ଉଭୟ ଦ୍ଵାରର ୫୬ଗୋଟି ପାହାଚ ତଳକୁ ଗଲେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ ଠାରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସ୍ନାନ ସହିତ ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଦ୍ଵାରା ମୁକ୍ତିର ପଥ ସୁଗମ ହୋଇଥାଏ ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଆଲୋଚନାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଖୁଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ତିନିଧାମର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପୌରାଣିକ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବହନ କରୁଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବରେ ପରିଚିତ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଲକ୍ଷ୍ମଣ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସାତାପୁର ଜିଲ୍ଲାର ନିମ୍ବାରସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଆଲୋଚନାକୁ ଆସିଛି । ନିମ୍ବ ସାଗର ପୌରାଣିକ ନାମ ନୈମିଷାରଣ୍ୟ ଅଟେ ।

ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ଏକାଧିକ ପୌରାଣିକ ବିବରଣୀ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ମହାଭାରତ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ ଏବଂ ଷ୍ଟଦ ପୁରାଣ ଆଦିରେ ନୈମିଷାରଣ୍ୟର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ବିଷଦ ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ରହିଛି । ନୈମିଷାରଣ୍ୟଠାରେ ଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ଗୋଲାକାର ପବିତ୍ର ସରୋବର । ଏଠାକୁ ଆସୁଥିବା ଭକ୍ତ ଏବଂ ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀ ଗଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟିକୁ ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମା ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଚକ୍ର ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଏହି ଚକ୍ରର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ନୈମିଷାରଣ୍ୟଠାରେ ସ୍ଥିତ ହେଲା । ଅପର ପକ୍ଷରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟିର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ହିଁ ନୈମିଷାରଣ୍ୟ ଅଟେ ।

ଷ୍ଟଦପୁରାଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଦ୍ଵାପର ଏବଂ କଳିଯୁଗର ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ ଅଶୀହଜାର ସାଧୁ ସନ୍ଥ ଏବଂ ମୁନି ଋଷିଙ୍କ ଗହଣରେ ମହର୍ଷି ଶୌନକଙ୍କ ଅଧିନାୟକତ୍ଵରେ କଳିର ଆଗମନକୁ ବାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବାକୁ ସ୍ଥିର ହେଲା । ଏହି ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ମହର୍ଷି ଶୌନକ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାରେ ସେ କହିଥିଲେ ସେ ତାଙ୍କର ମନୋମୟ ଚକ୍ରକୁ ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ରେରଣ କରିବେ ଏବଂ ସେ ଚକ୍ର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଭୂମିସ୍ପର୍ଶ କରିବ ସେହି ସ୍ଥାନ ହିଁ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ହେବ । ବ୍ରହ୍ମଚକ୍ର ନୈମିଷାରଣ୍ୟଠାରେ ପୃଥିବୀ ଭେଦ କରିବା ହେତୁ ଏହିଠାରେ ମହାଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ନାମ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହେଲା ।

ଉପରୋକ୍ତ ପୁରାଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ଚକ୍ର ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଭୂମି ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ସହିତ ପାତାଳଗାମୀ ହୋଇଥିଲା ତଥା ଚକ୍ରାଘାତରେ ସୃଷ୍ଟ ଜଳଭସର ଜଳଧାରର ପ୍ଳାବନରେ ସମଗ୍ର ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ଳାବିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିବାରୁ ସମସ୍ତ ତପସ୍ଵୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ମହାଶକ୍ତି ଦେବୀ ଲଳିତା ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଚକ୍ରରାଜକୁ ପୁନଃ ସଂସ୍ଥାପନ କରି ଜଳଭସକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଲୋକବିଶ୍ଵାସ ରହିଛି ଯେ ଏଠାକାର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସରୋବରରେ ସ୍ନାନ କରି ମହାମାୟା ଲଳିତାଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ ସୋମବାର ଦିନ ପୂଜାକଲେ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ପାପ ଧୋଇ ହୋଇଯାଏ ।

ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଠାରେ ବ୍ୟାସଦେବ ବେଦକୁ ଚାରିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ ତଥା ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ମହାପୁରାଣ ରଚନା କରିଥିବାର ସ୍ମାରକୀ ସଦୃଶ ବ୍ୟାସଗାଦୀ ଅବସ୍ଥିତ । ଏତଦଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ସହିତ ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ରହିଛି ।

ଏହିଠାରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅଶ୍ଵମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିବା କଥା ରାମାୟଣରୁ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଶିବପୁରାଣର ବାୟବାୟ ସଂହିତା ଅନୁସାରେ ସୂତମୁନି କହିଛନ୍ତି ଯେ, ଏହି ସ୍ଥାନର ନାମକରଣ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଚକ୍ରର ନେମି ରହିଥିବାରୁ ଅରଣ୍ୟ ନୈମିଷ୍ୟାରଣ୍ୟ ଭାବେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଥିଲା ତଥା ବ୍ରହ୍ମା ଏହି ସ୍ଥାନରେ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସର୍ଜନଳୀଳା ରଚାଇଥିଲେ ।

ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୌରାଣିକ ପୀଠ ଅଯୋଧ୍ୟାଠାରେ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଘାଟ ରହିଛି । ଏହି ଘାଟଟି ଅଯୋଧ୍ୟାର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ତଥା ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଏଠାକାର ଅତି ଲୋକପ୍ରିୟ ପୌରାଣିକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ବିଷ୍ଣୁଶର୍ମା ନାମକ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରୀହରିବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଘୋର ତପସ୍ୟାରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ଜାଗତିକ ଅବସ୍ଥାଠାରୁ ନିଜକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ଉଗବାନ ଶ୍ରୀହରିବିଷ୍ଣୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇ ବରପ୍ରଦାନ କରିବା ସହିତ ଉକ୍ତ ମନୋବାଞ୍ଛା ପୂରଣର ସ୍ମାରକୀ ଭାବେ ସେଠାରେ ତୀର୍ଥସ୍ଥାପନା ପାଇଁ ଚକ୍ର-ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଚକ୍ର ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଏହି ଜଳତୀର୍ଥର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ ଭାବେ ପରିଚିତ ହେଲା । ଏହି ଘାଟ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀହରିବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମଣିବିଗ୍ରହ ବିଦ୍ୟମାନ । ବିଶ୍ଵାସ କରାଯାଏ ଯେ, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟରେ ସ୍ନାନକରି ବିଷ୍ଣୁଦର୍ଶନରେ ସାମୁଦ୍ଧ୍ୟମୁକ୍ତି ମିଳିଥାଏ । କାରଣ ଏହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଵର୍ଗଦ୍ଵାରଠାରେ ଶ୍ରୀରାମ-ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ବୈକୁଣ୍ଠ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ରମରେ କର୍ଣ୍ଣାଟକରେ ହାମ୍ପି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରା ନଦୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ କୋଦଣ୍ଡରାମ ମନ୍ଦିର ପାଖ ଘାଟର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ । ଲୋକବିଶ୍ଵାସ ରହିଛି ଯେ, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟରେ ସ୍ନାନ କରି ମନ୍ଦିରରେ ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୀତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ମହାପୁଣ୍ୟ ଫଳ ମିଳିଥାଏ ।

ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ସଂପର୍କରେ ରହିଥିବା ପୌରାଣିକ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାଙ୍କର ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ମାତଙ୍ଗ ମୁନି ପର୍ବତ ଏବଂ ଋଷ୍ୟମୂଳ ପର୍ବତ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପର୍ବତ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀ ଦେବରାୟଙ୍କ ରାଜତ୍ଵ କାଳରେ ଶ୍ରୀବ୍ୟାସତୀର୍ଥ ତପସ୍ୟା କରି ସିଦ୍ଧିଲାଭ ପାଇଁ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହେଲେ । ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ହନୁମାନ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୋଇ ତାଙ୍କର ବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପନା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ମହାବୀର ହନୁମାନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନି ଚକ୍ରାକାର ଯନ୍ତ୍ରରେ ସେ ହନୁମାନଙ୍କୁ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ମଧ୍ୟ ମହର୍ଷି ପରାଶର ତାଙ୍କ ସଂହିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବାର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ ।

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ସହର ନିକଟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବୃନ୍ଦାବନ ମଧ୍ୟ ଏହି କ୍ରମରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ ଭାବେ ପରିଚିତ । ବୃନ୍ଦାବନସ୍ଥ ମାନସଗଙ୍ଗା ସରୋବରର ଉତ୍ତରକୂଳରେ ଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଛି ଯେ, ଏହା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚକ୍ର ଦ୍ଵାରା ସୃଷ୍ଟି । ଉକ୍ତ ବିବରଣୀ ଅନୁସାରେ, କୃଷ୍ଣ-ଇନ୍ଦ୍ର ବିବାଦ କାଳରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗିରିଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରଣ କରି ରହିଥିବା ସମୟରେ ଇନ୍ଦ୍ର କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷାଜଳ ବନ୍ୟା ଆକାର ଧାରଣ କରି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ

ଗିରି ତଳେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିବା ଗୋପବାସୀଙ୍କୁ ବୁଢ଼ାଇ ଦେବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଦେଖି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରି ଉପରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ରହିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଦେହରୁ ନିର୍ଗତ ଶତସୂର୍ଯ୍ୟ ସମ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତାପ ବର୍ଷାଜଳକୁ ଶୋଷି ଚାଲିଥିଲା । ଫଳରେ ବ୍ରଜଭୂମି ରକ୍ଷା ପାଇ ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ର ପରାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରଣ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଥିଲେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରଙ୍କ ସ୍ୱାରକୀ ଭାବେ ଏକ ତୀର୍ଥ ସ୍ୱୟଂ କୃଷ୍ଣ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଠାରେ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀ ତାଙ୍କ ଭଜନ କୁଟୀର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥସ୍ଥ ମାନସଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନ କଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅପାର ପ୍ରେମ ମିଳିଥାଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ବୃନ୍ଦାବନ ନିକଟସ୍ଥ ମଥୁରାର ଯମୁନା ନଦୀରେ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ ରହିଛି । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟରେ ସ୍ନାନ କରି ନିକଟସ୍ଥ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ଶିବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ମହାପୁଣ୍ୟ ଫଳ ମିଳିଥାଏ । ଏଠାରେ ଥିବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଶ୍ରାମଘାଟ ନିକଟସ୍ଥ ବାରଗୋଟି ଘାଟ ମଧ୍ୟରୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଘାଟ ଭାବେ ପରିଚିତ ।

ପୌରାଣିକ ମଣିନଗର ଭାବେ ପରିଚିତି ପାଇଥିବା ବର୍ତ୍ତମାନର ଡାମନ୍-ଡିୟୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଜଳକ୍ଷର କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁ ଦେବତାମାନଙ୍କ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରବଳପ୍ରତାପୀ ଜଳକ୍ଷର ଦୈତ୍ୟକୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଦ୍ୱାରା ବଧ କରିଥିଲେ । ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ପରମ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ହୃତ୍ୟା କରିଥିବାରୁ ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ରଙ୍କ ଜ୍ୟୋତି ଏହି ସ୍ଥାନରେ ରହିଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବରେ ସତ୍ୟଯୁଗରୁ ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ମହାଭାରତ କାଳରେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳଟି ଯାଦବବଂଶର ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା ଏବଂ ଏ ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀକୁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ମଧ୍ୟ ଆଗମନ କରିଥିଲେ ।

ପଶ୍ଚିମ ବଂଶର ଦକ୍ଷିଣ ଚବିଶ ପ୍ରଗଣା ନିକଟସ୍ଥ ଆଦିଗଙ୍ଗା ଭାବେ ପରିଚିତ ହୁଗୁଳୀ ନଦୀ କୂଳସ୍ଥ ମଜିଲପୁର ଶକ୍ତି ଉପାସନାର ମୁଖ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ଭାବେ ଏକଦା ପରିଚିତ ଥିଲା । ଏଠାକାର ସୁରଶାୟ ବିଷୟ ହେଲା ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ନାମ ଅନୁସାରେ ଏ ଅଂଚଳରେ ବସତି ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବେ ପରିଚିତ । ଅବଶ୍ୟ ଏଠାକାର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପୂର୍ବ ଆଲୋଚିତ ବୈଷ୍ଣବ କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ, ତନ୍ତ୍ରର ଚକ୍ରସାଧନା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା । କବି କଙ୍କଣ ମୁକୁନ୍ଦରାମ ତାଙ୍କର ଚିତ୍ର ଚଣ୍ଡୀ କାବ୍ୟରେ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଏହାକୁ ଆଦିଗଙ୍ଗାର ଉତ୍ତମ ସ୍ଥଳ ଭାବେ ଚିତ୍ରିତ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ମୁଖ୍ୟ ଆରାଧ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ତ୍ରିପୁର ସୁନ୍ଦରୀ ଏବଂ ଭୈରବ ଅଶ୍ୱଲିଙ୍ଗ ଶିବ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କୁଣ୍ଡ (ପୁଷ୍କରିଣୀ) ରେ ସ୍ନାନ କରି ଗଙ୍ଗାଯାତ୍ରା କଲେ ଅଶେଷ ପୁଣ୍ୟ ଫଳ ମିଳିଥାଏ । ଏଠାରେ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ବିଗ୍ରହମାନ ଅବଲୋକନ କଲେ ବୁଝିହୁଏ ଏହା

ଶ୍ରୀ.ପୁ. ସମୟର ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଚୈତ୍ରମାସରେ ଏଠାରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମେଳା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏଠାରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଖରଦହା ଠାରେ ଥିବା ଜୈନ ବିଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ତଥା କଣ୍ଟାବଣିଆ ଗ୍ରାମର ବିରାଟକାୟ ପାର୍ଶ୍ବନାଥଙ୍କ ବିଗ୍ରହକୁ ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ ଏହା ଶାକ୍ତ ଚେତନାର ଉଦ୍ଭବ ପୂର୍ବରୁ ଜୈନଚକ୍ର ସାଧନାର କ୍ଷେତ୍ର ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଯେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କର ତଥା ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ତୀର୍ଥ ସ୍ଥଳୀ ଭାବରେ ଶ୍ରୀ.ପୁ. ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ରହିଆସିଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଓଡ଼ିଶାର କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲାରୁ ୮୫ କି:ମି: ଦୂର ବଉଳା ପାହାଡ଼ର ଏକ ମନୋରମ ଗିରି କନ୍ଦର ମଧ୍ୟରେ ମିଳିଥାଏ । ଏଠାରେ ଥିବା ଭଗ୍ନ ଜୈନ ମନ୍ଦିରରେ ରକ୍ଷତନାଥଙ୍କ ପଦ୍ମାସନ ଆକାରର ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଉପବେଶନ କରି ଚକ୍ରସାଧନ ରତ ଦୃଶ୍ୟ ଅତି ମନୋରମ । ଏହି ଚକ୍ର ସାଧନା ଆଧାରରେ ଅଂଚଳର ନାମକରଣ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହୋଇଛି ।

ଜୈନମାନଙ୍କ ପରି ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ପୁଣ୍ୟ ସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଭାରତ ନେପାଳ ସୀମାବର୍ତ୍ତୀ ଅଂଚଳରେ ରହିଥିବା ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ-ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଗୁମ୍ଫା ନେପାଳର ଦୀର୍ଘତମ ଗୁମ୍ଫା ଭାବେ ପରିଚିତ । ଯାହାକି ବୌଦ୍ଧ ସାଧକ ମାନଙ୍କର ସାଧନାର ପ୍ରମୁଖ ପୀଠଥିଲା । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ବଜ୍ରଯାନୀ ବୌଦ୍ଧଗୁରୁ ଲବରାନାଥ ଚକ୍ରସାଧନା କରୁଥିବା କଥା ମହାଯାନ ସୁତ୍ରଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥଟି ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଦ୍ଵାଦଶ ମହାତୀର୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ଅଟେ । ଏଠାକୁ ଚକ୍ରସାଧନା ପାଇଁ ବୌଦ୍ଧ ସାଧକ ବକ୍ରକୀର୍ତ୍ତି ଯାଇଥିବା କଥା ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କରୁ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ ।

ନେପାଳର ଛୋଟବାର ନିକଟସ୍ଥ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଆହୁରିମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ, ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀ ବୋଧିସତ୍ତ୍ଵ (ଭବିଷ୍ୟତ ବୁଦ୍ଧ) ଚିନ୍ତରୁ ଆସି ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଚକ୍ରସାଧନା ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵୟମ୍ଭୁ ଅଗ୍ନିଶିଖାକୁ ଆରାଧନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ନିଜେ ଧାରଣ କରିଥିବା ପବିତ୍ର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତାଂବାରୀ ଦ୍ଵାରା ମୃତ୍ତିକା ଖନନ କରି ଏକ ଜଳାଶୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହିଠାରୁ ଜଳଧାରା ନିର୍ଗତ ହୋଇ ନେପାଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି । ଏହାରି କୂଳରେ ଚକ୍ରସାଧନା କରୁଥିବା ହେତୁ ଏହା ବୌଦ୍ଧ ଚିନ୍ତନରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ଥିଲା ମଞ୍ଜୁପତନମ୍ ।

କର୍ଷାଚକର ଉତ୍ତର କନ୍ଦୁଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ହୋନଭରା ତାଲୁକର ଇଜାଗୁଞ୍ଜି ଦେବସ୍ଥାନମ୍‌ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରାୟ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀର ଏହି ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ଏଠାରେ ରହିଥିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏଠାରେ ମହର୍ଷି ବାଲ୍ୟଶିଳ୍ୟ ଆଉଜିଛି ଚିରଞ୍ଜିବୀ ମହର୍ଷିଗଣଙ୍କ ସହ ତପସ୍ୟାରେ ମଗ୍ନ ହୋଇ ସିଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ବାଲ୍ୟଶିଳ୍ୟଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ବାଧା ଉପୁଜିବାରୁ ସେ ତାଙ୍କର ତପଃ

ସାଧନା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ନାରଦ ବାଲ୍ୟଖିଲ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀ ପାରି ହୋଇ କୁଞ୍ଜାରଣ୍ୟକୁ ଯାତ୍ରା କରି ସେଠାରେ ବିଗ୍ନବିନାଶକ ଗଣେଶଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ତପମଗ୍ନ ହେବାକୁ କହିଥିଲେ । କୁଞ୍ଜାରଣ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ନାରଦ କହିଥିଲେ, ଏହି ସ୍ଥାନରେ ହରି, ହର ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମା ତିନି ମହାଶକ୍ତି ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ନିଧନ କରିବା ପରେ ନିଜକୁ ପରିଶୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ ସେଥିପାଇଁ ଏଠାରେ ସେମାନେ ବ୍ରହ୍ମତୀର୍ଥ ଏବଂ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମରେ ଦୁଇଟି ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।

ଏତଦ୍ୱିନ୍ଦୁ ନେପାଳ ଏବଂ ତିବ୍ବତ୍ ସୀମାରୁ ବାହାରିଥିବା ଗଣ୍ଡୁକୀ ନଦୀର ନେପାଳର ଉପର ମୁଣ୍ଡାଙ୍ଗ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ “ମୁକ୍ତିନାଥ”ଙ୍କ ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରହିଛି । ଗଣ୍ଡୁକୀ ନଦୀର ଉତ୍ତରରେ ଏବଂ ହିମାଳୟର ଦକ୍ଷିଣରେ ଦଶଯୋଜନ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଅଂଚଳରେ ଏହି ମହାକ୍ଷେତ୍ରଟି ରହିଛି । ଏଠାରେ ନାରାୟଣଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତି ତଥା ଶାଳଗ୍ରାମଙ୍କ ପାଇଁ ଗଣ୍ଡୁକୀକୁ ନାରାୟଣୀ ନଦୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ସ୍ୱୟଂ ନାରାୟଣ ଏଠାରେ ମୁକ୍ତିନାଥ ଭାବେ ବିଦ୍ୟମାନ ତଥା ବିଷ୍ଣୁ ନିଜେ ଭୂଦେବୀଙ୍କୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଶାଳଗ୍ରାମ ଶିଳା ଏବଂ ବକ୍ରକୀଟ ରହସ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ମହାଭାରତ ଭୀଷ୍ମପର୍ବରେ, ବରାହପୁରାଣ, ଷ୍ଟନ୍ ପୁରାଣ ଏବଂ ପଦ୍ମ ପୁରାଣରେ ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ରହିଛି । ଗଣ୍ଡୁକୀ ନଦୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଠାରେ ସ୍ନାନକଲେ ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ବୋଲି ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଲା ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରୁ ହିଁ ଶାଳଗ୍ରାମର ସୃଷ୍ଟି ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ତିରୁମଲ୍ଲ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, କର୍ଣ୍ଣାଟକର ବାଙ୍ଗାଲୋର ଠାରୁ ୭୦ କି:ମି. ଦୂର ଶିବଗଙ୍ଗା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, କେରଳର ତିରୁବନନ୍ତ ପୁରମ୍ ଜିଲ୍ଲାର ଭଟ୍ଟାକଲ୍ଲାଇ ନିକଟସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କୁଣ୍ଡ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ମାନଧାତା ଦ୍ୱାପ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ନର୍ମଦାନଦୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ସତାରା ନିକଟସ୍ଥ ମହାବଳେଶ୍ୱରସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ରାଜସ୍ଥାନର ପୁଷ୍କର ଚକ୍ରକୁଣ୍ଡ, ତାମିଲନାଡୁ ରାମନାଥପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଦେବୀ ପତ୍ତନମ୍ବର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ନାସିକ୍ ର ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ପାଖ ନବନାଥର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ତଥା ଭାରତ ବାହାରେ ଥିବା ନେପାଳର ଲିଙ୍ଗଜୁଙ୍ଗ ଜିଲ୍ଲାର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଆଦି ହିନ୍ଦୁ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଚିନ୍ତାର ଏକ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଜଳତୀର୍ଥ ଭାବରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବଧାରାକୁ ଆଛନ୍ଦୁ କରିଛନ୍ତି । ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ତାପ୍ତି ନଦୀ ନିକଟସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମନ୍ଦିର, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ପିଲଭିତ ଜିଲ୍ଲାର କଲ୍ୟାଣପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଆଦିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ତେବେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଉପାୟାଧିପାରେ ଯେ, ଏ ସମସ୍ତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଗୁରୁତ୍ୱ ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ଧାର୍ମିକ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟରେ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୁରୀଠାରେ ଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏମାନଙ୍କ ଠାରୁ କେଉଁ ଦିଗରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ତଥା ବିଶିଷ୍ଟ ଦାବିଦାର ?

ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାନଙ୍କ ସହିତ ଯଦି ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ନେଇ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଏ ତେବେ ଆମେ ଦେଖିବା ଯେ, ପୁରୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ନିଜ ନିଜର ଏକକ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଚିନ୍ତା ଦ୍ଵାରା ପରିପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ଦେବସ୍ଥଳୀ ମାନଙ୍କର ସେପରିକିଛି ସଂପର୍କ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ଦିଗରୁ ପୁରୀସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ନେଇ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ କ୍ଷଷ୍ଟ ବୁଝିହୁଏ ଯେ, ବିଶ୍ଵର ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଜୀବନ୍ତ ଦେବତା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହିତ ଏହାର ଅତି ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ରହିଛି । ଏପରିକି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବାପୂଜା, ରୀତିନୀତି, ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ଆଦି ସହିତ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ ସଂପର୍କ ବହୁଭାବରେ ରହିଛି ।

ପ୍ରଥମେ ଝନ୍ଦ ପୁରୀର ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡକୁ ଆଧାର କରି ଆମେ ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖିବା, ବର୍ତ୍ତମାନର ଦାରବ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାବିଗ୍ରହଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସ୍ଥଳୀ ଭାବରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହିଁ ରହିଛି । ଝନ୍ଦ ପୁରୀର ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀନୃସିଂହଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ମହାରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଅଶ୍ଵମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବା ସମୟରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଦାରୁ ଲାଗିବ ବୋଲି ସ୍ଵପ୍ନାଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ସେ ସ୍ଥାନ ଥିଲା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ବ୍ରହ୍ମପୁରୀର ମଧ୍ୟ ସ୍ଵପ୍ନାଦେଶପାଇ ମହୋଦଧି ସନ୍ନିକଟ ଅରଣ୍ୟର ସୁଲକ୍ଷଣ ସଂପନ୍ନ ବୃକ୍ଷକୁ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଦର୍ଶନ କରିବା ଓ ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ବୃକ୍ଷରେ ତିନି ବିଗ୍ରହଙ୍କ ନିର୍ମାଣ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ସଙ୍କେତ କରିଥାଏ । ଏଥିରେ ନଦୀସାଗର ସଂଗମ ସ୍ଥଳର ଯେଉଁ ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି ରହିଛି ତାହା ସହ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଅବହେଳା କରାଯାଇନପାରେ ।

ଏହି ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥଟି ବର୍ତ୍ତମାନର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୋଡ଼ର ଡାହାଣ ଭାଗକୁ ତଥା ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ଠାରୁ ୨୦୦ ଫୁଟ ଏବଂ ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ୧୦୦ ଫୁଟ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଅତିପ୍ରାଚୀନ ଏହି ପୀଠ ଉପରେ ଗଙ୍ଗବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ଵ କାଳରେ ପ୍ରାୟ ତ୍ରୟୋଦଶ-ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇ ଏଠାରେ କ୍ଷେତ୍ରର ଆଦି ବିଗ୍ରହ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ତେବେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ-ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଏକାସାଙ୍ଗରେ ଅଭୟ ନୃସିଂହ, ଚକ୍ରନୃସିଂହ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀନୃସିଂହଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନା କରିବା ପଛରେ କିଛି ଗୋଟାଏ ଗଭୀର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରହସ୍ୟ ରହିଛି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଏକ ବିରାଟ ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ (ନୀଳସୁନ୍ଦର ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ) ଏଠାରେ ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ସହିତ ନାରାୟଣ ମୂର୍ତ୍ତି ସଂଯୁକ୍ତ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଚକ୍ରନାରାୟଣ ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ତିନି ନୃସିଂହ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ଲୋକମତ ଅନୁସାରେ ଯଥାକ୍ରମେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଏବଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ଅନୁସାରେ ଏ ତିନି ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ହରି, ହଳୀ, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ଲୋକବିଶ୍ଵାସ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛି ।

ହିନ୍ଦୁ ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ତନ୍ତ୍ର ପୂଜାର ଏକ ବିଶେଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରେ । ପୌରାଣିକ ବିଶ୍ୱାସ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧାମରୁ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ପରେ ଶ୍ରୀନୃସିଂହଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଚକ୍ରପନ୍ଥ ଉପରେ ତିନିଗୋଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ କରାଯାଇଥିଲା । ଅଭୟ ନୃସିଂହ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଅଭୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଶରଣ ରକ୍ଷଣ ବାନା ବହନ କରନ୍ତି । ଚକ୍ରନୃସିଂହ ଦୁର୍ଗାମାଧବ ସ୍ୱରୂପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକାନଂଶା ସୁଭଦ୍ରା ଏବଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମିଳିତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସ୍ୱରୂପରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀନୃସିଂହ-ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମିଳିତ ରୂପର ପ୍ରତୀକ ଅଟନ୍ତି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥସ୍ଥ ନୃସିଂହ ବିଗ୍ରହମାନଙ୍କ ସହ ଚକ୍ରରାଜ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସଂପର୍କ ରହିଥିବାର ସୂଚନା ବିଭିନ୍ନ ସଂହିତା ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳିଥାଏ । ଅହିର୍ବୃଥ୍ୟ ସଂହିତା ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ଦାନବ ଦଳନ ପାଇଁ ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି କାଳରେ ଚକ୍ରରାଜଙ୍କ ରୂପ ଅତି ଉଗ୍ର ଅଟେ । ତଥା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନୃସିଂହ ଅବତାର ମଧ୍ୟ ଏହି ସଂହାର ରୂପର ଏକ ଅଂଶ ବିଶେଷ । ତେଣୁ ଚକ୍ରରାଜ ସୁଦର୍ଶନ ଏବଂ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ଏକ ଅଭିନ୍ନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଭାବକୁ ଶ୍ରୀବିହଗେନ୍ଦ୍ର ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ସଂହିତା ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନ ଏବଂ ନାରାୟଣ ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଏଥିରେ ଥିବା ମନ୍ତ୍ର “ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନରୂପା ଶ୍ରୀମନ୍ନାରାୟଣୋ ଦେବତା” ଏବଂ “ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନମହାଶ୍ରୀନୃସିଂହଦେବତା” ଭାବେ ସୁଦର୍ଶନ କବଚରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ-ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଏବଂ ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପରଂପରାରେ ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ।

ଚକ୍ରରାଜ ସୁଦର୍ଶନ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଂପର୍କର ଅଭିନ୍ନତା ନେଇ କୁଳାର୍ଷିବ ତନ୍ତ୍ରକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରତ୍ନବେଦୀରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଏକ ରହସ୍ୟମୟ ସ୍ଥିତିରେ ରହିଛନ୍ତି । ଯାହାକୁ ତନ୍ତ୍ରରେ ଭୈରବୀ ଚକ୍ର ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଆଉ ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ମିଳିଥାଏ । ସେହି ଅନୁସାରେ ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ୱଂସ କରିବା ସମୟରେ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଦ୍ୱାରକାରୁ ବାହାରି ଚାଲିଆସିଥିବାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନକୁ ବଧ କରିବାକୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଯେଉଁସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନକୁ ବଧ କରି ପାପ ମୋଚନ ପାଇଁ ମହୋଦଧିରେ ପଡ଼ିବେ ସେହି ସ୍ଥାନ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବେ ପରିଚିତ ହେବ ବୋଲି ଶୂନ୍ୟବାଣୀ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ବଧ ଓ ଚକ୍ର ପଡ଼ିଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଶୂନ୍ୟରେ ଏକ ଆଲୌକିକ ବାନା ଉଡ଼ିବା ଦେଖି ତାହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଭାବେ ସ୍ଥିର କରାଗଲା ।

ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ଯେ, ଏହି ତୀର୍ଥଟି ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ । ଏକଦା ଦେବ ଦାନବ ଯୁଦ୍ଧରେ ଦେବତାମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁ ସହାୟତା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଚକ୍ରରାଜଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା

ଦାନବ ମାନଙ୍କ ବଧ ପରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦେହରେ ଲାଗିଥିବା ରକ୍ତ ପରିଷ୍କାର କରିବା ପାଇଁ ଭଗବାନ ଏକ ପବିତ୍ର ସରୋବର ସୃଷ୍ଟି କଲେ ଓ ସେହି ସରୋବରରେ ଚକ୍ରସ୍ନାନ କରିବା ହେତୁ ତାହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ହେଲା ।

ଉପରୋକ୍ତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଗୋଟିଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ, ପୁରାଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ଚକ୍ରରାଜ ସୁଦର୍ଶନ, ଆଦିନୃସିଂହ, ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହିତ ବହୁବିଧ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ । ତେଣୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥସ୍ଥ ଚକ୍ର ଏବଂ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବା ଅର୍ଥ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବା ସମାନ ଅଟେ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଚକ୍ରତୀର୍ଥସ୍ଥ ତିନି ନୃସିଂହ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ନେଇ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହିତ ସଂଯୋଗ କଲେ ଆମେ ଦେଖିବା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଆଦି ନୃସିଂହ ଯିଏ ନୃସିଂହରୂପରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ପରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ବିଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲେ । ଯାହାର ପରିଣତି ସ୍ଵରୂପ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟକରୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମସ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ପୂଜା ନୃସିଂହ ମନ୍ତ୍ରରେ ହିଁ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ, ଯାହାକି ଏକ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନବକଳେବର ପାଇଁ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ବୈଦିକ ଯାଗଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ ସବୁଥିରେ ନୃସିଂହ ମନ୍ତ୍ର ହିଁ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ପରିଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ ।

ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମ ବିଧି ପାଳିତ ହେବା ପରି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମ ପାଳନ କରାଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ମଧ୍ୟ ଆସିଥାଏ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନବସର ସମୟରେ ନୃସିଂହ ହିଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ପୂଜା ପାଇଥାନ୍ତି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ମହାପ୍ରସାଦ ବିମଳାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରାଯାଇଥାଏ ।

କେବଳ ଯେ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁ ଚେତନାରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ତାହା ନୁହେଁ, ଜୈନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ରକ୍ଷଭନାଥ ପୂଜା ପାଉଥିଲେ ସେ ସ୍ଥାନ ହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଵାସ ଯେ ଖ୍ରୀ:ପୂ: ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଏହିଠାରେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ରହିଥିଲା ଯାହାକି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଅପସାରିତ ହୋଇଥିବାର ବିଶ୍ଵାସ ରହିଛି ।

ମନେହୁଏ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମହତ୍ତ୍ଵକୁ ଉପଲବ୍ଧ କରି - ପଞ୍ଚସଖା ସାଧକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସାଧକ ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କ ସାଧନାଭୂମି ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ ଯାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବଳରାମ ଦାସ ଗୁମ୍ଫା ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ସନ୍ଥବଳରାମ ଦାସଙ୍କ କିଞ୍ଚିତ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈଷ୍ଣବ ସାଧକ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ତାଙ୍କର ସାଧନାକ୍ଷେତ୍ର ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିଲେ ।

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଂଚଳକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପିତ୍ରାଲୟ ବରୁଣଦେବତାଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ହୋଇ ଲୋକଜୀବନରେ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ବାପଘର ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଉଠିଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ କେତେକ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟିଚକ୍ରର ମୂଳଭସ୍ତ । ଅପରପକ୍ଷରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ସଂପର୍କରେ ପୌରାଣିକ ମତବାଦ ରହିଛି ଯେ, ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅଂଶରୁ ସୃଷ୍ଟି । ତେଣୁ କୁହାଯାଏ “ଚକ୍ର ତେଜୋମୟସୂର୍ଯ୍ୟଃ” । ସେହି କାରଣରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ପୂର୍ବଭାଗରେ ଯାହାକି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ର ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ସେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ନାରାୟଣ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏବଂ ଚକ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟାଂଶ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ ବା ଚକ୍ରନାରାୟଣ ଅଧିଷ୍ଠିତ ବିଗ୍ରହ ଭାବେ ନିରାଜିତ ।

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟପୁରାଣକୁ ଆଧାର କରି ଆମେ ଯଦି ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଆଲୋଚନାର ପରିସରକୁ ଆଣିବା ତାହାରା ମଧ୍ୟ ଦେଖିବା ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ ହେବ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ଭବିଷ୍ୟପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଥାଏ କିମ୍ବା ଆବିର୍ଭାବ ହେବାର ଥାଏ ସେଠାକୁ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ଚକ୍ରରାଜ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି । ତେଣୁ କୁହାଯାଉଛି -

“ସୁଦର୍ଶନ ମହାବାହୋ ! କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମପ୍ରଭ ।

ଅଜ୍ଞାନତିମିରାନ୍ଧାନାଂ ବିଷ୍ଣୁମାର୍ଗଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟ ॥ (ଉ.ପୁ)

ଏହାର ଆଧାରରେ ଦେଖିଲେ ବୁଝି ହୁଏ ଶ୍ରୀବିଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଦାରୁ ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଏଠାରେ ଚକ୍ରରାଜ ସୁଦର୍ଶନ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିରଖିଥିବାରୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଠାରେ ଦାରୁଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଉପରୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକରୁ ଆଉ ଗୋଟାଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ଅଜ୍ଞାନ ରୂପକ ଅନ୍ଧକାରରେ ରହିଥିବା ଜୀବସରାକୁ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ହିଁ ବିଷ୍ଣୁମାର୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଷ୍ଣବ ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ପରିଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଅସ୍ଥିତାର, ମେରୁଗୁଣ୍ଡ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପରି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟରେ ରହିଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବଦ୍ଧ ଆସନ ଦାବାକରେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥବେଦ କର୍ମକାଣ୍ଡ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ଶ୍ରୀବିହାର, ପୁରୀ-୧

ବାଙ୍କିମୁହାଣ ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ଡକ୍ଟର ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ମହାପାତ୍ର

ବାଙ୍କି ମୁହାଁଣ :

ବଡ଼ଦାଣ୍ଡକୁ ଦୁଇଭାଗ କରି ଦିନେ ନଦୀଟିଏ ଯାଇ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲା । ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ (୨/୧୫୫, ୧୫୬)ର ସୂଚନା ଅନୁଯାୟୀ ନଦୀଟି ମହାନଦୀର ଏକ ଖାଖା ବାଙ୍କି ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ । “ଶକ୍ତ୍ୟାଗିରିତଳେ ଯାଏଁସେ ହୁସା ପଶ୍ୟ ଚରିଙ୍ଗିଣୀ / କ୍ଷେତ୍ରୋତ୍ତମେ ସମୁଦ୍ରଂ ସା ପ୍ରାପ୍ନୋତି ନୃପସଭମ” । ଅର୍ଥ- ହେ ରାଜା ! ଚର୍ଚ୍ଚିକା ପାହାଡ଼ ତଳେ ଯେଉଁ କ୍ଷୀଣଧାରୀ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ସେ ନଦୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମରେ ସମୁଦ୍ରରେ ଯାଇ ମିଶିଛି ।

ସେ ଦିନର ଏହି ନଦୀ ମାଳିନୀ ଭାବରେ କଥିତ । କେହି କେହି ତାକୁ ବାଙ୍କାନଦୀ ବୋଲି କୁହନ୍ତି (ଅତୀତର ବାଙ୍କୀ ଓ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା - ପଣ୍ଡିତ ହରିହର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର, ରଥ ୧୯୯୫) କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟରୁ ଏ ନଦୀର ଚିହ୍ନ ବର୍ଷ ମିଳେ ନାହିଁ (ଅନ୍ତତଃ ଯେତିକି ଏ ଲେଖକ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଛି) । ମାଳିନୀ, ବାଙ୍କୀ ଏହି ନାମ ଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ ସୂତ୍ରରୁ ଆସିଛି ତାହା ଅନୁସନ୍ଧାନ ସାପେକ୍ଷ । ନଦୀଟି ବିସ୍ତୃତି ଗର୍ଭକୁ ଚାଲିଯାଇଥାଇପାରେ; ମାତ୍ର ତାର ମୁହାଣ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇରହିଛି । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ସହସ୍ର ଅଶ୍ଵମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ସ୍ଵରୂପ ବିଲ୍ଵେଶ୍ଵରଙ୍କ ନିକଟ ସମୁଦ୍ରତଟରେ ଦାରୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ଵୟ ପୁରାଣ (୧୮/୪,୫) କୁହେ । ମାତ୍ର ଆମ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟମାନେ ଏକ ସ୍ଵରରେ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣରେ ଦାରୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ଉ. ୧. ଦାରୁଗୋଟି ପଡ଼ିଅଛି ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣର - ଦେଉଳ ତୋଳା ଶିଶୁକୃଷ୍ଣ, ୨. ସମୋଦ୍ରକୁଳ ଯେ ଯାଆନ୍ତେ ନୃପବର / ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଲାଗିଅଛି ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣର - ବିଦ୍ୟାପତି ଚରିତ, ପୋଥି, ୩. ତିନିଧାର ହୋଇ ବୋହି ଯାଉଅଛି ନୀର / ତ୍ରିବେଣୀ ଝାଙ୍କରେ ଲାଗିଅଛି ଦାରୁବର - ଶବର ବଂଶାବଳୀ, ପୋଥି । ମନେହୁଏ, ରଥ ନିମନ୍ତେ ପଥ ସୁଗମ ହେବା ପାଇଁ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଉପରେ ନଦୀଶଯ୍ୟାକୁ ପୋତି ଦିଆଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ମୁହାଣ ପୋତିବା ପାଇଁ ଯତ୍ନ କରାଯାଇନଥିଲା ।

ଅରୁ୍ୟତାନନ୍ଦଙ୍କ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା (୧୦ ଅ.)ରେ ତାଙ୍କ ସହ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ବିବାଦ ଓ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବାଙ୍କୀମୁହାଣ ଶୂନ୍ୟ ବାମ୍ଫିରେ ତାଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା (ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣ ଶୂନ୍ୟବାମ୍ଫିଠାରେ / କର ଭଜନ ଦାସ ଯେଥ ପରେ) ଓ ସେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅରୁ୍ୟତ

ଉତ୍ତରୀୟ ହେବାରେ ତାଙ୍କୁ ସେହି ଭୂମି ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ (ଶୁଣ ଆମ ବାଣୀ ଅଭ୍ୟୁତ
ଦାସ / ବାଙ୍କୀ ମୁହାଁଣେ କର ଯା ନିବାସ) ରହିଛି । ଅଭ୍ୟୁତ ପଞ୍ଚେଇ / ଆଜ୍ଞା ପଞ୍ଜର ଅନୁଯାୟୀ
ସେ ସ୍ଥାନଟି ସେଦିନର ଗୋପାଳମଠ ।

ପାଦରେ ପଡ଼ିଣ ପଶିଲେ ଶରଣ ବହୁତ ପ୍ରଶଂସା କଲେ
ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣରେ ଲତାବରଠାରେ ନିବାସ କର ବୋଇଲେ
ରାଜନ ବଚନେ ରହିଲେ ସେଠାବେ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମେଳରେ
ଗୋପାଳ ମଠ ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଲା ଶୂନ୍ୟବାମ୍ନି ପାରୁଣରେ

ଆଜି ବି ସେ ମଠ ରହିଛି । ଲଟାବର ରହିଛି । ମାତ୍ର ମଠଟି ଗନ୍ଧର୍ବ ମଠ ଭାବରେ
ପରିଚିତ । ଗନ୍ଧର୍ବ ଦାସ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଅଣନାତି ।

କଲେରା ହସପିଟାଲ ନିକଟସ୍ଥ ରାମଚଣ୍ଡୀ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣ ରାମଚଣ୍ଡୀ ଭାବରେ ପରିଚିତ ।
ମୁହାଣର ଉତ୍ତର ମୁଣ୍ଡରେ ରାମଚଣ୍ଡୀ, ଦକ୍ଷିଣ ମୁଣ୍ଡରେ ଲଟାବର ମୁହାଣର ବିସ୍ତୃତି ଅନୁମେୟ ।

ମାଉସୀମାଳ ମୂଳନାମ ଅର୍ଦ୍ଧାଶନୀ, ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅର୍ଦ୍ଧଶୋଷିଣୀ, ସୃଷ୍ଟିର
ଆଦ୍ୟକାଳରେ ପ୍ରଳୟ ଜଳରୁ ଅଧେ ପିଇ ଦିଅନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଅର୍ଦ୍ଧାଶନୀ । ପ୍ରଳୟ ଜଳ ନା
ବିଲୁପ୍ତ ନଦୀର ବର୍ଷିତ ଜଳ ? ନଦୀର ବର୍ଷିତ ଜଳକୁ ପାନ କରି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ସୁରକ୍ଷିତ
ରଖିବାର ଦାୟିତ୍ବ କଣ ମାଉସୀ ମା'ଙ୍କର ଥିଲା ?

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ :

ତୀର୍ଥରାଜ ତଟରେ ଏକ ତୀର୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ବିଲୁପ୍ତ ନଦୀଟିର ମୁହାଣରେ ଏହି ତୀର୍ଥ
ରହିଛି । “ଏତଦ୍‌ସଙ୍ଗମ- ଦେଶେ ଚ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ସୁପାବନମ୍” (ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ ୨/
୧୫୬) ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ନିପତିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବୋଲି ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ
ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ (୨ ଓ ୩୧) ଓ ବାମଦେବ ସଂହିତା (୨ ଓ ୨୩) ରେ
ଏହି ତୀର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରରାଜଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବୋଲି
କୁହାଯାଇନାହିଁ । ବାମଦେବ ସଂହିତାରେ ମରୀଚିକାଙ୍କ ପୃଷ୍ଠ ଦେଶରେ ଏହି ତୀର୍ଥ ରହିଛି
ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ତେବେ ମରୀଚିକା ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ କଡ଼ରେ ରହିଛନ୍ତି । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏହାଙ୍କ
ଠାରୁ ବହୁ ଦୂରରେ ସମୁଦ୍ର ତଟରେ ରହିଛି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଚକ୍ରରାଜଙ୍କ ସହ ଯୋଡ଼ିବାର ମୂଳ ପ୍ରେରଣା ହେଉଛି ଅତିବଡ଼ିଙ୍କ ଭାଗବତ ।
ଯଦୁବଂଶ ବିନଷ୍ଟ କରିବା ପରେ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ଥକୁ ଜୀବିତ ଥିବା ଦେଖି ତାର ବଧ ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ପ୍ରେରଣ କରିବା ଓ ଚକ୍ରରାଜ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରି (ହୁଏତ ମୌନ
ପ୍ରତିବାଦରେ) ଆଉ ଶ୍ରୀହସ୍ତକୁ ନ ଫେରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ମୂଳ ଭାଗବତରେ ନାହିଁ । ଅତିବଡ଼ାଙ୍କ
ଭାଷାରେ “ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ଥ କୃଷ୍ଣ ଦେଖ / ଚକ୍ର ପେଶିଲେ ବିଶ୍ବରୂପୀ / ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ଥ ନାଶି ଚକ୍ରଗଳା

/ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କରକୁ ନଇଲା” (୨୨/୩୧) । ଆମ ଓଡ଼ିଶାର କବିମାନେ ତାଙ୍କୁ ମହୋଦଧି
 କୁଳରେ ସ୍ଥାନଟିଏ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ଚିତ୍ରବୋଧରେ ଅଛି - ପାଣ୍ଡବମାନେ ହିମାଳୟ
 ଗଲାବେଳେ ବାଟରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ନିରିମାଣୀ ହୋଇପଡ଼ିଥିବା ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଆଣି
 ମହୋଦଧିରେ ନିକ୍ଷେପ କରିଛନ୍ତି । “ଚାଲ ସର୍ବେ ଚକ୍ର ଆମ୍ଭେ ସେ ସ୍ଥାନେ ପଳାଇ / ଯିବା
 ଚକ୍ରତୀର୍ଥେ ସ୍ନାନ କରି ପାଞ୍ଚଭାଇ ।” କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ତାଙ୍କର ମହାଯାତ୍ରା କାବ୍ୟରେ
 ସେହି କଥାଟିକୁ ଆଉ ଟିକିଏ କାଟି କୁଟି ସଜାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ସୁଦର୍ଶନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀହସ୍ତକୁ ନ
 ଆସି ସିଧାସଳଖ ମହୋଦଧିରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପତନରେ ଘୋର ନାଦରେ ସମୁଦ୍ର
 ଜଳ ଉପରଭାଗକୁ ମାଡ଼ି ଆସିଛି । ପାଣି ଛାଡ଼ି ଗଲାପରେ ଯାହା ରହିଯାଇଛି ତାହା ଚିଲିକା ଓ
 ସରପାଟ ଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ପାଣ୍ଡବମାନେ ହିମାଳୟ ଗମନ ଅବସରରେ ନାନା
 ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମି ନୀଳାଚଳ ସମୁଦ୍ରତଟରେ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଅଗ୍ନିଦେବ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ
 ଧନୁ ବୃଣାର ଫେରାଇ ଦେବା ପାଇଁ କହିଛନ୍ତି । ଅର୍ଜୁନ ତାହା ସମୁଦ୍ର ଜଳରେ ମେଲି ଦେଇଛନ୍ତି ।
 ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପଚାରିଛନ୍ତି-ଭୋ ଦେବ ! ଏ କେଉଁ ସ୍ଥଳୀ ? ଅଗ୍ନି କହିଛନ୍ତି - ନୀଳାଚଳ ଧାମ ।
 ସେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । କହିଛନ୍ତି- ଏଠାରେ କେଶବଙ୍କ ଭାବା ଅବତାର ଆବିର୍ଭୂତ
 ହେବେ । ମହାପ୍ରଭୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ ସୁଦର୍ଶନ ପୂର୍ବବତ୍ ତାଙ୍କର ସେବା ଖଟିବେ ।

(ବିଦ୍ୟାପତି ଚରିତ, ଶବର ବଂଶାବଳୀ ପୋଥି ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିୟମ, ଭୁବନେଶ୍ୱରର
 ପୋଥି ବିଭାଗରେ ରହିଛି ।)

■ ■ ■

ବଡ଼ଦେଉଳ ପୁରୋହିତ
 ମାଟିମଣ୍ଡପ ସାହି, ପୁରୀ-୧

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ବାଙ୍କୀମୁହାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରତିହାରୀ

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଆମ ଦେଶର ସଭ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧି ନଦୀକୂଳରୁ ହିଁ ବିକଶିତ ହୋଇଅଛି । ନଦୀମାନଙ୍କ ଅବବାହିକାରୁ ହିଁ ଉନ୍ନତ ସହର ଓ ସମୃଦ୍ଧ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜୀବନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତା ହରପ୍ପା ଓ ମହେନ୍ଦ୍ରୋଦାର ସଭ୍ୟତା, ଭାରତର ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ କୂଳରେ ହିଁ ବିକଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି କାରଣରୁ ସଭ୍ୟତାର ଅନ୍ୟ ନାମ ଥିଲା ସିନ୍ଧୁ ସଭ୍ୟତା । ସେହିପରି ଗଂଗା ନଦୀକୂଳରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ସଭ୍ୟତାକୁ ଗାଙ୍ଗେୟ ସଭ୍ୟତା, ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀକୂଳ ସଭ୍ୟତାକୁ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ସଭ୍ୟତା, ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ଗୋଦାବରୀ, କୃଷ୍ଣା, କାବେରୀ ନଦୀକୂଳରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ସଭ୍ୟତାକୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା କୁହାଯାଇଥାଏ । ମୋଟ ଉପରେ ଭାରତର ସଭ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧିର ମୂଳ କାରଣ ହେଉଛି ପ୍ରବାହିତ ନଦୀ । ନଦୀଗୁଡ଼ିକ କାଳର ପ୍ରବାହରେ ତାହାର ଗତିପଥ ବଦଳାଇ ଦେବା ପରେ କିମ୍ବା ଶୁଷ୍କ ହୋଇଯିବା ପରେ ନଦୀକୂଳରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା ସଭ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧି କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯାଏ କିମ୍ବା ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଭାରତର ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଚୀର ପ୍ରବାହିତ ନଦୀ ଥିଲା ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀ । ଏହି ନଦୀକୂଳରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା ସଭ୍ୟତା ନଦୀର ବିଲୁପ୍ତି ସହିତ ମଧ୍ୟ ଲୋପ ହୋଇଯାଇଅଛି । ଆମେରିକାର ନାସାର ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀର ପୁରାତନ ଗତିପଥ ଦେଖାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନଦୀଗର୍ଭ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଚିହ୍ନବର୍ଷ ଦେଖାଯାଉନାହିଁ ।

ଭାରତର ଇତିହାସ ଭଳି ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରୁ ଏହାର ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଣାପଡ଼େ । ଓଡ଼ିଶା ଏକ ନଦୀ ବହୁଳ ରାଜ୍ୟ । ଏହାର ପ୍ରାୟ ୪ ଅଧିକାଂଶ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳରୁ ପର୍ବତମାଳାରୁ ବାହାରି ପୂର୍ବଦିଗକୁ ଗତିକରି ସମୁଦ୍ର ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । କାଳର ସୁଦୀର୍ଘ ଗତିପଥରେ ନଦୀର ଗତିପଥ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ନୂତନ ଭୂଖଣ୍ଡର ସୃଷ୍ଟି ତଥା ବିଲୟରେ ଇତିହାସର ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକ ଏପଟ ସେପଟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିସ୍ମୃତ ଗବେଷଣା ହୋଇନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାରେ କଳିଙ୍ଗ, ଉତ୍କଳ, ଉଡ୍ର, ତୋଷାଳୀ ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ରାଜ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ସଠିକ୍ ପରିସୀମା ଆଦି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରିନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବାହିତ

ବୃହତ୍ତମ ନଦୀ ମହାନଦୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କପିଳ ସଂହିତା ଓ କେତେକ ଶିଳାଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିବା ବ୍ୟତୀତ ଏହାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁନାହିଁ । ପୁରାଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନଦୀ ଓ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା କେତେ କାର୍ତ୍ତିରାଜିର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ହୋଇନାହିଁ । ସେହିପରି କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ, ସାହିତ୍ୟ ବା ଅଭିଲେଖରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । କେବଳ ମାଦଳାପାଞ୍ଜିର ବିବରଣୀ ଉପରେ ଆଧାର କରି ଷର୍ଲ୍ ସାହେବ ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀର ଗତିପଥ ବଦଳିଯାଇଛି, ତାହା କ୍ରମଶଃ ଶୁଖିଯାଇ କାଦୁଆ ନଦୀରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଛି ଯାହାକୁ “ପଥରବୁହା” ନଦୀ କୁହାଯାଏ । ସେହି ନଦୀରେ କୋଣାର୍କ ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ପଥର ବୁହାହୋଇ ଆସିଥିବାରୁ କ୍ରମଶଃ ନଦୀର ନାମ “ପଥରବୁହା” ହୋଇଯାଇଅଛି । ପଥରବୁହା ନଦୀ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଜି କିନ୍ତୁ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀ ବିଲୁପ୍ତ ଯାହାକି କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରଠାରୁ ମାତ୍ର ତିନିକିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ପ୍ରବାହିତ ଥିଲା । ତେଣୁ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ମୁହାଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୫ମ ଶତକର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କେବଳ ବାଙ୍କୀ ଉପତ୍ୟକା ଥିବାବେଳେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ସୃଷ୍ଟି । ଉତ୍ତର ଉପତ୍ୟକା ଅତୀତର ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣ ଓ ପ୍ରାଚୀ ମୁହାଣ (ଉପତ୍ୟକା) ନିଜ ନିଜ ବିଭବରେ ସ୍ୱୟଂ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ଧାର୍ମିକ, ରାଜନୈତିକ, ପ୍ରଶାସନିକ, ବାଣିଜ୍ୟିକ, ଆର୍ଥିକ, ଶୈକ୍ଷିକାଦି ବିଭବ ଅଦ୍ୟାପି ଅନାଲୋଚିତ । ଉତ୍ତର ସ୍ଥଳର ସମୃଦ୍ଧି ଓ ସଭ୍ୟତାର ମୂଳସାକ୍ଷୀ ରୂପେ ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଓ ଉଗ୍ରାବଶିଷ୍ଟ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ । ଭୃଷ୍ଟନନାଦି ଦ୍ୱାରା ଅତୀତର ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିରୁ ହିଁ ବାଙ୍କୀମୁହାଣ ଓ ପ୍ରାଚୀମୁହାଣରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ସଭ୍ୟତାର ବହୁ ତଥ୍ୟମାନ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିପାରିବ ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଅର୍ଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ର ଉତ୍ତର ଗଙ୍ଗାସାଗର ସଙ୍ଗମ ଭଳି ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର :

ପବିତ୍ର ମହୋଦଧିକୁଳରେ ପୂଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଅବସ୍ଥିତ ଯେଉଁଠାରେ ଶ୍ରୀକଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହାର ପୂର୍ବ, ଦକ୍ଷିଣକୁ ଗଙ୍ଗା ସାଗର (ବଙ୍ଗୋପସାଗର) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ମଙ୍ଗଳାନନ୍ଦ ବା ମିଟିଆଣା ନଦୀ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରଠାରୁ ଉତ୍ତର, ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକୁ ପଞ୍ଚକୋଣୀ ଗ୍ରାମ କୁହାଯାଏ । ତେଣୁ ସମୁଦ୍ର ବେଳାଭୂମିର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ବ୍ୟାପିଥିବା ଦଶକ୍ରୋଶ ଓ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ପାଞ୍ଚକୋଣ ଭୂମିକୁ ପଞ୍ଚକୋଣୀ ବା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଇଅଛି । ଏହାର ପଶ୍ଚିମରେ ଚିଲିକା, ଉତ୍ତରରେ ଡେଲଙ୍ଗ ଥାନା ଏବଂ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା ଯାହାର ସମୁଦ୍ର ବେଳାଭୂମିରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ ତାହାକୁ ଅର୍ଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଗଙ୍ଗାସାଗର ସଙ୍ଗମ ତୀର୍ଥଭୂମି ପରି

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଅର୍ଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ର ଉଭୟ ଯଥାକ୍ରମେ ବାଙ୍କୀନଦୀ ଓ ପ୍ରାଚୀନଦୀ ପରି ଦୁଇଟି ଗଭୀର ଓ ବିଶାଳ ନଦୀର ସମୁଦ୍ର ସଙ୍ଗମ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥଭୂମି ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ସମୁଦ୍ର ଓ ନଦୀର ମିଳନସ୍ଥଳକୁ ସଙ୍ଗମସ୍ଥଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯାହାକି ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ହିସାବରେ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ମାନ୍ୟତା ପାଇଅଛି । ଗଙ୍ଗାସାଗରସଙ୍ଗମ, ତ୍ରିବେଣୀ ସଙ୍ଗମ, ଗୁଜୁରାତର ପ୍ରଭାସ ତୀର୍ଥ ସଙ୍ଗମ ମାନଙ୍କ ଭଳି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଅର୍ଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ରର ସଙ୍ଗମର ମାନ୍ୟତା ପାଇଅଛି, ବାଙ୍କୀନଦୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଓ ପ୍ରାଚୀନଦୀ ଅର୍ଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ରର ପବିତ୍ରତା ବର୍ଦ୍ଧନକାରିଣୀ । ନଦୀ ଦୁଇଟି କାଳକ୍ରମେ ତାର ଗତିପଥ ବଦଳାଇ ପ୍ରାୟଃ ନିଃଶିହ୍ନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣ ଭାବେ ଓ ଅର୍ଚ୍ଚକ୍ଷେତ୍ରର ପ୍ରାଚୀମୁହାଣ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ତୀର୍ଥ ରୂପେ ପରିଚିତ । ଏହି ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ବିଭିନ୍ନ ପବିତ୍ର ଅବସରରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଭକ୍ତ, ସ୍ନାନ, ଜପ, ତପ, ଦାନ, ଯଜ୍ଞାଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ପୁଣ୍ୟଫଳ ଲାଭ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ବାଙ୍କିମୁହାଣର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବା ଘାଟ ଏକ ପବିତ୍ରସ୍ଥଳ :

ମହାଭାରତର ବନ ପର୍ବରୁ ଜଣାଯାଏ ଲୋମଶ ମହର୍ଷିଙ୍କ ଉପଦେଶ କ୍ରମେ ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପଞ୍ଚୁପାଣ୍ଡବ, ସମୁଦ୍ର ସ୍ନାନକରି ମହାବେଦୀ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଯେଉଁଠାରେ ସମୁଦ୍ର ସ୍ନାନ କରିଥିଲେ ତାହା ବୋଧହୁଏ ବାଙ୍କିମୁହାଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଘାଟ । ବୈଦିକ ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଜଳ । ତେଣୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଘାଟଥିଲା । ଯେଉଁଠାରେ କି ଜଳଥିଲା । ବିନାଜଳରେ ତୀର୍ଥ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେହି ତୀର୍ଥରେ ଘୋର ଜଳରେ ଗଜରାଜକୁ କୁମ୍ଭାର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବାରୁ ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ନିଜ ଚକ୍ରରେ କୁମ୍ଭାରକୁ ନିହତ କରିଥିଲେ । ଚକ୍ରଟି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ପଡ଼ିଥିବାରୁ ତାହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୂପେ ପରିଚିତ । ଏଠାରେ ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ନିଜ ଚକ୍ର ଦ୍ଵାରା ଶଙ୍ଖାସୁରକୁ ଓ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନକୁ ବଧ କରିଥିବାର ଜନଶ୍ରୁତି ରହିଅଛି । ଦେଉଳତୋଳା ପୁଷ୍କଳରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ, ମହାପ୍ରଭୁ ନିଜ ଦାରୁ ସ୍ଵରୂପରେ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସିଆସି ନଦୀପତା ଆଡ଼କୁ ଦାରୁ ବୃକ୍ଷର ଗଣ୍ଡି ଓ ମୁଣ୍ଡଟି ସମୁଦ୍ର ଆଡ଼କୁ ହୋଇ ଲାଗିଥିଲେ । ତେଣୁ କ୍ଷେତ୍ରଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ର ହେତୁ ମହାତୀର୍ଥରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏହି ଉଦାହରଣ ମାନଙ୍କରୁ ଏଠାରେ ନଦୀଟି ଯେ ଗଭୀର ଥିଲା ଏହା ଅନୁମେୟ । ମହାକାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଶହ ଶହ ନରନାରୀ ସ୍ନାନ, ଦାନ, ଜପ, ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଆଦି ଦେଉଥିବା କଥା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସ୍ଵତ୍ଵଲିପିରେ ସେବା ନ-୨୫ ସାବୁତ ନିୟୋଗରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏହି ସ୍ଵତ୍ଵଲିପି ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ୧୯୫୨ ମସିହାରେ ଦାନଧର୍ମଜଳ ପୁଣ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଉଥିବାରୁ ଏହାପୂର୍ବରୁ ଯେ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେଉଥିଲା ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ।

ବାଙ୍କୀନଦୀଟି ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଥିବା ସ୍ଥଳଟିକୁ ବାଙ୍କୀମୁହାଣ କହୁଥିଲେ ହେଁ ସେହି ନଦୀଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୁଖି ଯାଇଥିବାରୁ ତାହାକୁ ଠିକ୍ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇପାରୁନଥିବାରୁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ

କେବେ କେବେ ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ିଥାଆନ୍ତି । କେତେକ ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୋଡ଼ରେ ଥିବା ଏକ ଛୋଟିଆପୋଲ ଉପରୁ ବଡ଼ ନାଳ ଭଳି ସହରର ନିର୍ଗତ ହେଉଥିବା ମଇଳାପାଣି ସ୍ୱର୍ଗତଃ ଶରତ ରାଉତରାୟ ଆଡ଼ଭୋକେଟଙ୍କ ବରିଷ୍ଠ ନିକଟ ସ୍ଥାନକୁ ବାକିମୁହାଣ ବୋଲି ଚିହ୍ନଟ କରିଥାଆନ୍ତି । ତାହା ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଅଟେ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟରେ ଥିବା ସମୁଦ୍ରସଙ୍ଗମ ସ୍ଥାନଟି ଯାହାକି ଆଜି ଶୁଖିଯାଇଛି ତାହା ହେଉଛି ବାଙ୍କୀମୁହାଣ । ୧୯୨୩ ମସିହା ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କାଗଜପତ୍ର ଓ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଜଜକୋର୍ଟ କେଶ ନମ୍ବର S.J.A. 36 of 1923 ଙ୍କ ରାୟ ଅନୁସାରେ ମୌ-ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ଯୁନିଟ୍ ନମ୍ବର-୨୭ ପ୍ଲଟ ନଂ-୩୧୭/୭୨-କିସମ ଜଳାଶୟ, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସରୋବର । Suit No. 2468ରେ ଅମିନ ରିପୋର୍ଟ ଅନୁସାରେ “ସାବୁତ ନିଯୋଗ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ଯେ, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବହୁ ପୁରାତନ କାଳରୁ ଏକ ଜଳାଶୟ ରହିଅଛି । ଯାହାର ସେମାନେ ସୁରକ୍ଷାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଆସୁଛନ୍ତି ।” ଉକ୍ତ ରିପୋର୍ଟରେ ମୋଟ ୪ ଗୋଟି ପ୍ଲଟରେ ନଅ ଏକରରୁ ସାମାନ୍ୟ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ରକବା ସଂପତ୍ତି ପକ୍ଷେ କିଶମ ଜଳାଶୟ ରେକର୍ଡ଼ କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ରିପୋର୍ଟ ହିଁ ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ ପୂର୍ବେ ସେଠାରେ ଏକ ନଦୀ ଥିଲା ଯାହା ଶୁଖି ଯାଇ ଜଳାଶୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଆଜି ସେହି ଜଳାଶୟଟି ଶୁଖିଯାଇ ବାଲିଚର ହୋଇଯାଇଅଛି । ଜଳାଶୟଟି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପୋତି ହୋଇ ବାଲିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଥିବାରୁ ବାଙ୍କୀନଦୀ ସେଠାରେ ପ୍ରବାହମାନଥିଲା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିହେଉନାହିଁ । ସେହି ସ୍ଥାନଟି ସମ୍ଭବରେ ଶ୍ରୀନାଳମଣି ରାଉତରାୟ, ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଆଇ.ସି.ଏସ୍‌ଙ୍କ ପୁରୀ ଗେଜେଟିଅରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ଯେ-

“The Chakratirtha, a small and unprotected pool is in the eastern side of Puri beach where pilgrimes came to perform shradha. It is evidently a part of the old mouth of Balagandi Stream that flowed across the Badadanda to the sea. The place is known as Bankimuhan. Near by is the temple of Chaitanya called Sunar Gourang a place largely visited by the pilgrims.

ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରମାଣରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ, ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ ବାଙ୍କୀମୁହାଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୂପେ ପରିଚିତ । ଏହା ହେଉଛି ବାଙ୍କୀ ନଦୀର ମୁହାଣ । ଏହି ନଦୀ ନିଜର ଗତିପଥ ବଦଳାଇ ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇ ଶେଷରେ ମୁଷାନଈ, ମିଟିଆଣି ନଈ, ମାଳିନୀ ନଦୀ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନୀୟ ନାମରେ ପରିଚିତହୋଇ ପୁରୀ ବଡ଼ଡ଼ାକ୍ରମଖାନା, ବଳଗଣ୍ଡି, କୁମାରପଡ଼ା, ବଡ଼ଶଙ୍ଖ, ରାମଚଣ୍ଡୀ ଦେଇ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହାକୁ ରାମଚଣ୍ଡୀ ମୁହାଣ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ବାଙ୍କୀନଦୀ ମହାନଦୀର ଅନ୍ୟତମ ସ୍ଥାନୀୟ ନାମ । ମହାନଦୀ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ବଙ୍କାହୋଇ ବାଙ୍କୀଠାକୁରାଣୀ ଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେବାରୁ ତାକୁ ବାଙ୍କୀ ନଦୀ କୁହାଗଲା । ତାହାର ଗତିପଥ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ଚିଲିକା ଓ ସରହଦର ସୃଷ୍ଟି । ଅତୀତରେ ବାଙ୍କୀଠାରେ ମହାନଦୀର ଦକ୍ଷିଣପଟ ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗି ଘାଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ମହାନଦୀର ପ୍ରଭୁର ଜଳ ଓ ପ୍ରଶର ବନ୍ୟାଜଳ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ

ମାଡ଼ି ଆସିଲାବେଳେ ତାର ଗତିପଥ ବଦଳାଇ ପୂର୍ବାଭିମୁଖୀ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଶୁଷ୍କ ଓ ଅବହେଳିତ ରେଣୁକା ଶଯ୍ୟାଦେଇ ମଲାଗୁଣି ଧାରରେ ଚିଲିକାରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଉଦାହରଣଟି ମହାନଦୀର ଗତିପଥ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଯୋଗାଇଥାଏ ।

ବାଙ୍କୀନଦୀଟି ବାଙ୍କୀଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଖୋର୍ଦ୍ଧା, ବାଘମାରୀ, ବେଗୁନିଆ, ବୋଲଗଡ଼, ରଣପୁର, ବାଣପୁର, ଟାଙ୍ଗୀ, ବାଲୁଗାଁ, ଡେଲାଙ୍ଗ, ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ, ବ୍ରହ୍ମଗିରି, ପୁରୀ ସଦର ଦେଇ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ବଡ଼ ଓ ଗଭୀର ନଦୀଟି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାନୀୟ ନାଁରେ ପରିଚିତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ଏହା ବାଙ୍କୀ ନଦୀ ନାମରେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହି ନଦୀ ବହୁ ଧାରା ଓ ଉପଧାରାରେ ବିଭକ୍ତ ରହିଥିଲା । ଏହି ନଦୀ ଖରାଦିନେ ସମୁଦ୍ର ବେଳାଭୂମିରେ ଏକାଧିକ ଧାରାରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷାଦିନରେ ନଦୀକୂଳ ସମୟରେ ତାହା ଏକ ଏବଂ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ରହୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଜ୍ଞାନ ଯୁଗରେ ଇଣ୍ଡରନେଟରୁ ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୁରୀ ସହର ଦେଇ ଗତି କରୁଥିବା ମାଳିନୀ ନଦୀ ସମେତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନଦୀ ଓ ସମୁଦ୍ରରେ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିବାର ଚିତ୍ର ଦୃଶ୍ୟମାନ ହେଉଅଛି ।

ଜଳାବତାର ନଦୀ ବାଙ୍କୀନଦୀ :

ବାଙ୍କୀ ନଦୀ ଜଳାବତାର ତୀର୍ଥରୂପେ ଜଣାଶୁଣା ଥିବାରୁ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଥିବା ବା ଏହି ନଦୀର ସଙ୍ଗମସ୍ଥଳମାନ ନାନା ତୀର୍ଥରୂପେ ଅଭିହିତ ହୋଇ କାଳକ୍ରମେ ଏହାର କେନ୍ଦ୍ରଭୂମି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇ ଅଦ୍ୟାବଧି ସେହି ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଆସୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ନଦୀର ଗତିପଥର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ଏହାଆଉ ତୀର୍ଥାବତାରହୋଇ ରହିନାହିଁ । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ଯେ-

ମାର୍କଣ୍ଡେୟାବଚେ ଶ୍ଵେତେ ଭୋହିଣ୍ୟାଂ ଚ ମହାଦଧୌ

ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନସରସ୍ଵାୟୀ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ନ ଲଭ୍ୟତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ମାର୍କଣ୍ଡ, ଶ୍ଵେତଗଙ୍ଗା, ରୋହିଣୀ, ମହୋଦଧି ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନରେ ସ୍ନାନ କଲେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏନାହିଁ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ତୀର୍ଥ । ତନ୍ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ତୀର୍ଥର ଅର୍ଥ ଘାଟ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଜଳାବତାର ନଦୀ ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଯେ ଘାଟ ନ ହୋଇଥିବ ତାହା କିଏ କହିବ ? ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଆଜିର ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଏକ ତୀର୍ଥ । ନାମତଃ କୁଣ୍ଡ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ଦିନରେ ବାଲିରେ ପାଣି ଢଳାଯାଇ ସେହି ଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ଓ କାକଭୁଷୁଣ୍ଡ ମୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ବୋଲି କବିତ କୁଣ୍ଡକୁ ଏକ ତୀର୍ଥ କୁହାଯାଉଅଛି । ତାହା ପୂର୍ବର ସେହି ତୀର୍ଥ ବା ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଘାଟ କେବେ ନୁହେଁ । ତାହା ହୁଏତ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୃଷ୍ଟ । କାରଣ ଜଳର ଅଭାବରେ ତୀର୍ଥ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ବାମଦେବ

ସଂହିତା ୨/୧୪ ଅନୁସାରେ ସେହି ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡର ଜଳ ସ୍ପର୍ଶ କରି ସାମାନ୍ୟ କାକ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି କୁଣ୍ଡଟିରେ ପ୍ରଚୁର ଜଳ ଥାଇ ତୀର୍ଥରୂପେ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଏହି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥମାନଙ୍କରେ ଦାନ, ପୁଣ୍ୟ, ଜପ, ଧ୍ୟାନ, ଧାରଣା କରାଯାଉଥିଲା । କେବଳ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ବ୍ୟତୀତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ବାହାରେ ଥିବା ତୀର୍ଥ ବା ଘାଟ ଗୁଡ଼ିକରେ ପିତୃଶ୍ରାଦ୍ଧ କର୍ମ କରାଯାଇଥାଏ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବା ଘାଟରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲଗଣ ସ୍ନାନ କରି ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ତରାଳରେ ବୈକୁଣ୍ଠପୁରକୁ ଯାଇଥାଏ ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି ।

କୃତ୍ୱା ବ୍ରଜେଜକ୍ରତୀର୍ଥସମାପଂ ଚକ୍ରବିମ୍ବତଃ

ଚକ୍ରତୀର୍ଥେ ନରଃ ସ୍ୱାର୍ତ୍ତା ଯାତି ବୈକୁଣ୍ଠମନ୍ଦିରମ୍ ॥ (ବା.ସଂ. ୨୩/୫୨)

ମୁକ୍ତି ଚିନ୍ତାମଣି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହିପରି ଝରପୁରାଣ ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଲେଖାଅଛି ଯେ—

ବାରୁଣ୍ୟାଂ ଦିଶି ଯତ୍ କୁଣ୍ଡଂ ରୋହିଣୀଂ ନାମ ବିଶ୍ୱତମ୍

ତତ୍ତ୍ୱାରେ ନିବସନ୍ତଂ ମାଂ ପଶ୍ୟନ୍ତଶ୍ଚର୍ମ ଚକ୍ଷୁଷା ॥ (ଝର-୧/୩୯)

ଅର୍ଥାତ୍ ଅକ୍ଷୟ ବଚମୂଳରୁ ବାୟୁ କୋଣରେ ଯେଉଁ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ନାମକ ବିଖ୍ୟାତ କୁଣ୍ଡ ଅଛି, ତାହାର ତୀର ଭାଗରେ ମୋଡେ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶନ କରି ଜୀବମାନେ ଉକ୍ତ କୁଣ୍ଡ ଜଳସ୍ପର୍ଶରେ ପବିତ୍ର ଓ ନିଷ୍ଠାପ ହୋଇ ମୋର ସାୟୁଜ୍ୟ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ ଝରପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ଯେ—

ରୋହିଣ୍ୟାଖ୍ୟଂ ମହତୀର୍ଥଂ କାରଣଂ ସର୍ବପାଥସାମ୍

ଅତ୍ରସ୍ୱାର୍ତ୍ତା ନରୋଯାତି ବୈକୁଣ୍ଠଭବନଂ ଦ୍ୱିଜ ॥ (ଝର-୮/୧୬)

ଅର୍ଥାତ୍ ହେ ଦ୍ୱିଜୋତ୍ତମ! ଏହି ମହାତୀର୍ଥଙ୍କ ନାମ ରୋହିଣୀ । ଏଥିରେ ସ୍ନାନକଲେ ମାନବଗଣ ବୈକୁଣ୍ଠ ଧାମକୁ ଗମନ କରନ୍ତି । ଏହି ଶ୍ଳୋକଟିର ପୂର୍ବଶ୍ଳୋକରେ ରୋହିଣୀତଟ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ନଦୀକୂଳକୁ ନଦୀତଟ ବୋଲି କହିଥାଉଁ । ତେଣୁ ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡ ଯେ ଏକ ନଦୀ ବା ଜଳାଶୟ ଥିଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଯେଉଁଥିରେ ସ୍ନାନକଲେ ମନୁଷ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠ ଧାମକୁ ଗମନ କରେ ।

ଏହି ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁନି ଶାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ବନପର୍ବ (ଦ୍ୱିତୀୟଖଣ୍ଡ)ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ଯେ,

ବାବୁ ପ୍ରଜାପତି ଦହବତ ଯେ ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡ ଗୋଟି

ଆକାଶ ମେଖଳା ଯେଥେ ଭେଟି ଅନନ୍ତ ତୀର୍ଥ

ନାଳାୟର ଉତପତ୍ତି ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ଭେଦୀ

ଯେଥକୁ ଯେକନଳା ପୃଥ୍ବୀର ଯେତେ ନଦୀ

ଯଦ୍ୟପି ସପତସାଗର ନବଦୀପା ପୃଥ୍ବୀ

ସନ୍ଧ୍ୟା ଅବକାଶେ ସମସ୍ତ ସଙ୍ଗମ ହୁଏ ଯେଥୁ ॥ (ମହାଭାରତ ୧୪୫-୧୪୬)

ଉପରିଲିଖିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡରେ ନିଷ୍କାୟନଦୀ ଥିଲା କିମ୍ବା ନଦୀତଟ ଥିଲା । ଯେଉଁଠାରେ ସପ୍ତସାଗର ଏକାଠି ହେଉଥିଲେ । ତେଣୁ ଏହି ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରଭୁର ଜଳ ଥିଲା ଯାହା ଆଜି ନାହିଁ ।

ଆଉ ଏକ ଐତିହାସିକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ଅନୁସାରେ ଆଗେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରର ବାଲିନଅରରେ ଗଜପତି ମହାରାଜାଙ୍କ ପୁରୁଣା ନଅର ଥିଲା । ଯାହାକି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଗଜପତି ମହାରାଜାମାନେ ସେହି ପୁରୁଣା ନଅରରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ଆସିବାକୁ ହେଲେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାର ଦେଇ ଆସୁଥିଲେ । କାରଣ ସେବାଟେ ଆସିବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁବିଧା ହେଉଥିବ । ଏକ ବର୍ଷନା ରହିଅଛି ଯେ, ଗଜପତି ମହାରାଜା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ସେତେବେଳେ ସେହି ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାର ଦେଇ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶକରି ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନକରି ଓଦାଲୁଗା ପିନ୍ଧି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଏହି ବର୍ଷନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟହୁଏ ଯେ, ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଜଳ ସେତେବେଳ ସମୟରେ ରହୁଥିଲା ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ, ଗଜପତି ମହାରାଜାମାନେ ଅତୀତରେ ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାରଦେଇ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ଆସୁଥିବାରୁ ଆଜି ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରାକ୍ରମେ ଗଜପତି ମହାରାଜା ଓ ଅନ୍ୟ ରାଜା ମହାରାଜାମାନେ ସେହି ଚଳଣି ପାଳନ କରିଆସୁଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ଘାଟ :

ପୂର୍ବ ବର୍ଷିତ ବିଷୟରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ବାଲିନଦୀ ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ ନାମିତହୋଇ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରବେଶ ଦ୍ୱାର ଅଠରନଳାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ଯାହାକି ଏକ ଘାଟ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ ପୂର୍ବରୁ ଯାତ୍ରୀମାନେ ସେହିଘାଟରେ ସ୍ନାନ, ତପ, ଜପ, ଦାନ, ପୁଣ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ରାମ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥଳ ଥିଲା, ତାକୁ ଘାଟ ଘର କୁହାଯାଉଥିଲା । ଅଠରନଳା ନିକଟରେ ଆଜି ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିହାରୀ ନିଯୋଗର ଏକ ଘାଟଘର ରହିଅଛି । ସେଠାରେଥିବା ଘାଟରେ ମୋଗଲ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଘାଟଜଗା ପ୍ରତିହାରୀ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଯାତ୍ରୀକର ଆଦାୟକରି ଯାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରବେଶପତ୍ରର ଅନୁମତି ଦେଉଥିଲା । ଭାର୍ଗବୀ ନଦୀବନ୍ଧରେ ମୁଷାଗାଡ଼ ଫିଟାଇ ଗଲିଆ ପକାଇ ଦେବାରୁ ଏହା କ୍ରମଶଃ ବ୍ୟାପିଯାଇ ମୁଷାନଈ ବା ମିଟିଆଣି ନାମରେ ପରିଚିତ ହେବାକଥା ଲୋକକଥାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ନଦୀଟି ପୁରୀ ବ୍ରହ୍ମଗିରି ରାସ୍ତାରେ ପ୍ରଭାସିତ ଯମୁନା ନଦୀ ସହ ମିଶିଅଛି । ଯେଉଁଠାରେ ମା'ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ମନ୍ଦିର ରହି ମଙ୍ଗଳାଘାଟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଗଡ଼ଖାଇ ଭାବରେ

ପରିଚିତ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଖରାଖାଇ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକ ଗଣ୍ଡ ସୃଷ୍ଟିକରି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତହୋଇ ଗୋଟିଏ ଧାରା ଅଠରନଳା ନିକଟ ହୁଳୁହୁଳିଆଘାଟ ଦେଇ କାଞ୍ଚ ନଈ ସହ ମିଶିଅଛି । ଅନ୍ୟ ଧାରାଟି ମାଟିତୋଟା ପଛପଟଦେଇ ମଙ୍ଗଳାଘାଟ ନିକଟରେ ଥିବା ଯମୁନା ନଈ ସହ ମିଶିଅଛି । ମଙ୍ଗଳା ଘାଟର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ମା'ମଙ୍ଗଳା ଠାକୁରାଣୀ । ସାଧାରଣତଃ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଯେଉଁଠାରେ ଘାଟଥାଏ, ସେହିଠାରେ ମା'ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପାଉଥାନ୍ତି । ଘାଟରୁ ଡଙ୍ଗା ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ନାଉରିଆ ମା'ଙ୍କୁ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଓ ମୁଣ୍ଡିଆମାରି ଡଙ୍ଗା ଛାଡ଼ିଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ନୌବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର କଲାବେଳେ ସାଧବମାନେ ବିଦେଶକୁ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ମା'ମଙ୍ଗଳାଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ଅତୀତ ନୌବାଣିଜ୍ୟକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ମା'ଙ୍କ ନାମରେ ଘାଟ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଏହି ମଙ୍ଗଳା ଘାଟଦେଇ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର ରୂପା ସତ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧି ନିକଟସ୍ଥ ଚନ୍ଦନପୁର, ସାତଶଙ୍ଖ, ଗୁରୁନଳା, ବାଟମଙ୍ଗଳା, ବୀରହରେକୃଷ୍ଣପୁର ଓ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ସହିତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବା । ସ୍ଥଳପଥରେ ଓ ଜଳପଥରେ ଚିଲିକା ଆଡୁ ଆସୁଥିବା ସାତପଡ଼ା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଦେଇ ଯାତ୍ରୀମାନେ ଏହି ମଙ୍ଗଳାଘାଟରେ ଯାତ୍ରାକର ଦେଇ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲେ । ସେଠାରେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବିଶ୍ରାମପାଇଁ ଚଟିଘରମାନ ଥିଲା । ମଙ୍ଗଳା ଘାଟଠାରେ ମଧ୍ୟ ଯାତ୍ରୀମାନେ ସ୍ନାନ, ଦାନ ଓ ପୁଣ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେହିପରି ସ୍ଥଳପଥ ଓ ଜଳପଥଦେଇ ଆସୁଥିବା ଯାତ୍ରୀମାନେ ଯମୁନାନଦୀ ନିକଟରେ ଥିବା ଲୋକନାଥ ଘାଟଦେଇ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀଲୋକନାଥ ମନ୍ଦିର ପରିସରରେ ଥିବା ଜଳାଶ୍ରୟର ନାମ 'ପାର୍ବତୀ ସାଗର' । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ବିଷୟ ମୋତେ ବାକି ନଦୀଟି ସମୁଦ୍ର ସହିତ ମିଶି ଜଳାବତାର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି 'ପାର୍ବତୀ ସାଗର' ନାମକ ପୁଷ୍ପିଣୀ କୌଣସିମତେ ଜଳାବତାର ସଂଯୋଗ ହୋଇ ହୁଏତ ସାଗର ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଥାଇପାରେ ବୋଲି ଅନୁମାନ ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରବେଶ କରିବାର ମୁଖ୍ୟଦ୍ୱାର ମା ଆଳାମଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପାଖରେ ଏକ ଘାଟ ଥିବା କଥା ପୂର୍ବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନବକଳେବର ସମୟରେ ସେହି ଘାଟଦେଇ 'ଦାରୁ' ଗୁଡ଼ିକ ବହୁ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲା । ତାହା ନିକଟରେ ହୁଳୁହୁଳିଆ ଘାଟ ବିଦ୍ୟମାନ । ପଞ୍ଚୁକୋଶୀର ମା' ଭଉଣୀମାନେ ହୁଳୁହୁଳିଦେଇ ଦାରୁମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନାକରି ସ୍ବାଗତ କରୁଥିବାରୁ ସେଠାରେ ହୁଳୁହୁଳିଆ ଘାଟର ସୃଷ୍ଟି । ରଥଯାତ୍ରା ପାଇଁ ଆସୁଥିବା କାଠ ଭେଳାଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଘାଟରେ ଲାଗୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ପୂର୍ବେ ଅଠରନଳା ପୋଲ ନିକଟରୁ ମାଟିଆଣି ନଦୀର ଏକ ଶାଖା ନଦୀ 'ମାଳିନୀ' ନାମରେ ନାମିତହୋଇ ପୁରୀ ସହରର ପେଟଚିରି ବଳଗଣ୍ଡିଦେଇ ବହିଯାଇ ବାକିମୁହାଣ

ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡର ବଳଗଣି ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଚିରସ୍ରୋତ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ନଦୀକୁ ଶଙ୍ଖୁଆ, ମାଳିନୀ, ହାତୀଗାଧୁଆ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାନଦୀ ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ଲୋକେ କହୁଥିଲେ । ଏହିନଦୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଓ ଗୁଣ୍ଡିଚା ମନ୍ଦିରକୁ ବିଭକ୍ତ କରୁଥିବାରୁ ରଥଯାତ୍ରା ସମୟରେ ନଦୀର ଦୁଇ ଅଞ୍ଚଳରେ ଛଅଗୋଟି ରଥ ଯାତାୟାତ କରୁଥିଲା । ବଳଗଣି ନିକଟରେ ଏକ ବିରାଟ ଘାଟରେ ମହାପ୍ରଭୁ ଡଙ୍ଗାରେ ବିଜେହୋଇ ନଦୀ ପାରହେଉଥିଲେ ବୋଲି ଇତିହାସରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ସେହି ‘ବଡ଼ଘାଟ’ ଚିର ନାମ ବଡ଼ଶଙ୍ଖ । ରାଣୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରରୋଚନାରେ ଉକ୍ତ ନଈ ପୋତାହୋଇ ବାଲି ପକାଯିବାରୁ ସେହି ସ୍ଥାନଟିକୁ ‘ଶରଧାବାଲି’ କୁହାଗଲା ଓ ଛଅଗୋଟି ରଥ ପରିବର୍ତ୍ତେ ତିନିଗୋଟି ରଥ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା ।

ପୁରୀ ସହରର ତତ୍କାଳୀନ ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତିର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ମିଟିଆଣୀ ଓ ମାଳିନୀ ନଦୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ଯେ ଗୁପ୍ତପଯୋଗୀ କ୍ଷେତ୍ର ଥିବ ଏଥିରେ କିଛି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସଭ୍ୟତା ଓ ସମୃଦ୍ଧି ଯେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବ, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ । ସ୍ଥଳପଥରେ କୋଣାର୍କ ଥାଉ ଆସୁଥିବା ଯାତ୍ରୀମାନେ ନୂଆନଈ ପାର ହୋଇ ବାଲିଘାଟ ଦେଇ ଆସୁଥିବେ । ଉପଯୁକ୍ତ ମତେ ବର୍ଷିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବାପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଘାଟଗୁଡ଼ିକ ରହିଥିଲା । ଯାହା ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଅଛି ।

ତୁଠ, ଘାଟ, ମୁହାଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କ’ଣ ?

ମଣିଷମାନେ ପୋଖରୀରେ ନିଜ ସୁବିଧାମତେ ଯେଉଁଠି ଗାଧୁଆ ପାଧୁଆ କରିଥାନ୍ତି, ତାହାକୁ ତୁଠ କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭାଷାକୋଷ ଅନୁସାରେ ନଦୀରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ମଣିଷମାନେ ନିଜ ସୁବିଧାମତେ ଗାଧୁଆ ପାଧୁଆ କରନ୍ତି, ତଙ୍ଗାରେ ପାରି ହୁଅନ୍ତି ତାହାକୁ ଘାଟ କୁହନ୍ତି । ସମୁଦ୍ରରେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ନଦୀର ମିଳନ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ମୁହାଣ, ସଙ୍ଗମ ଓ ଘାଟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ମୁହାଣ ବା ଘାଟକୁ ବନ୍ଦର କିମ୍ବା ଜାହାଜ ଯିବାଆସିବା ସ୍ଥାନ କୁହାଯାଏ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ବାଙ୍କି ମୁହାଣରେ ଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ଘାଟ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏହି ବାଙ୍କି ମୁହାଣରେ ପାଇକମାନଙ୍କର ବୈଠକସ୍ଥଳ ଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହାକୁ ରାମଚଣ୍ଡୀ ମୁହାଣ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ପୁରୀ, ବ୍ରହ୍ମଗିରି ରାସ୍ତାରେ ମା ବାଲି ହରଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଥିବା ମୁହାଣରେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ପାଇକମାନେ ସର୍ବଦା ଜଗି ରହିଥିଲେ । ଉଭୟ ମୁହାଣ ବା ଘାଟ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମଠର ଦାୟିତ୍ୱ ଥିଲା ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟର ସଂରକ୍ଷଣ, ସେବା, ସୁରକ୍ଷା ଆଦି ସ୍ଥଳପଥ ପରି ସମୁଦ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଘାଟ, ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ଘାଟ ଓ ବଳିଆପଣ୍ଡା ଅଞ୍ଚଳରେ ପିତୃସଦନଘାଟ

ରହିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି । ଚକ୍ରତୀର୍ଥଘାଟ ଓ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ଘାଟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁରୀ ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ମକଦ୍ଦମା ନଂ. O.S.Suit No. 114/103 of 1966/68 Class- I ରେ ଗତ ତା.୧୭.୧୧.୬୬ରେ ରାୟଦେଇ ଏହି ଘାଟ ମାନଙ୍କରେ ସ୍ଥାନ, ଦାନ, ପିଣ୍ଡଦାନ ଓ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଆଦି କରାଯାଉଥିବା ଓ ଏଠାରେ ଆଦାୟ କରାଯାଉଥିବା ଦାନ ଦକ୍ଷିଣା ଆଦି ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଏକା ଏକ ଅଧିକାର କେବଳ ମାତ୍ର ସାବୁତ । ନିଯୋଗର ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଓ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ଯେ ଘାଟ ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପାରାଦ୍ୱୀପ ବନ୍ଦର ଏକ ଉନ୍ନତମାନର ବନ୍ଦର । ଏହା ନିର୍ମାଣ ହୋଇଛି ମହାନଦୀ ଓ ସମୁଦ୍ରର ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ । ଧାମରା ବନ୍ଦରର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଯୋଜନା ରୁଲୁରହିଛି । ବାଲି ହରତଣ୍ଡା ମୁହାଣକୁ ଏକ ଉନ୍ନତ ବନ୍ଦର ଆକାରରେ ପରିଣତ କରିବାପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଛନ୍ତି । ଏକଦା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟସ୍ଥ ବାଙ୍କି ମୁହାଣ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷା ଓ ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାରରେ ଅଗ୍ରଣୀ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଭାଗ ଓ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ବିଭାଗ ଜରିଆରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଉତ୍ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ ହୁଏତ ହରଷା ମହେଞ୍ଜୋଦାର ଭଳି ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାର ବହୁ ତଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ସହିତ ବହୁ ତଥ୍ୟ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିପାରନ୍ତା । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ସହିତ ଜଡ଼ିତ ‘ଚକ୍ରତୀର୍ଥ’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗବେଷଣା ଏହାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଓ ଏକ ସୁନ୍ଦର ବନ୍ଦର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇପାରିଲେ ନୌବାଣିଜ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ନୁହେଁ ଓଡ଼ିଶାର ମଧ୍ୟ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୋଇପାରନ୍ତା । ଏହା ଆଜିର ସମୟରେ ଏକ ଚରମ ଆବଶ୍ୟକତା । ଏ ଦିଗରେ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଏକ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ସହାୟକ ପୁସ୍ତକ :

୧. ଅଥ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ (ଜଗନ୍ନାଥ) କ୍ଷେତ୍ର ମହାତ୍ମ୍ୟ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁରାଣମ୍
୨. ବାମଦେବ ସଂହିତା - ପ୍ରଫେସର ଜୟକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର
୩. ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଅଜ୍ଞାତ ଅଧ୍ୟାୟ - ସ୍ୱର୍ଗତଃ ପଣ୍ଡିତ ହରିହର ମହାପାତ୍ର, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପୁରୋହିତ
୪. ବାଙ୍କି ମୁହାଣର ଇତିବୃତ୍ତି - ଜେ. ଶ୍ରୀ ଦେବଦତ୍ତ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ନାଳାନ୍ଦି ୨୦୦୦ ସ୍ମୃତନ୍ତ୍ର ବିଶେଷାଙ୍କ ।
୫. ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଘାଟ ଓ ଘାଟଦ୍ୱାର- ଶ୍ରୀ ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ସ୍ୱାଇଁ, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର କାର୍ତ୍ତିକ ସଂଖ୍ୟା
୬. Puri gazetter- Nilamani Senapati, I.C.S. Retd.

ମହାସଚିବ

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ, ପୁରୀ-୨

ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ

ଡକ୍ଟର ନରେଶଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ

ସକଳ ତୀର୍ଥ ଘେନି କରି ।

ନୀଳ କନ୍ଦରେ ବିଜେ ହରି ॥

ପରମପାବନ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧାମରେ ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ତୀର୍ଥ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରଠାରୁ ପୂର୍ବକୁ ପ୍ରାୟ ତିନି କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ଏହି ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଅନେକ ଦର୍ଶନୀୟ ତଥା ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ବାପଘର, ବେଡ଼ି ହନୁମାନ (ଦରିଆ ମହାବୀର), ଚକ୍ରନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର ଓ ସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ପବିତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଞ୍ଚଳରେ ବହିରାଗତ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଆକର୍ଷଣର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ହେଉଛି ଶ୍ରୀସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ।

ଶ୍ରୀସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ଠାକୁରଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ନାମ ହେଉଛି ଶ୍ରୀଗୌରକିଶୋର ଜୀଉ । ବଂଶୀଧାରୀ ଶ୍ରୀଗୌରକିଶୋର ଜୀଉଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ଅଷ୍ଟଧାରୁରେ ନିର୍ମିତ । ଶ୍ରୀଗୌରକିଶୋର ଜୀଉଙ୍କ ଅଷ୍ଟଦୂରରେ ଅଷ୍ଟଧାରୁରେ ନିର୍ମିତ ଶ୍ରୀଗୌରଗୋପାଳ ଜୀଉ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ, ଏଠାରେ ଥିବା ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗ ମୂର୍ତ୍ତି ସୁନାରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବରେ ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ବିରାଜିତ ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କ ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ସୁନାର ରଙ୍ଗ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ । ବଙ୍ଗଳାଭାଷାରେ ଏକ ଉକ୍ତି ରହିଛି ‘ସୁନାର ବରନ୍ ଗୌରଚନ୍ଦ୍ର’ । ସୁନାଭଳି ଝଟକୁଥିବା ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆସିଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମ କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବିରଚିତ ‘ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ’ ଗ୍ରନ୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନ ରସରାଜ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ଓ ମହାଭାବ (ଶ୍ରୀରାଧା)ଙ୍କର ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ ହିଁ ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁ । ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁ ଧରାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଶ୍ରୀହରିମା ସହିତ ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମଭକ୍ତିକୁ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀରାଧାର ଭାବ କାନ୍ତି କରି ଅଙ୍ଗୀକାର ।

ନିଜ ରସ ଅସ୍ବାଦିତେ କୈଳେ ଅବତାର ॥ ଚୈ.ଚ.

ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ତଟରେ ରାୟରାମାନନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସହ ଶୁଷ୍କା ରାଗାନୁଗା ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ଆଲୋଚନା କାଳରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।

ତେବେ ପ୍ରଭୁ ହସି ତାରେ ଦେଖାଇ ସ୍ବରୂପ ।

ରସରାଜ ମହାଭାବ ଦୁଇ ଏକ ରୂପ ॥ ଚୈ.ଚ.

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କଲାପରେ ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚବିଶ ବର୍ଷ କାଳ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଜୀବନ ମଧ୍ୟରୁ ସେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୀର୍ଘ ଅଠର ବର୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜପାଇଁ କୌଣସି ମଠ ବା ଆଶ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ନ ଥିଲେ । ସେ କାଶ୍ୟାପିଶ୍ରକ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ତାଙ୍କରି ନିବାସରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ ଅଦ୍ୟାବଧି ରହସ୍ୟମୟ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଦ୍ବାରା ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନିତ ଧର୍ମାୟ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ “ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ” ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ବିରାଜିତ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀସାଧୁମା’ ଓ ଶ୍ରୀମତ୍ କିଶୋରାନନ୍ଦ ସ୍ବାମୀ । କିଶୋରାନନ୍ଦ ସ୍ବାମୀ ହେଉଛନ୍ତି ମୁର୍ଖିଦାବାଦ ରାଜାଙ୍କର ପୁତ୍ର । ଶ୍ରୀମତ୍ କିଶୋରାନନ୍ଦ ଥିଲେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ । ସେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ଥିବା ସମୟରେ ଏକଦା ରସରାଜମହାଭାବମୟ ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀସାଧୁମା’ ହେଉଛନ୍ତି ଡାକାର ମଇମନସିଂ ଜିଲ୍ଲା ରାଜାଙ୍କର କନ୍ୟା । ସଂସାର ପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତା ହୋଇ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଜଣେ ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ବେଲୁରଠାରେ ଏକ ମଠ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ସେହିଠାରେ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି ଶ୍ରୀକିଶୋରାନନ୍ଦ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ସାଧୁମା’ ଓ ଶ୍ରୀକିଶୋରାନନ୍ଦ ସ୍ବାମୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଷର ବଂଶୀଧାରୀ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରି ପୂଜାକଲେ । ବଙ୍ଗାବ୍ଦ ୧୩୨୨ ବା ୧୯୧୫ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁ ସମୁଦ୍ରକୁ ଯମୁନା ଭାବି ଲମ୍ଫପ୍ରଦାନ କରି ମୂର୍ତ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ ଜାଲ ମାଧ୍ୟମରେ ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଥିଲେ । ଅନେକ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ସେ ସମୁଦ୍ରରୁ ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଥିଲେ । ତାରି ସ୍ମୃତିରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଶ୍ରୀସାଧୁମା’ ଓ ଶ୍ରୀକିଶୋରାନନ୍ଦ ସ୍ବାମୀ ପରମପାବନ ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ରକୁ ହିଁ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ଉପାସନାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ବୋଲି ମନେକରି ଏହିଠାରେ ମଠ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିବା ମନେହୁଏ ।

ଏହା ଏକ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମଠ । ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ଗୌଡ଼ାୟ ବୈଷ୍ଣବ ମତରେ ପୂଜା ପାଆନ୍ତି । ନୈତିକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ହିଁ ମଠରେ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି । ଏହି ମଠରେ ପାଳିତ

ହେଉଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପର୍ବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୋଳପର୍ବ ମହାସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀଗୌରକିଶୋର ଜାଉଜର ଶ୍ରୀରାମ ନବମୀ ଦିନ ଶ୍ରୀରାମ ବେଶ, ଗୋଷାଷମୀ ଦିନ ଗୋରୁରଣ ବେଶ, ବସନ୍ତ ଉତ୍ସବରେ ବସନ୍ତ ବେଶ, ବୈଶାଖ ମାସସାରା ପ୍ରତିଦିନ ଫୁଲ ବେଶ, କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ରାସ ସମୟରେ ନଟବର ବେଶ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ନୀତି ସହିତ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରା ଓ ବାହୁଡ଼ା ଯାତ୍ରା ଦିନ ମହାପ୍ରଭୁମାନେ ରଥଉପରେ ଥିବା ସମୟରେ ମଠରୁ କୋରା, ଖଇ, ସନ୍ଦେଶ, ତୁଡ଼ାଘଷା, ଭଜାତୁଡ଼ା, ବିଭିନ୍ନ ଫଳ ପ୍ରଭୃତି ସୁଖୁଲି ଭୋଗ ଯାଇ ପୂଜା କରାଯାଇଥାଏ । ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଜନ୍ମାଷମୀ, ଝୁଲଣଯାତ୍ରା ପ୍ରଭୃତି ପର୍ବ ଦିବସ ମାନଙ୍କରେ ମଠ ପକ୍ଷରୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରଥମେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଯାଇଥାଏ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ଗଙ୍ଗା ଦଶହରା ଦିନ ଠାକୁରଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କର୍ମ ଉପଲକ୍ଷେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କୂପରୁ ପବିତ୍ର ଜଳ ଅଣାଯାଇ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଅଭିଷେକ କରାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଉତ୍ତାନ କାର୍ତ୍ତନ ପରେ ମଙ୍ଗଳ ଆରତି, ପୂର୍ବାହ୍ନ ୯ ଘଟିକାରେ ଶୁଙ୍ଗାର ଆରତି, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ୧୨ ଘଟିକାରେ ଆବାହନ ଆରତି, ୧୨.୩୦ରେ ନୟନ ଆରତି, ଅପରାହ୍ନ ୩ଟାରେ ଉତ୍ତାନ ଆରତି କରାଯାଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ନୀତି ବଢ଼ିବା ପରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଦଶମ ସ୍କନ୍ଧ ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ପାଠ କରାଯାଇଥାଏ । ସନ୍ଧ୍ୟା ୬ଟାରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଆରତି କରାଯାଇ ତୁଳସୀ କାର୍ତ୍ତନ କରାଯିବା ପରେ ଭଜନ କାର୍ତ୍ତନ ଅନୁଷ୍ଠିତହୁଏ । ଶେଷରେ ରାତ୍ରିରେ ଶୟନ ଆରତି କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ମଙ୍ଗଳ ଆରତି ପରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଲତୁଭୋଗ ଓ ଶୁଙ୍ଗାର ଆରତି ପରେ ଫଳ, ପୁରୀ, ଭଜା, ଲତୁ, ସନ୍ଦେଶ ପ୍ରଭୃତି ଭୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ସେହିପରି ଆବାହନ ଆରତି ପରେ ରାଜଭୋଗ (ଅନ୍ନଭୋଗ), ଅପରାହ୍ନରେ କ୍ଷୀରି ଓ ସନ୍ଦେଶ ଭୋଗ, ରାତ୍ରିରେ ଲତୁ, କ୍ଷୀରି, ଲୁଚି, ପୁରୀ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଆଦି ଭୋଗ ହୋଇଥାଏ । ପୌଷ ମାସରେ ପ୍ରତିଦିନ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ ପହିଲି ଭୋଗ (ଖେରୁଡ଼ି ଭୋଗ) ହୋଇଥାଏ । ମାଘମାସସାରା ଅନ୍ନଭୋଗ ସଙ୍ଗେ ନାନାପ୍ରକାର ପିଠା ପୂଜାରେ ଲାଗିହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସ ସାରା ଦ୍ଵିପହର ଅନ୍ନଭୋଗସଙ୍ଗେ ଆମ୍ବ ଭୋଗ କରାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ମଠ ପରିସରରେ ଶ୍ରୀସାଧୁମା'ଙ୍କ ଏକ ପୁଷ୍ପ ସମାଧି ରହିଅଛି । ଏଥିସହିତ ଏଠାରେ ଶ୍ରୀକିଶୋରାନନ୍ଦଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏକ ସମାଧି ମନ୍ଦିର ରହିଛି । ଏହାକୁ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ମନ୍ଦିର (ଯୋଗପାଠ) କୁହାଯାଏ । ଶ୍ରୀସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ମଠ ପରିସରରେ ମନୋରମ ବୃନ୍ଦାବନରାଣୀ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ସର୍ବସାଧାରଣ ଏହାଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ମଠର ଶିଷ୍ୟମାନେ ହିଁ ଦର୍ଶନ ପାଇଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଦେବୀ

ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଓ ନଦିଯା ଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ରହିଅଛି । ଦେବୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଶ୍ରୀବଳଭଦ୍ର ମଧ୍ୟ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମଠ ପରିସରରେ ଏହି ଦୁଇଟି ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ ।

୧୯୧୫ ମସିହାରେ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ବିଗ୍ରହ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପରେ ଶ୍ରୀସାଧୁମା' ଓ ଶ୍ରୀମତ୍ କିଶୋରାନନ୍ଦ ସ୍ବାମୀ ମଠର ପରିଚ୍ଛଳନା ନିମନ୍ତେ 'ଶ୍ରୀଶ୍ରୀଗୌରକିଶୋରଜାଉ ଟ୍ରଷ୍ଟ ବୋର୍ଡ୍' ଗଠନ କରି ତାରି ଉପରେ ମଠ ପରିଚ୍ଛଳନାର ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଯାହାକି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଠର ସୁପରିଚ୍ଛଳନା ଓ ସେବାପୂଜାର ସମସ୍ତ ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରୁଛନ୍ତି । ଟ୍ରଷ୍ଟବୋର୍ଡ୍ ଦ୍ୱାରା ମନୋନିତ ପୂଜ୍ୟ ବାବା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କୃଷ୍ଣଦାସ ବ୍ରହ୍ମଚରୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ମଠର ମହନ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ଅମାୟିକ ନୈଷ୍ଠିକ ସନ୍ଥ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ସଂପ୍ରଦାୟର ନିୟମ ତଥା ପରମ୍ପରାକୁ ସମୀଚୀନ ଭାବରେ ମାନି ଚଳୁଥିବା ଧର୍ମପ୍ରାଣ ବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କରି ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ମଠର ସେବାପୂଜାଦି ପରିଚ୍ଛଳିତ ହେଉଅଛି । ମଠରେ ତାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସଦାଚରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣପୂଜକ, ସାଧୁ ଓ ଶିଷ୍ୟବୃନ୍ଦ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ମଠର ଅନ୍ୟ ଭୂସଂପତ୍ତି ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ ।

ପର୍ଯ୍ୟଟନ ସ୍ଥଳୀ ପୁରୀରେ ବର୍ଷସାରା ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କ ନିକଟରେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଭିଡ଼ ଲାଗି ରହିଥାଏ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାର୍ଗକୁ ଲାଗି ମନ୍ଦିରଟି ରହିଥିବା ହେତୁ ଗମନାଗମନର ଯଥେଷ୍ଟ ସୁବିଧା ରହିଛି । ସମୁଦ୍ର କୂଳର ସୁଲୁସୁଲିଆ ପବନ ସାଙ୍ଗକୁ ମନୋରମ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଏହି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଅବସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ବେଶି ପ୍ରାଚୀନ ନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିବେଶ ଅନ୍ୟନ୍ତ ମନୋମୁଗ୍ଧକର । ବିଶେଷ କରି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟପ୍ରେମୀ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶ୍ରୀସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ଏକ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ ।

❖ ❖ ❖

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ

ନୀଳାଚଳ ନାରାୟଣ ସଂସ୍କୃତ

ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ପୁରୀ-୧

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସନାରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ରନାରାୟଣ ଓ ସାବତ ନିୟୋଗ

ଶ୍ରୀ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗୋବିନ୍ଦକାର

ତୀର୍ଥ କହିଲେ ପରମ ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନକୁ ବୁଝାଏ । ତୀର୍ଥସ୍ଥାନର ମହତ୍ତ୍ୱାତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରେ ତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦ ନଦୀର ତଟ, ସମୀପସ୍ଥ ଶ୍ରେତ୍ର କିମ୍ବା କୌଣସି ଜଳ ବା ସମୁଦ୍ରତଟସ୍ଥ ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ସେହିପରି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସିଦ୍ଧ ମୁନିରଷିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିବା ସ୍ଥାନକୁ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର ତଥା ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଏ । ତୀର୍ଥକୁ ଦେବତୀର୍ଥ, ଅସୁରତୀର୍ଥ, ଆର୍ଷତୀର୍ଥ ଓ ମାନସତୀର୍ଥ ଭାବରେ ଚାରିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ତୀର୍ଥକୁ ସତ୍ୟ, ତ୍ରେତୟା, ଦ୍ୱାପର ଓ କଳିଯୁଗ ସହିତ ସଂପର୍କିତ କରାଯାଇଛି । ତୀର୍ଥ ଯାତ୍ରା, ତୀର୍ଥ ବିଧାନ, ତୀର୍ଥ ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଆଦିରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନକୁ ବିଶେଷ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦିଆଯାଇଛି । ଭାରତବର୍ଷର ସର୍ବମତ ସମୁଦାୟର ପାବନପାଠ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତୀର୍ଥରାଜ ମହିମାରେ ମହିମାନ୍ବିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ତୀର୍ଥତ୍ୱ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ବହୁ ପୁରାଣରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ନାରଦାୟ ପୁରାଣ ଅନୁଯାୟୀ-

“ଦଶଯୋଜନ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣକ୍ଷେତ୍ର” ପରମଦୁର୍ଲ୍ଲଭମ୍
ନକ୍ଷତ୍ରଶାଂ ଯଥା ସୋମଃ ସରସାଂ ସାଗର ଯଥା
ତଥା ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥାନାଂ ବରିଷ୍ଠ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ॥”

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀରେ ବହୁକାଳରୁ ଅନେକ ତୀର୍ଥର ସମାହାର ଘଟିଥିଲେ ହେଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ପାଞ୍ଚୋଟି ତୀର୍ଥର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥର ନାମ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଦିଆଯାଇଛି ଯଥା - ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣର ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଓ ବିଦ୍ୟାପତି ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆଗମନ କରିବା ଅବସରରେ ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡ ଦର୍ଶନ କରିଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ବିଧି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡର

ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇନାହିଁ । ଏଥିରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ସ୍ନାନ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନରେ ସ୍ନାନ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଅନ୍ୟ କେହି କେହି ଶାସ୍ତ୍ରକାର ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ଓ ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗାକୁ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ହେଁ, ତିନୋଟି ତୀର୍ଥ ହିଁ ନିର୍ବିବାଦରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି ଯଥା - ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏବଂ ମହୋଦଧି । ଉକ୍ତ ତିନୋଟି ତୀର୍ଥକୁ ଛାଡି ଦେଲେ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ତୀର୍ଥ ସଂପର୍କରେ ବହୁତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଲିପିରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା, ମହୋଦଧି, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୁଷ୍କରିଣୀ ସହ ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ବିଶେଷ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ଉପରୋକ୍ତ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥରେ ଶ୍ରାବ, ପିଣ୍ଡଦାନ, ସଂକଳ୍ପ ଆଦି କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପଞ୍ଚତୀର୍ଥରେ ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ସେବକମାନେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ନିଯୋଗ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସାବତ ନିଯୋଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ପାଳି ଅନୁଯାୟୀ ସେମାନେ ସେମାନେ ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ କରିଥାନ୍ତି, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲିପି ଅନୁଯାୟୀ ଏମାନେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ସ୍ଥିତ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥରେ ଯାତ୍ରୀ ସଂକଳ୍ପ କରନ୍ତି, ଶ୍ରାବ ଓ ଦାନ କରନ୍ତି (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱାର, ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ) । ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କର୍ମାଙ୍ଗୀରେ ଏମାନଙ୍କୁ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ସେବକ ତଥା ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ପଡ଼ିଆରୀ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ “ଏମାନେ ପତ୍ରୀ ନିଯୋଗ ଖଟଣି, ଆପଣେ ତୀର୍ଥମାନ ଜଗିବେ । କୃତ୍ତେ ରହିବେ । ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ପ୍ରାଣିତ କରିବେ, କଉଡ଼ି ବାଛି ନେବେ କୁଳଦେବତା ଚକଡ଼ା କିନ୍ତୁ ବକୃତମ ହେଲେ ବଡ଼ ପରିଛାଙ୍କୁ ଲେଖି ଜଣାଇ ସୁଧାରିବେ । ଏ ତୀର୍ଥରକ୍ଷା ପଡ଼ିଆରୀ ନାମେ ଚଳିବେ ।” ରାଜଗୁରୁ ବିବରଣୀରେ ଏପରି ତୀର୍ଥଜଗା ପଡ଼ିଆରୀ ନିଯୋଗର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ ।

ତେଣୁ ଏହା ଭୋଇ ବଂଶ ଆଡ଼କୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭିଆଣ । ତେବେ ଉକ୍ତ ବିବରଣୀରେ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଆଠକାଳି ବାରମାସୀ ଯୋଗାଇଦେବାକୁ ଏକ ପଡ଼ିଆରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସେବକ ଗୋଷ୍ଠୀ ‘ସାବତ ନିଯୋଗ’ ନାମେ ରହିଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ହୁଏତ ପରେ କୌଣସି କାଳରେ ଏ ‘ସାବୁତ ଗଣ’ ସାବତ ବୋଲାଇ ତୀର୍ଥରକ୍ଷା ପଡ଼ିଆରୀ ଅଧିକାର ନିଯୁକ୍ତ ପାଇଛନ୍ତି ।

ଲୋକକଥାରେ ଏମାନେ ଉଡ଼ା, ପଡ଼ା, ବୁଡ଼ା, ଗଡ଼ା ଆଦି ନିଅନ୍ତି । ଉଡ଼ା-ସମୁଦ୍ର ପବନର ଉଡ଼ି ଆସୁଥିବା ଚଙ୍କା ପଇସା ଆଦି । ପଡ଼ା - ବାଲିରେ ପଡ଼ିଥିବା ପଦାର୍ଥ ଆଦି । ବୁଡ଼ା - ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଥିବା ମୂଲ୍ୟବାନ ପଦାର୍ଥ । ଗଡ଼ା-ସମୁଦ୍ର ଲହଡ଼ିରେ ଗଡ଼ି ଗଡ଼ି ଆସୁଥିବା ମୂଲ୍ୟବାନ ପଦାର୍ଥ । ଏ ସେବକମାନେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରୁ କିଛି ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏହା କରିବାକୁ ଏମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ଅଧିକାର ପାଇଛନ୍ତି । ସେବା ତୁଟି କଲେ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ଅଧିକାରରୁ ବାସସ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ ।

ପଞ୍ଚତୀର୍ଥରେ ସେବା ଓ ତଦ୍‌ଜନିତ ଆୟ ସାବୁତ ନିଯୋଗ ସେବକମାନଙ୍କ ଅଧିକାର ଅଟେ ବୋଲି ତତ୍କାଳୀନ ଗଜପତି ମହାରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ତାଙ୍କ ଅଙ୍କ-ମା, ଧନୁ-୧୪

ତା ୨୪।୫।୧୮୭୬ରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଜାରି କରିଥିବା ଏକ ଆଦେଶ ନାମା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଯାହାର ଅବିକଳ ଓଡ଼ିଆ ନକଲ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ମହାରାଜ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ସମସ୍ତ ପରିଚ୍ଛା କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ସରଦାରଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପରଦ୍ୱାନ ଜାରିକଲେ ଯେ ସମସ୍ତେ ହସ୍ତର ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ସୂତ୍ରବନ୍ଧନ କରିବେ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟଭାଗରୁ ଲବ୍ଧ ଆୟ ସାବତ ନିଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ବିଷୟ ସ୍ମରଣ କରିପାରିବେ । ତେଣୁ ନାୟକ ଗଂଗାଧର ପତ୍ରୀଙ୍କ ସମେତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ହଜୁରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କଲା ଯେ ପିଣ୍ଡ ସଂକଳ୍ପରୁ ଆୟ ଅର୍ଥ ପୁରାତନ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ସାବତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟି ଦିଆଯିବ । ସରଞ୍ଜାମ ଆଦିରୁ ଲବ୍ଧ ଆୟ ସାବତ ନିଯୋଗକୁ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା । ନାୟକ ଗଂଗାଧର ପତ୍ରୀ, ଗୋପାଳ ପଣ୍ଡା, କୁନି ସାବତ ପଣ୍ଡାପାଳ ଆଦି ଏହାର ଅଂଶଦାର ରହିଲେ ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡ ସାବତ ନିଯୋଗ ପରିଚାଳନା ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ କି ଏଠାରେ ଶ୍ରାଦ୍ଧ, ଦାନ ସକଳ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅନ୍ୟତମ । କିନ୍ତୁ ତୀର୍ଥ ହିସାବରେ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଯାଇନପାରେ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରଠାରୁ ପ୍ରାୟ ତିନି କିଲୋମିଟର ଅର୍ଥାତ୍ ସମୁଦ୍ର କୂଳର ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ବାକିମୁହାଣ ନିକଟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ତୀର୍ଥର ନାମାନୁସାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ସାବତ ବୋଷ ଛକ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପେଣ୍ଠକଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରାଜସ୍ୱ ଗ୍ରାମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଆଧାର କରି ଏବଂ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ପବିତ୍ରତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନେକ ମଠ, ଆଶ୍ରମ ଓ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ପୂର୍ବରୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ବ୍ୟାପକ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ଏଠାରେ ଏକ ସରୋବର ଥିଲା, ଯେଉଁଥିରେ କି ଏକ ଛୋଟ ଗୋଲାକାର କୁଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ନାରାୟଣ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି ଭାବରେ ଉପବିଷ୍ଠନ ହୋଇ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ ସରୋବରଟି ପୋତି ହୋଇପଡ଼ିବାରୁ ଏବଂ ଏ ସମଗ୍ର ଅଂଚଳଟି କ୍ରମେ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ କେବଳ ୦.୦୨୦ ଡିଗ୍ରୀମିଲି ଜାଗାରେ ଏହି ତୀର୍ଥ ତାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରଖିପାରିଛି । ଏହି ଜାଗା ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପରିଚାଳନା କମିଟି ମାଲିକାନାରେ ରହିଛି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଅଟେ । ଯଦିଓ ଏହାର ସଠିକ କାଳ ନିରୂପଣ କରିବା କଷ୍ଟକର ତଥାପି O'Malleyଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ Bengal District Gezetters-Puri ଚକ୍ରତୀର୍ଥର କାଳ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି-

It is largely fragmented by bathers in the month of Kartika (Oct-Nov) especially in the full moon day. The chakratirtha is at the other end of the Sandy waste, where pilgrims come to perform Sradha. It is evidently a part of the old bed of the Balagandi Stream, that flowed across the car road to the sea and formed the North-Eastern boundary of the town.

Remains of a temple are found here, said to have been built by the king who built the bridges Atharnala and Charnala over the Trunk road.

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟରେ ସରୋବରଟି ପୋତି ହୋଇଯିବା ପରେ, ସେ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ସେଠାରେ ଚକ ନାରାୟଣଙ୍କ ସମେତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ଶ୍ରୀବଳଭଦ୍ର ଓ ଦେବୀ ସୁଭଦ୍ରା ଓ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ପୂଜା କରାଯାଉଛି । ନିକଟରେ ଏକ କୂପ ଖନନ କରି ସେହି ଜଳରେ ପୂଜାବିଧି ଆଦି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଉଛି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ପ୍ରାଚୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେପରି କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ ନଥିବା ସ୍ଥଳେ, ବିଭିନ୍ନ ପୋଥିରେ ଏହା ମହାଭାରତର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଛି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁଯାୟୀ ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ବଂସ ପରେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜ ପୁତ୍ର ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କ ଶିରଚ୍ଛେଦନ ନିମନ୍ତେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପଠାଇଲେ । ସୁଦର୍ଶନ କାର୍ଯ୍ୟକରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତକୁ ଫେରି ନଆସି ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଗଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ହିମାଳୟ ଗଲାବେଳେ ବାଟରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରଙ୍କୁ ପଡ଼ିଥିବା ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଆଣି ମହୋଦଧିରେ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ସେହିଦିନୁ ତାର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହେଲା । ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦଧି ଗ୍ରନ୍ଥରେ (୨/୧୫୫, ୧୫୬) ଚର୍ଚ୍ଚିକା ପାହାଡ଼ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଙ୍କୀରୁ କ୍ଷାଣଧାର ନଦୀଟିଏ ବାହାରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଛି । ସେହି ମୁହାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମରେ ଏକ ତୀର୍ଥ ରହିଛି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । “ଏତତ୍ ସଙ୍ଗମ ଦେଶେ ଚ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସୁପାବନମ୍” ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏଠାରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଲାଗିଥିବାର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଉଛି । ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦଧିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ମୁନିଙ୍କ ସହ ମିଶି ଅର୍ଚ୍ଚନା ପୂର୍ବକ ଦାରୁଙ୍କୁ ତୀରକୁ ଆଣି ମହୋଦଧି ଆୟୋଜନ କରି ଯଜ୍ଞର ମହାବେଦୀରେ ଯଜ୍ଞନାରାୟଣଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ତେବେ ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରନାରାୟଣ କ’ଣ ପୂର୍ବ ବର୍ଷିତ ଯଜ୍ଞ ନାରାୟଣଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଅଟନ୍ତି ? ପୁନଶ୍ଚ ତୀର୍ଥରାଜ ମହୋଦଧିରେ ସ୍ନାନ କରି ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ଅନେକ ପୁଣ୍ୟ ମିଳେ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ । ଯେହେତୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ ଅତି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଏଠାକୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଆସୁଥିବା ଯାତ୍ରୀମାନେ ମହୋଦଧିରେ ସ୍ନାନ ସାରି

ଚକନାରାୟଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ପୁଣ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ କଣ ଏହାର ପରିକଳ୍ପନା ।
ଋଦ ପୁରାଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ-

ତଥଂ ସମ୍ପୃକ୍ୟ ଦେବେଶଂ ନାରାୟଣମନାମୟମ ।

ତୀର୍ଥରାଜ କୃତସ୍ନାନଃ ସର୍ବତାର୍ଥଂଫଳଂ ଲଭେତ୍ ॥ (ଋ.ପୁ. ୩୦/୧୫୨)

ଅର୍ଥାତ୍ ତୀର୍ଥରାଜ ସମୁଦ୍ରରେ ସ୍ନାନ ସାରି ଦେବଦେବ ଅନାମୟ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପୂଜା କଲେ ସର୍ବତାର୍ଥ ଫଳ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଏଣୁ ଚକ୍ରତାର୍ଥ ନିକଟସ୍ଥ ସମୁଦ୍ରରେ ସ୍ନାନ କରି ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ଦର୍ଶନ କଲେ ଅନେକ ପୁଣ୍ୟ ଫଳ ମିଳିଥାଏ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ।

ସର୍ବତାର୍ଥମୟ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଅନେକ ତୀର୍ଥ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସନାରେ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସନାରେ ଚକ୍ରତାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଭୂମିକା ରହିଛି ।

ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀ ନୃସିଂହ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ମହାପ୍ରଭୁ ପାଖରେ ଯାତ ଭୋଗ ସରିବା ପରେ ଠାକୁରମାନେ ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରାକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି । ପରେ ଠାକୁରମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟାହ୍ନପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦନରୁ ଠାକୁରମାନେ ଫେରିବା ପରେ ହୋମପାଳିଆ ପୂଜାପଣ୍ଡା ଜଣେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ନେଇ ଘଷ୍ଟ, ଛତା, କାହାଳୀ ସହ ସିଂହଦ୍ୱାର ଦେଇ ଦୋଳମଣ୍ଡପ ସାହି ଦେଇ ଚକ୍ରନାରାୟଣ ଠାକୁରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଦେଇ ଫେରିବେ । କିନ୍ତୁ ଚକ୍ରତାର୍ଥସ୍ଥ ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ପାଖକୁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଯିବା ପରମ୍ପରା ବହୁ ବର୍ଷ ହେବ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଆଜ୍ଞାମାଳ ଚକ୍ରତାର୍ଥ ନିକଟସ୍ଥ ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିରରେ ଚକ୍ରନୃସିଂହଙ୍କୁ ଦିଆଯାଉଛି । ସାବତ ନିଯୋଗ ସେବକଙ୍କ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ - ଏହା ଆଗରୁ ଚକ୍ର ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଦିଆଯାଉଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସେହି ସ୍ଥାନ ରାତ୍ରକାଳରେ ଅଗମ୍ୟ ଥିବାରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିରରେ ଦେଇଦିଆଯାଉଛି । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ପରମ୍ପରାର ପରିଣତ ହୋଇଗଲାଣି । ଏଣୁ ସାବତ ନିଯୋଗର ସେବକ ଓ ସ୍ୱତ୍ୱଲିପିର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଯେ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ଦିନ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କୁ ଦିଆଯିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଯଦି ତ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦାୟକ ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ ପହଞ୍ଚିବା କଷ୍ଟକର, ତଥାପି ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ବାକିମୁହାଣ ନିକଟସ୍ଥ ଚକ୍ରତାର୍ଥ ନିକଟରେ ସମୁଦ୍ରର ଯେଉଁଠାରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଦାରୁକୁ ତୀରକୁ ଆଣି ମହୋତ୍ସବ ଆୟୋଜନ କରି ଯଜ୍ଞ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିଲା, ସମ୍ଭବତଃ ସେହି ସ୍ମୃତିକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ ରଖିବା ପାଇଁ ଅବତାରୀ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ଦିନ ଯଜ୍ଞନାରାୟଣଙ୍କ ପ୍ରତୀକାର୍ଥକ ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଯାଉଥିବା ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ।

ପରିଶେଷରେ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରାଚୀନ ତୀର୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବାସୁବରେ ଏକ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀରେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିଥିଲେ ହେଁ ସମୟକ୍ରମେ ତାର ଅବକ୍ଷୟ ଅବସ୍ଥା ଅଗଣିତ ଉକ୍ତସମାଜକୁ ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ ଦେଉଛି । ଏଣୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ପବିତ୍ରତା ରକ୍ଷା କରି ଏହାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରାଯାଇପାରିଲେ ହକି ଯାଉଥିବା ଏହାର ଗୌରବ ଫେରିଆସି ପାରନ୍ତା, ଏହା ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ଧ୍ୟେୟ ହେଉ ।

■ ■ ■

ମଣିକର୍ଣ୍ଣିକା ସାହି

ପୁରୀ-୧

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ :

୧. ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସ୍ୱତ୍ୱଲିପି
୨. ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସେବା ଓ ସେବକ
୩. ପୁରୀ ବୋଲି
୪. ଜୟ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ - ୨୦୧୦
୫. ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ
୬. ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ

ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଶ୍ରୀଦରିଆ ମହାବୀର

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀନିବାସ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଦେବ ଦେବ ଜଗନ୍ନାଥ ସର୍ବତୀର୍ଥପ୍ରବର୍ତ୍ତକ

ସର୍ବତୀର୍ଥମୟାସି ସର୍ବଦେବମୟ ପଢ଼ୋ । (ଋଦ୍ଧ ପୁ. ୩୦/୪୫)

ସକଳ ତୀର୍ଥ ଘେନି ହରି । ନୀଳକନ୍ଦରେ ବିଜେ କରି ॥

ସକଳତୀର୍ଥ ତୋ ଚରଣେ । ବଦ୍ରିକା ଯିବି କି କାରଣେ ॥ (ଭାଗବତ)

ତୀର୍ଥମାଳିନୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ପ୍ରମୁଖ ପୀର୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ଯଦ୍ୟପି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥର ଗଣନାରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ନାମ ନାହିଁ, ତଥାପି ତୀର୍ଥରାଜ ମହୋଦଧି (ପଞ୍ଚତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ) ସହ ଏହାର ନିଗୁଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ମହୋଦଧି ସ୍ମୃତ ଚାଳିମୁହାଁଣ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଏହି ତୀର୍ଥରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ରହିଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, କାଶୀ, କାମରୂପ, ନର୍ମଦା, ରାମେଶ୍ୱର, ବୃନ୍ଦାବନ, ପ୍ରଭାସ ଆଦି ସ୍ଥାନରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରହିଛି ।

ଚକ୍ର ଏକ ବହୁର୍ଥକ ଶବ୍ଦ ଯାହାର ଅର୍ଥ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର (ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆୟୁଧ), ସମୂହ, ଚକୋର, ସୈନ୍ୟ ଜଳାବର୍ତ୍ତ, ପଦ୍ମ, ରାଷ୍ଟ୍ର ଆଦି । ରତ୍ନଚକ୍ର, କୁମ୍ଭକାର ଚକ୍ର, କ୍ଷତ୍ରଚକ୍ର ଆଦିର ବ୍ୟବହାର ରହିଛି ।

ଋଦ୍ଧ ପୁରାଣରେ ପ୍ରଭାସକ୍ଷେତ୍ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ତଦନୁସାରେ ଥରେ ଅନେକ ଅସୁରଙ୍କ ବଧ କରିବାଯୋଗୁଁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚକ୍ର ସୁଦର୍ଶନ ରକ୍ତ ରଞ୍ଜିତ ହେଲା, ଯାହାକୁ କ୍ଷୀଳନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ତୀର୍ଥମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା କୋଟି ତୀର୍ଥ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ସେଠାରେ ସ୍ଥିର ହେଲେ । (ଋଦ୍ଧ ବୈଷବ ଭୂମିବାରାହ ଖଣ୍ଡ) ଚକ୍ରେଣ ସୁଦର୍ଶନେନ କ୍ଷୀଳନେନ କୃତଂ ତୀର୍ଥଂ ପ୍ରଭାସକ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥେ ବୈଷବ ତୀର୍ଥଭେଦେ ତତ୍ କଥା । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଉତ୍ତରପୂର୍ବ କୋଣ ଆଡ଼କୁ ଡିନି କିଲୋମିଟର ଗଲେ ସମୁଦ୍ର ତଟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏହିଠାରେ ମହାନଦୀର ଶାଖାନଦୀ ବାଙ୍କାନଦୀ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ତାହା ପୋତି ହୋଇଯାଇଛି । ତଥାପି ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଚାଳିମୁହାଁଣ କୁହାଯାଇଛି । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଥରେ ପ୍ରବଳ ଝଡ଼ତୋଫାନରେ ନୀଳଚକ୍ର ଆସି ଏଠାରେ ନିପତିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ଅପରିମାୟେ ଦାରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନ ପରେ ଏଠାରେ ପ୍ରଥମେ ଭାସି ଲାଗିଥିଲେ ।

ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ (ଅଧ୍ୟାୟ ୨, ଶ୍ଳୋକ ୧୫୫-୧୫୬) ରେ ଉକ୍ତ ଅଛି “ଏତଦ୍ ସଂଗମଦେଶେ ଚ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ସୁପାବନମ୍ । ସ୍ବାତ୍ମା ନାମ ତ୍ରିଲୋକାନାଂ ସଂସାରେ ନହିଁ ଜାୟତେ” । ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ପାହାଡ଼ ତଳେ ଯେଉଁ କ୍ଷୀଣଧାରା ବହିଯାଇଛି ସେ ନଦୀ ବାଙ୍କି ନାମ ଧାରଣ କରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଛି । ଏହି ନଦୀର ସାଗର ସହ ସଂଗମ ସ୍ଥଳରେ ‘ଚକ୍ରତୀର୍ଥ’ ନାମକ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥ ରହିଛି । ସେ ତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କରିବା ଦ୍ବାରା ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ସଂସାରରେ ଆଉ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ ନ କରି ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିଥାଏ । ବାମଦେବ ସଂହିତାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି (ଅଧ୍ୟାୟ ୨, ଶ୍ଳୋକ ୨୪)

“ଯତୋଽଭବକ୍ରହାୟା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମିତୀରିତମ୍ ।”

ପୁନଃ-ପ୍ରାସାଦତତ୍ତ୍ବଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ବିସହସ୍ରକମ୍ ।

ଏତକ ତ୍ରିତୟଂ କ୍ରୋଶଂ ବିଦ୍ଧି ରାଜନ୍ ତବାଗ୍ରତଃ ॥ ୩୦

ବତଦାଶ୍ବର ବଳଗଣ୍ଡିରୁ ବତଶସ ମଧ୍ୟରେ ଏକଦା ପ୍ରବାହିତ ଏକ ନଦୀର ମୁହାଣକୁ ବାଙ୍କି ମୁହାଁଣ କୁହାଯାଏ । ଉକ୍ତ ନଦୀଟି ମାଲିନୀ ବୋଲି କେତେକଙ୍କ ମତ । ଚର୍ଚ୍ଚିକା ପାହାଡ଼ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଙ୍କିରୁ କ୍ଷୀଣଧାରା ଯେଉଁଠାରେ ସାଗରରେ ମିଶିଛି ସେହି ମୁହାଁଣରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତୀର୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ଏଠାରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଲାଗିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ।

୧. ‘ସମୋଦ୍ର କୂଳ ସେ ଯାଆନ୍ତେ ନୃପବର । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଲାଗିଅଛି ବାଙ୍କି ମୁହାଁଣର ।
(ବିଦ୍ୟାପତି ରଚିତ)

୨. ତିନିଧାର ହୋଇ ବୋହି ଯାଉଅଛି ନୀର । ତ୍ରିବେଣୀ ଝାଙ୍କରେ ଲାଗିଅଛି ଦାରୁବର ॥ (ଶାବର ବଂଶାବଳୀ)

ବାଙ୍କି ମୁହାଁଣ ସହ ଦେବୀ ରାମଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ନାମ ସଂଯୁକ୍ତ ଥିବାରୁ ତତ୍ କାଳୀନ ସମୟରେ ଏହି ମୁହାଁଣର ଖାତରୁପ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଉଭୟ ତଟସ୍ଥ ପ୍ରଦେଶରେ ଅର୍ଦ୍ଧାଶନୀ ଓ ରାମଚଣ୍ଡୀ ରହି ତାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ଦେବାଳୟ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ । ଏକଦା ସମୁଦ୍ର ପାଣି ମାତି ଆସି ବାଙ୍କିମୁହାଁଣ ଭସାଇବାରେ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କୁ ବଡ଼ଦ ସୀମା ପାଖେ ସୁନୁପୁର ପାଟଣାରେ ବିଜେ କରାଯିବା ପୁନଃ ଚବିଶକୁଦ ଦଣ୍ଡପାଟ ମୁହାଁଣ ଫିଟିବାରୁ ପୁରୀକୁ ପାଣି ଛାଡିଯିବାର ତଥ୍ୟ ମାଦଳାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

ବାମଦେବ ସଂହିତାର ତ୍ରୟୋବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ କ୍ଷେତ୍ର ପରିକ୍ରମାଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବିଲ୍ବେଶ୍ବରଙ୍କ ପରେ ତୀର୍ଥରାଜ ସମାପରେ ଉପସ୍ଥିତହୋଇ ସ୍ନାନ କରିବ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କରି ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ତଃକାଳରେ ବୈକୁଣ୍ଠପୁରକୁ ଯାଇଥାଏ ।

“କୃତ୍ବା ବ୍ରଜେଚକ୍ରତୀର୍ଥସମାପଂ ଚକ୍ରବିନ୍ଦତଃ ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥେ ନରଃ ସ୍ବାତ୍ମା ଯାତି ବୈକୁଣ୍ଠମନ୍ଦିରମ୍ ॥ (ଶ୍ଳୋକ. ୫)

ଶ୍ରୀ ସୂତ ସଂହିତା ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟସ୍ତୁ “ଏକତ୍ରିଂଶୋଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପରିକ୍ରମା କ୍ରମରେ ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲାପରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟସ୍ଥର ତୀର୍ଥରାଜ ମହୋଦୟ ଜଳରେ ବିଧିପୂର୍ବକ ସ୍ନାନ କରିବାପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି ।

ବିଲ୍ୱେଶ୍ୱରଂ ଦମସ୍କୁର୍ଯ୍ୟାତୀର୍ଥରାଜ ଜଳେ ପୁନଃ ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ପରଂ ସ୍ନାନଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ ବୈ ବିଧିନା ଦ୍ୱିଜଃ ॥ ଶ୍ଳୋ.୩୮

କବିବର ରାଧାନାଥ “ମହାଯାତ୍ରା”ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

“ସେ ଦିନୁ, ହେ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଲୋକେ ଏହି ସ୍ଥଳୀ

ସିନ୍ଧୁତୀରେ ବୋଲାଉଛି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମେ ॥”

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଆଦ୍ୟ ବିଗ୍ରହ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀନୃସିଂହ, ଯାହାଙ୍କର ତିନୋଟି ସ୍ୱରୂପ ରହିଛି ଯଥା ଚକ୍ରନୃସିଂହ, ଉଗ୍ରନୃସିଂହ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀନୃସିଂହ । ଚକ୍ରନୃସିଂହ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଦେବତା । ନୃସିଂହଙ୍କ ଅନ୍ୟରୂପ ଚକ୍ର । ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଳିତ ହୋଇ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ବିରାଜିତ ଚକ୍ରନୃସିଂହଙ୍କ ନିକଟକୁ ପରୁଆରରେ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଯାଇଥାଏ ।

ପୁନଃ ବର୍ଷିତ ଅଛି ଯଦୁବଂଶ ଧ୍ୱଂଶ ପରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ୱପ୍ନୁତ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କର ଶିରଃରେ ନିମିତ୍ତ ଚକ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନକରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ନ କରି ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଗଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ହିମାଳୟ ଆରୋହଣ କରିବା ସମୟରେ ବାଟରେ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ପତିଥିବାର ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଆଶି ମହୋଦୟରେ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ସେଦିନୁ ସେ ସ୍ଥାନରେ ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହେଲା ।

ଯଦ୍ୟପି ଚକ୍ରଚିହ୍ନିତ କ୍ଷେତ୍ର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ତଥାପି ଆମେ ଚକ୍ରର ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ‘ସମୂହ’ କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମୀଚୀନ ହେବ । କାରଣ ଉକ୍ତ ଅଂଚଳରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକମାତ୍ର ସ୍ଥଳ ନୁହେଁ । ତତ୍ ସହିତ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସଂପୃକ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଦ୍ୱାରପାଳ ତଥା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ରକ୍ଷକ ଦରିଆ ମହାବୀରଙ୍କ ମନ୍ଦିର ରହିଅଛି । ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଅନତି ଦୂରରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପିତ୍ରାଳୟ, ଶ୍ରୀମତାରାବତ ଅଷ୍ଟମ ଷ୍ଟନ୍ଦ ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ ବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏଣୁ ମହୋଦୟନିକଟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଠାରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସ୍ୱାମିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପିତା ବରୁଣଙ୍କ ଆଳୟ କହିତ । ତେଣୁ ତାହା ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁରପୁରୀ ଅଟେ । କବି ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଭାଷାରେ -

‘ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରୌପ୍ୟ ବଜ୍ରତୁର୍ଯ୍ୟ ପୋହଳା ମୋତି ମାଣିକ ମଣି ହୀରା ନୀଳା

ଅଷ୍ଟରତ୍ନ ଅଛି ଯେହା ମଧର ବରୁଣ ରାଜାଙ୍କ ବରୁଣପୁର

ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁରପୁରୀ, ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନେ ବିବାହ ବନ୍ଧନେ ପାଇଲେ ରମା ସୁନ୍ଦରୀ ॥

ଛାନ୍ଦ ୨/୪

ସାଗରାଧିପତି ବରୁଣ ଶୁଣୁର ହେବାରୁ ମହାପ୍ରଭୁ ତାଙ୍କର ଜାମାତା ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ମାନଧର୍ମ ହେତୁ ସମୁଦ୍ରର ଶବ୍ଦ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟବୈକୁଣ୍ଠର କବି ବଂଶୀଧରଙ୍କ ଭାଷାରେ -

“ସାଗରାଧିପତି ବରୁଣ ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବ ତାଙ୍କ କୁଆଁ
କୁଆଁ ଦେଉଳ ସିଂହଦୁଆର, ସିନ୍ଧୁ ଶବଦ ନ ଶୁଭେ କିଛି ।”

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟରେ ଉକ୍ତ ମଠ ବଳରାମଙ୍କ ସାଧନ ମନ୍ଦିର ରହିଛି । ରଥଯାତ୍ରାବେଳେ ଅପମାନିତ ହୋଇ ବଳରାମ ଦାସ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଅଭିମାନ କରି ବାଙ୍କି ମୁହାଁଣରେ ବାଲିରେ ତିନୋଟି ରଥ କରି ଠାକୁରଙ୍କୁ ଭାବରେ ଆକର୍ଷିତ କରି ତହିଁରେ ବିଜେ କରାଇଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ରହିଛି, ଯଦ୍ୱାରା ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥ ଗତିଲା ନାହିଁ ଦୀର୍ଘତା ଭକ୍ତି ‘ବଳରାମ ଦାସ ସମ୍ବାଦ’ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି -

“ବାଙ୍କିମୁହାଣ ବାଲିକୁଦେ । ବସିଲା ମନର ବିଷାଦେ ॥
ନୟନ ବୁଜି ଧାନେ ଚିନ୍ତି । ସେ ଜଗବନ୍ଧୁ ତିନିମୂର୍ତ୍ତି ॥
ବୋଇଲା ରଥେକିଜେ କର । ମୁଁ ଯେବେ ସେବକ ତୋହର ॥”

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅନ୍ୟତମ ଆକର୍ଷଣ ସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ପୀଠ । ସୁନାରଗୌରାଙ୍ଗ ନାମକରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ ମଧ୍ୟମଖଣ୍ଡ ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟର ଏକ କାହାଣୀର ଅବତାରଣା କରାଯାଇପାରେ, ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କ ଭିତରେ ତପ୍ତକାଞ୍ଚନ ସଦୃଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତନୁଶ୍ରୀର ଔଜ୍ବଲ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ନାମ ହେଲା ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ । ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶିରୋମଣି ଶ୍ରୀମଦ୍ କିଶୋରାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରଭୁପାଦ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟରେ ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗଙ୍କ ଅଷ୍ଟଧାତୁ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଗୋପାଳ କୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ସହ ଗୌରକିଶୋରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି ।

ଅତଏବ ଦରିଆ ମହାବୀର, ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପିତୃଲୟ, ରାମଚଣ୍ଡୀଦେବୀ, ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ସାଧନା ପୀଠ, ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ପରି ତୀର୍ଥ ସମୂହର ଉପସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ଏହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମରେ ବିଦିତ ହେବା ସମାଚାନ ।

କବି ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି “ମର୍ତ୍ତ୍ୟବୈକୁଣ୍ଠ”ର ଚତୁର୍ଥ ଛନ୍ଦରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

‘ପୁରାକାଳରେପବନ ଗତିରେ, ଚକ୍ର ଉଡି ଆସି ପଡେ ଏଠାରେ ॥ ୮୦
ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଛଇ ଯେହା ନାମ, ଚକ୍ରନାରାୟଣ କର ଦର୍ଶନ ॥ ୮୧
ସୁମିଷ୍ଟ ଜଳ ଯେ ତୀର୍ଥ ଅଛଇ, ଚାରିପାଶେ ଲବଣ ଜଳ ଆଇ ॥ ୮୨
ବାଙ୍କିମୁହାଣ ରାମଚଣ୍ଡୀ ଦେବୀ, ପଦ ସେବଣ ପଦ କଲି ଭାବି ॥ ୮୩

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଏପରି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଯେ ସମୁଦ୍ର ଲବଣାକ୍ତ ଜଳ ପାଖରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ପାଣିମଧୁର । ଏହିପରିଭାବରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବହୁ ଦେବ, ଦେବୀ, ମହାପୁରୁଷ, ସାଧକଙ୍କ ପୁଣ୍ୟପୀଠ ହିସାବରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଅଧିକାରୀ ।

ଦରିଆ ମହାବୀର :

ଚକ୍ରତୀର୍ଥସ୍ଥ ଦରିଆ ମହାବୀରଙ୍କ ବିଜେସ୍ଥଳୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତଥା ବାହାରର ଶ୍ରୀହନୁମାନ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ବିଶେଷ ଆକର୍ଷଣର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ଏଠାଲି ହନୁମାନଙ୍କବିଗ୍ରହ କୌଣସିଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀ ମହାବୀର ହନୁମାନ ଚେତନାରେ ଏପରି ବିଗ୍ରହ ଅନନ୍ୟ, ଯାହାଙ୍କରକର୍ମ ଏବଂ ସ୍ୱରୂପ ଅନୁସାରେ ନାମକରଣ କରାଯାଇଛି । ଦରିଆକୁ ଜଗୁଥିବାରୁ ଦରିଆ ମହାବୀର, ହାତଗୋଡରେ ବେଡି ବା ଶୁଙ୍ଖଳ ଥିବାରୁ ସେ ବେଡିହନୁମାନ ନାମରେ ବିଶ୍ୱବିଶ୍ରୁତ ଅଟନ୍ତି ।

ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୈଶ୍ଣବ ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି -

ଅପର ଦୁଆର ପାରୁଣେ ନାମ ତା ଚକରତୀର୍ଥ ।

ଦରିଆ ମହାବୀର ରହି ଅଛନ୍ତି ଦରିଆ କୂଳ ନିକଟ ॥ ୨୩

‘ଜୋ ହି ରାମ ସୋହୀ ଜଗଦୀଶ । ତିନ ହିଁ କେ ଅନ୍ତ ନ ପାବତ ଶେଷା ।’ ତୁଳସୀଦାସଙ୍କ ଏହି ଭକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଏବଂ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର ନାହିଁ, ଶ୍ରୀରାମାବତାରର ଜନମଠାରୁ ଅଭିକ୍ଷେପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୀଳାଗୁଡିକ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାରେ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୋଇ ତାହାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରୁଛି । ଯେଉଁଠି ରାମ ସେଠାରେ ପରମ ସେବକ ଭକ୍ତ ହନୁମାନ ବିଦ୍ୟମାନ ଥା’ନ୍ତି । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ହନୁମାନଙ୍କର ପ୍ରଭୁ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ସପ୍ତମ ଚିରଜୀବାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ହନୁମାନ (ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ବଳିବ୍ୟାସୋ ହନୁମାଂଃ ବିରାଷଷଃ, କୃପଃ ପରଶୁରାମଃ ସପ୍ତେତେ ଚିରଜୀବିନଃ) ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବାରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପିତ କରିଛନ୍ତି । ଭକ୍ତ ଏବଂ ଭଗବାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଲୌକିକ ଅନନ୍ତଲୀଳାର କ୍ରମ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଚାଲିଆସିଛି ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି । ଇନ୍ଦ୍ରନାଳମଣି ପୁରାଣ ବଚନାନୁସାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ପରମସେବକ ଭକ୍ତ ହନୁମାନଙ୍କ ସର୍ବଦା ସର୍ବତ୍ରସ୍ଥାନ ରହିବ ଏବଂ ପ୍ରତିଗୃହରେ ତାଙ୍କର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେବ । ହନୁମାନ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଏବଂ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ସୁରକ୍ଷା ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି ଭକ୍ତିଅର୍ଘ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ହରିବଂଶ ରାମାୟଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ବଚନ ‘ବାଟଘାଟ ବାଡ ଭିତରେ ଅନୁରତ ସେବା ଖଟିବ ତୁମେ ତ ବୀର ହନୁମନ୍ତ’ ଅନୁସାରେ ବାଟଘାଟ ଦ୍ୱାରଚତୁର୍ଥପାର୍ଶ୍ୱରେସେ ସେବାରତ ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ରକ୍ଷକ ହିସାବରେ ପୂର୍ବଦିଗରେ ରକ୍ଷା କରା ହେଉଛନ୍ତି ଦରିଆ ମହାବୀର ଯେ କି ଚକ୍ରତାର୍ଥର ଅନତିଦୂରରେ ସତର୍କ ଜାଗ୍ରତପ୍ରହରୀ ରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହି ସାଗରର ଅନୁପ୍ରବେଶକୁ ପ୍ରତିହତ କରନ୍ତି । ‘ଦରିଆ’ ବୈଦେଶିକ ଫାର୍ଶୀ ଶବ୍ଦ, ଯାହାର ଅର୍ଥ ସାଗର, ହିନ୍ଦୀ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବହୁଳ ପ୍ରଚଳିତ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ହିନ୍ଦୀଭାଷା ସାଧୁ ସବୁଜର ଆଗମନରେ ଏହାର ପ୍ରଚଳନ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏଭଳି ଅନ୍ୟ ଏକ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ସିଂହଦ୍ୱାର ଗୁମୁତ ବାମପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ କ୍ଷୁଦ୍ରାକୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ରାମାନନ୍ଦୀ ଖାଲସାର ଆରାଧ୍ୟ ଫତେମହାବୀରଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ । ଫତହ/ଫତୁହ ଆରବୀ ଶବ୍ଦ, ଯାହାର ଅର୍ଥ ଜିତିବା, ବିଜୟ, ସଫଳତା । ବାସ୍ତବରେ ସେ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫଳତା ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ପୂର୍ବେ ମହୋଦଧି ତୀର ପ୍ରଦେଶରେ ରକ୍ଷିମାନଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ଏବଂ ତପୋଭୂମି ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ସାଗର ସୀମା ଲଂଘନ ଦ୍ୱାରା ଉକ୍ତ ଆଶ୍ରମ ଏବଂ ଜନବସତି ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭୂତି କ୍ଷତି ସାଧୁତ ହେଉଥିଲା । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆର୍ଷ ପରମ୍ପରାର ଅନ୍ୟତମ ସୁତ୍ରଧର ମହର୍ଷି ଅଜିରାଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ସମୁଦ୍ର ତଟରେ ଥିଲା । ଅଜିରା ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରମୁଖ ବୈଦିକ ରକ୍ଷି ଭୃଗୁଙ୍କ ସହଜାତ ଭ୍ରାତା, ଯାହାଙ୍କର ଆଶ୍ରମର ସୂତି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦୋଳମଣ୍ଡପ ସାହି କହିମୁଣ୍ଡିଆ ଛକରେ ଉଜ୍ଜୀବିତ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପରମଭକ୍ତ ଅଜିରା ରକ୍ଷି ଆଶ୍ରମଗୁଡ଼ିକର ସୁରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ମହାପ୍ରଭୁ ମହୋଦଧିର ତରଙ୍ଗମାଳାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତକରିବା ନିମିତ୍ତ ମହାବୀର ହନୁମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ଚକ୍ରତାର୍ଥ ସମୀପ ସମୁଦ୍ର ନିକଟରେ ହନୁମାନ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହିବାରୁ ସାଗରକୁଳ ଲଂଘନ କଲାନାହିଁ । ସେ ଦରିଆ ବା ସାଗରକୁ ଜଗିବାରୁ ଦରିଆ ମହାବୀର ନାମରେ ବିଦିତ ହେଲେ । ସବୁବେଳେ ଶ୍ରୀ ମହାପ୍ରସାଦ ସେବନ କରୁଥିବାବେଳେ ଏକଦା ଅଯୋଧ୍ୟାରୁ ଖୁଆମଣ୍ଡାର ସ୍ୱାଦ ତାଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କଲା । ଖୁଆମଣ୍ଡାର ଲୋଭ ସମ୍ବରଣକରି ନ ପାରି ସେ ଚକ୍ରତାର୍ଥ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅଯୋଧ୍ୟା ଚାଲିଗଲେ । ଇତ୍ୟବସରରେ ସାଗର ସୀମା ଲଂଘନ କରି ଆଶ୍ରମ ଲବଂ ଜନବସତିଗୁଡ଼ିକରେ କ୍ଷତି ସାଧନ କଲା । ରକ୍ଷି ଅଜିରା ପୁନଃ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସ୍ମରଣ ମାତ୍ରେ ହନୁମାନ ଅବିଳମ୍ବେ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଉରୋଲିତ ଗଦା ଏବଂ ବାମହସ୍ତରେ ଖୁଆମଣ୍ଡା ଧରି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ଖୁଆମଣ୍ଡା ଲୋଭରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ଚାଲିଯାଇଥିବାରୁ ତୁଟି ମାର୍ଜନା କରିବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଏତାଦୃଶ ତୁଟିର ପୁନରାବୃତ୍ତି ନ ହେବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । ହନୁମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ମାତ୍ରେ ସମୁଦ୍ର ପୁନଃ ପୂର୍ବାବସ୍ଥା ଧାରଣ କଲା । ଲୋକକଲ୍ୟାଣ ନିମିତ୍ତ ହନୁମାନଙ୍କଠାରେ ସେଠାରେ ସ୍ଥାୟୀ ନିୟନ୍ତ୍ରକ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ମହାପ୍ରଭୁ ଚିନ୍ତା ନରି ତାଙ୍କୁ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଆବଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ କଲେ । ପ୍ରଭୁ ହନୁମାନଙ୍କୁ କହିଲେ - ‘କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ଅବହେଳା ନ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତୁମକୁ ପ୍ରେମର

ବନ୍ଧନ ସ୍ବରୂପ ଶୁଙ୍ଖିଳାରେ ଆବଦ୍ଧ କରୁଛି, ତୁମେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସୁରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଏଠାରେ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଅବସ୍ଥାନ କର ।’ ମହାବୀର ହନୁମାନଙ୍କୁ କିଏ ବା ଶୁଙ୍ଖିଳାରେ ବାନ୍ଧିବ ? ସେ ଅନ୍ୟକୁ ବନ୍ଧନ ମୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଏ ‘କୋ ସତବାର ପାଠ କର କୋଇ ହୁଏ ହିଁ ବନ୍ଧି ମହାସୁଖ ହୋଇ’ ଶୁଙ୍ଖିଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ କଡ଼ିରେ ରାମ ନାମ ଉଦ୍‌ଘାଟି ହୋଇଥିବାରୁ ରାମଭକ୍ତ ହନୁମାନ ଶୁଙ୍ଖିଳକୁ ଛିନ୍ନ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ନ କରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟରତ ଦାସ ଭଳି ଚିରଦିନ ସେଠାରେ ବନ୍ଧନରେ ରହିଲେ । ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରେମପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ହେବାର ଗୌରବ ଲାଭ କରି ସେ ଧନ୍ୟ ହେଲେ । ଉକ୍ତ ପାଠରେ ସେ ଶୁଙ୍ଖିଳ ହନୁମାନ ବା ‘ବେଡ଼ି ହନୁମାନ’ ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହେଲେ ଏବଂ ଦାସ୍ୟଭକ୍ତିର ଏକ ଅନନ୍ୟ ଉଦାହରଣ ଜଗତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ବେଡ଼ି (ବି) ଦେଶଜ-ବେଷ୍ଟନୀ ଶାଙ୍ଖୁଳି, ବିଳୟ, ଶୁଙ୍ଖିଳା ଦ୍ବାରା ଆବଦ୍ଧ, ହାତକଡ଼ି, ଗୋଡ଼କଡ଼ି ଆଦି ।

ଶ୍ରୀମତାଗବତୋକ୍ତ (୭/୫/୨୩) ନବଧା ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ଉକ୍ତ ‘ଦାସ୍ୟ’ର ମୂର୍ତ୍ତିମତ ପ୍ରତୀକ ହେଉଛନ୍ତି କପିପତି ହନୁମାନ । ତେଣୁ ଭକ୍ତିରସାମୃତସିନ୍ଧୁରେ ଶ୍ରୀଳ ରୂପ ଗୋସ୍ବାମୀ ଏକାଙ୍ଗୀଭକ୍ତିରେ ତାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା -

‘ଶ୍ରୀବତ୍ସେଃ ଶ୍ରବଣେ ପରୀକ୍ଷିତଭବତ୍ ବୈରାଗ୍ୟକିଃ କାର୍ତ୍ତନେ

ପ୍ରହ୍ଲାଦଃ ସୁରଣେ ତଦଂଦ୍ରିତଜନେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ପୃଥୁଃ ପୂଜନେ

ଅକୂରସ୍ତଭିବଦନେ କପିପତିଦାସ୍ୟଃ ସଖ୍ୟଃଽର୍ଜୁନଃ

ସର୍ବସ୍ବାମ୍ନିବେଦନ ବଳିରତ୍ନତ୍ କୃଷ୍ଣାସ୍ତ୍ରରେବଂ ପରା ॥’

ହନୁମାନଙ୍କ ଏପରି ଚରିତ୍ର ଯେ ସେ ସବୁବେଳେପ୍ରଭୁଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆତୁର, ଆଗ୍ରହୀ ଥା’ନ୍ତି । ତେଣୁ କଥିତ ଅଛି - ବିଦ୍ୟାବାନ ଗୁଣୀ ଅତି ଚାତୁର । ରାମକାଜ କରିବେ କୋ ଆତୁର ॥ ବିଭୀଷଣକୃତ ଶ୍ରୀହନୁମତ୍‌ସ୍ତୋତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତଅଛି- ‘ରିପୁମାୟା ବିନାଶୟ ରାମାଞ୍ଜା ଲୋକରକ୍ଷିଣେ । ପ୍ରତିଗ୍ରାମ ସ୍ଥିତାୟାତ ରକ୍ଷୋଭୂତ ବଧାର୍ଥନେ । ମହାର୍ଣ୍ଣବ ଶିଳାବଦ୍ଧ ସେତୁବନ୍ଧାୟତେ ନମଃ ।’

ଶ୍ରୀବେଡ଼ି ହନୁମାନ ପାଠ - ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ :

ଅବସ୍ଥିତି- ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମାର୍ଗ ବାମ ପାର୍ଶ୍ବରେ ବେଡ଼ିହନୁମାନ ପାଠ ଅବସ୍ଥିତ । ପ୍ରବେଶ ପଥରେ ନିର୍ମିତ ତୋରଣରେ ‘ବେଡ଼ିହନୁମାନ’ ଉଚ୍ଚଳିତ । ପ୍ରବେଶ ପଥର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ବରେ କ୍ୟାବିନଥିବାରୁ ତାହା ସଂକୁଚିତ ହୋଇଛି । ପୁରାତନ ମନ୍ଦିରର ଜାଣ୍ଟୋବାର କଲିକତା ନିବାସୀ ରାମଜାନାଥ ବାଜେରିଆଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୈଜନାଥ ବାଜେରିଆ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ସଂବତ୍ ୧୮୮୦ରେ କରିଥିବା ବିଷୟ ମାର୍ବଲ ଫଳକରୁ ଜ୍ଞାତ ହୁଏ । ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ଜଗମୋହନ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି, ଯାହାର ଛାତ କଡ଼ି ବରଗାରେ ନିର୍ମିତ । ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିର ଏବଂ ଜଗମୋହନର ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ

ଏବଂ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀଦେବକୁମାର ସରାଫଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ତା ୨୭.୧ ୨.୨ ୦୦୬ ରେ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ ମଠ ଅଧୀନସ୍ଥ ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ପୀଠର ପରିସର ପୂର୍ବେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ସଂକୁଚିତ ହେବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ମନ୍ଦିରଟି ଭୂମିପତନରୁ ପ୍ରାୟ ୨୦ ହାତ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚଫୁଟ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ବେଡି ହନୁମାନଙ୍କ ସୁଦୃଶ୍ୟ ମଣିବିଗ୍ରହ ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । ଉତ୍ତରାମୁଖୀ ହନୁମାନଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଉତ୍ତୋଳିତ ଗଦା, ବାମହସ୍ତରେ ଲତୁ ରହିଛି । ହନୁମାନଙ୍କ କମନୀୟ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ତିଳକ, ଚନ୍ଦନ, ମସ୍ତକୋପରି ଗୌପ୍ୟ ମୁକୁଟ ଏବଂ ମଣିବନ୍ଧରେ ବଳୟ ରହିଛି । ପରିହିତ ବସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବେଡି ଲୁଚାଯିତ, ଯାହା ଦର୍ଶନାର୍ଥୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ ନାହିଁ । ହନୁମାନଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଦୁଇଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ହନୁମାନ ବିଗ୍ରହ ଓ ଦୁଇଟି ମୁଦଗର ରହିଛି । ଜଗମୋହନରେ ହନୁମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସାବିତ୍ରୀ ଏବଂ ଗରୁଡ ବିରାଜମାନ କରନ୍ତି । ମହାବୀର ମନ୍ଦିର ବାମପାର୍ଶ୍ଵରେ ଏକ ପୀଠ ଉପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଏକକ ମୂର୍ତ୍ତି ମାଧବ ଥିବାଦେଲେ ତାଙ୍କ ପାଦ ଦେଶରେ ଅଷ୍ଟଧାରୁର ଲତୁଗୋପାଳ ରହିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମାଧବଙ୍କ ବାମଭାବରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ପୀଠରେ ଶନିଙ୍କର କୃଷ୍ଣ ମଣି ବିଗ୍ରହ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଚକ୍ରନୃସିଂହ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରସାଦ ମହାବୀରଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ହୁଏ । ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରିୟ ନୈବେଦ୍ୟ ଖୁଆମୁଣ୍ଡା, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଫଳ, କ୍ଷୀର ଏବଂ ପ୍ରସାଦକ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସ୍ଵତ୍ଵଲିପିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ପ୍ରକାରେ ବୈଶାଖ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ବା ମହାବିଷୁବ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ହନୁମାନଙ୍କ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଳନ ଉପଲକ୍ଷେ ଶ୍ରୀହନୁମାନ ଶ୍ରୀଅଂଗୁର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଅକାରର ଆଜ୍ଞାମାଳ ପାଇଥା'ନ୍ତି । ସେହି ମାଳା ମଧ୍ୟରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ଛୋଟ ମାଳ ଚାରିଦ୍ଵାର ମହାବୀର ଓ ବାରଭାଇ ହନୁମାନଙ୍କୁ ଦେବା ପରେ ବିମାନରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭମଠକୁ ବିଜେ ହୋଇ ସେଠାରେ ବିମାନ ଉପରେ ରହନ୍ତି । ସେଠାରେ ପୂଜାପଣ୍ଡା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭସ୍ଥ ମହାବୀରମାନଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଦେବାପରେ ଶ୍ରୀଦରିଆ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଯାଆନ୍ତି ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ପ୍ରକାଶ ଥାଉକି ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ତିଥିରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଶ୍ରୀନୃସିଂହ ଜନ୍ମ ପାଳନ ଅବସରରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଜନ୍ମ ଉତ୍ସବ ପାଳନ ବ୍ୟତୀତ ଶ୍ରୀଅଂଗୁର ଅନ୍ୟ ଏକ ଆଜ୍ଞାମାଳ କେବଳ ପଟୁଆର ସହ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଥିବା ଶ୍ରୀଚକ୍ରନାରାୟଣ ବା ଚକ୍ରନୃସିଂହଙ୍କ ନିକଟରୁ ଯାଇ ସେହି ଆଜ୍ଞାମାଳ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଦିଆଯିବା ସମୟରେ ଶ୍ରୀଦରିଆ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଶ୍ରୀ ହନୁମାନ ଚେତନାରେ ଶ୍ରୀ ଦରିଆ ମହାବୀରଙ୍କ ଐତିହ୍ୟର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ସମ୍ପାଦିତ ସମୃଦ୍ଧ କରେ ।

■ ■ ■

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟାପକ
ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ଵର ସାହି, ପୁରୀ-୧

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତ୍ ସ୍ବାମୀ ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବ ମହାରାଜ

ଶ୍ରୀ ଭଗବତରାଜ ଦତ୍ତ

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ : ପୁରୀ ସହରର ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ପବିତ୍ର ଅଂଚଳ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଗୁଣ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ବହୁ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଦାରୁ ଏହିଠାରେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲେ । ଯାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ଶ୍ରୀବଳଭଦ୍ର, ଶ୍ରୀସୁଭଦ୍ରା ଏବଂ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ରୂପେ ପରିଚିତ ଏବଂ ପୂଜିତ । ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଚକ୍ରକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୂପେ ପରିଚିତ ବୋଲି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ କହେ । ଯେତେବେଳେ ନଦୀମୁହାଁଣରେ ଗୋଟିଏ ହାତୀ ହଠାତ୍ କୁମ୍ଭାର ଆକ୍ରମଣରୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ମିନତି କଲା ହେ ପ୍ରଭୁ ! ରକ୍ଷାକର । ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ତାଙ୍କର ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ପଠାଇ ହାତୀ ରୂପୀ ଭକ୍ତକୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରେ ଏହିଠାରେ ଥିବା ପଥର ନିର୍ମିତ ଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ସ୍ଥାନଟି । ଠିକ୍ ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର ବା ବରୁଣ ଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରରୁ ସମୁଦ୍ର ପଟକୁ ଗଡ଼ିଗଲେ ଏହା ଏବେବି ପୁଣ୍ୟାର୍ଥୀମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଇଣ୍ଡରନେଟ୍ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷନା କରାଯାଇଛି ଯେ କେବେ କେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ମହାବାତ୍ୟା ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ନୀଳଚକ୍ର କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼ିଆସି ଏହିଠାରେ ପଡ଼ିଥିଲା, ତେବେ ଏ ସବୁକୁ ଜନଶ୍ରୁତି ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଞ୍ଚଳର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମାକୁ ଯଦି ବର୍ତ୍ତମାନର ନେତାଜୀଛକର ପୂର୍ବଦିଗ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଏ ତେବେ ଶେଷ ବୋଧହୁଏ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ । ଏହି ବିରାଟ ଅଂଚଳ ପୌରାଣିକ, ଐତିହାସିକ ଘଟଣାକୁ ନେଇ ସମୃଦ୍ଧ । ନେତାଜୀ ଛକର ଡାହାଣପଟ ରାଷ୍ଟ୍ରା ଚାଲିଯାଇଛି ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ଆଡ଼କୁ । ବାମପଟକୁ ଟିକେ ଆଗେଇଗଲେ ଆପଣଙ୍କ ଡାହାଣପଟ ଲମ୍ବ କୋଠା ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନର କଲେଜ ଛାତ୍ରାବାସ “ପାଥରପୁରୀ” ହେଲେ । ଏ କୋଠାଟି ଥିଲା କବିଗୁରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଠାକୁରଙ୍କର । ପାଥରପୁରୀକୁ ଡାହାଣପଟେ ରଖି ଆମେ ଟିକେ ଆଗକୁ ଗଲେ ଦେଖିବା ଢେଙ୍କାନାଳ ରାଜାଙ୍କ ଘର ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନ DAG Officeରେ ପରିଣତ । ଠିକ୍ ତା ପରେ ପରେ ବିଖ୍ୟାତ ରେଲଢେଢ଼େ ହୋଟେଲ, ଏବେବି ଲୋକେ ବି.ଏନ୍.ଆର୍ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହି Hotel ରେ ଭାରତବର୍ଷ ତଥା ବହୁ ବିଦେଶୀ ଅତିଥି ଆସି ରହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସାର୍ ଗଲ୍‌ବ୍ରେଥ ଅନ୍ୟତମ । ସେତେବେଳର

Visitor's Bookରେ ସେ ଆମର ସେ ସମୟର ବେଳାଭୂମିକୁ have never seen such beach in my life ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ସତ୍ୟଜିତ ରାଏ, ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଶଙ୍କର ରାୟ ପ୍ରଭୃତି ଏହିଠାରେ ଅନେକ ଛୁଟି ବିତେଇଛନ୍ତି ।

ସାମାନ୍ୟ ଆଗକୁ ଗଲେ ଆପଣଙ୍କ ଡାହାଣ ପଟ ସ୍ଥାନଟି ପବିତ୍ର ଅନୁକୁଳ ଠାକୁରଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବଡ଼ଦାଙ୍କ ସମାଧିସ୍ଥଳ ଯଦିଓ ଏହା ସେତେଟା ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ, ତଥାପି ବର୍ତ୍ତମାନର ବହୁ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଅନୁକୁଳ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ବର୍ଗଙ୍କର ପବିତ୍ର ମିଳନ ସ୍ଥଳ ସତ୍ତ୍ୱେ ଆଶ୍ରମ ।

ଜନସଂଘ ଓ ଶ୍ୟାମାପ୍ରସାଦ:

ଆଉ ଟିକେ ଆଗକୁ ଗଲେ ଡାହାଣ ପଟେ ହଲିଡେ ରିସର୍ଟ, କିନ୍ତୁ ଏଇ ହୋଟେଲ ତିଆରି ପୂର୍ବରୁ ଏହାଥିଲା ଗୋଟିଏ ହଳଦିଆ ରଂଗର ଦୁଇ ମହଲା କୋଠା । ଗୋଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟଘଡ଼ି ଏବଂ ସୁନ୍ଦର ବଗିଚାଟିଏ । ଘରର ମାଲିକ ଥିଲେ ଡଃ ଶ୍ୟାମାପ୍ରସାଦ ମୁଖାର୍ଜୀ । ସେ ଯେତେବେଳେ ପୁରୀ ଆସୁଥିଲେ ଏହି ଘରେ ରହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖ ଘରଟି ସାର୍ ଆଶୁତୋଷ ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କର । ବର୍ତ୍ତମାନ ନାମା କମ୍ପାନିର ଗେଷ୍ଟ ହାଉସ୍ । ୧୯୫୧ ମସିହା ଜୁଲାଇ-ଅଗଷ୍ଟରେ ଡଃ ଶ୍ୟାମାପ୍ରସାଦ ମୁଖାର୍ଜୀ ଆସିଥିଲେ ତାଙ୍କ ଗୁରୁଦେବ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାପାଇଁ । ଏହା ପରେ ପରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ଅଖଣ୍ଡଭାରତ ବର୍ଷ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ସଂକଳ୍ପ କରି ଶ୍ୟାମାପ୍ରସାଦ ତିଆରିକଲେ ତାଙ୍କର ନିଜ ଦଳ ‘ଜନସଂଘ’ ୧୯୫୧, ୨୧ ଅକ୍ଟୋବର । ଯଦିଓ ସେ ବେଶି ଦିନ ବଞ୍ଚି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବ୍ଜିତ ଅଖଣ୍ଡଭାରତ ବର୍ଷ ଆଜି ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇନାହିଁ ।

ସେତେବେଳେ ଜଣେ କବି ଲେଖୁଥିଲେ, କବିତାଟିର ପଂକ୍ତିଟିଏ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥେ ମହାତୀର୍ଥ ଯାଗିଆ ଉଠିଲ ଜନସଂଘ,

ଆଗାମୀ ଦିନେ ହୟୋତୋ ଆବାର ଏକ ହଇବେ ବିଭାଜିତ ଏଇ ବଙ୍ଗ,

ଟିକେ ଆଗକୁ ଗଲେ ରାମକୃଷ୍ଣ ମଠ ଯେଉଁଠି ପ୍ରବୀଣ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ବିଶ୍ରାମ ପାଇଁ ବେଲୁଡ଼ ମଠରୁ ପଠାଯାଏ । ମଠରେ ଏବେବି ଶ୍ରୀ ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭାବଧାରାରେ ମିଶନର ପ୍ରଚାର ଏବଂ ଜନସେବା ଚଳି ଆସୁଛି ।

ଠିକ୍ ତାରି ପରେ ପରେ ଚକ୍ରନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର ଅଂଚଳ ଯେଉଁଠି ଚକ୍ରନାରାୟଣ, ବରୁଣ ଦେବ, ଶନି ଦେବ ପ୍ରଭୃତି ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ଚକ୍ରନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପାଖକୁ ଲାଗି ରହିଛି ମହାନ ଭକ୍ତ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ପଥର ଗୁମ୍ଫା । ଏବେବି ବଡ଼ ଅବହେଳିତ ହୋଇ ରହିଛି ଲୋକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡୁନାହିଁ । ଚକ୍ର ନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖ ଭାଗ ବେଢ଼ି ହନୁମାନ, ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ଓ ନଦିଆ ଗୌରାଙ୍ଗ ମଠ ପ୍ରଭୃତି ଶୋଭା ପାଉଛନ୍ତି । ପ୍ରତିଦିନ ଏହିଠାରେ ପୁରୀ ଭ୍ରମଣକାରୀଙ୍କର ଭିଡ଼ ଲାଗି ରହେ ।

ଏଇ ଚକ୍ରନାରାୟଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକଦା ଥିଲା ବାକ୍ସିନଦୀ ମୁହାଁଣ, ଯେଉଁଠାରେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଦାରୁ ଆସି କୁଳରେ ଲାଗିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନର ଚକ୍ର ଚିହ୍ନଥିବା ଶିଳା ସ୍ଥାନଟିର ଟିକେ ବାମ ପଟେ ରହିଛି “ତୁଳସୀଧାମ” ଯେଉଁ ଘରେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଓଁକାରନାଥ ସାତାରାମ ବାବା ତାଙ୍କର ଶେଷ ସମୟର କିଛିଦିନ କଟେଇଥିଲେ, ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ରମ “ଚଟକପାହାଡ଼” ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ସାମ୍ନାରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ତେବେ ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଏ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ମହାନ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ । ଏହାର ମାଟିରେ ଏପରି ଗୁଣମାନ ଅଛି ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅଂଚଳରେ ନୂଆ କରି ଗୌତାୟ ମଠ, ସ୍ବାମୀନାରାୟଣ ମନ୍ଦିର ତିଆରି ହୋଇଛି । ଏ ଅଞ୍ଚଳ ଦିନକୁ ଦିନ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସମୃଦ୍ଧ ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିରଠାରୁ ଟିକେ ଆଗକୁ ଗଲେ ତାହାଣ ପଟେ ଅଛି ମା ଭାବମୟାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ “ଦିବ୍ୟଧାମ” ଯେଉଁଠାରେ ମା ଭାବମୟାଙ୍କର ପୂଜିତ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରଭୃତି ମନ୍ଦିର ରହିଛି ଏବଂ ତାଙ୍କର ସମାଧି ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଏହା ବହୁ ଭକ୍ତ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଆରାଧନାର ସ୍ଥାନ । ଏଇ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳ ମଠ ମନ୍ଦିର ସାଧୁସନ୍ଥମାନଙ୍କର ନିବାସ ସ୍ଥଳୀରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ନନି ନିବାସ :

ଚକ୍ର ନାରାୟଣଙ୍କର ମନ୍ଦିର / ନୃସିଂହଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ତାହାଣ ପଟେ ଅଛି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କର ପଥର ଗୁମ୍ଫା । ତାର ତାହାଣ ପଟ ଘରଟି ହେଉଛି “ନନିନିବାସ” ୧୯୨୦ ରେ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ଘରଟି ଏବିହାରାଲାଲ ସରକାରଙ୍କର । ଏ ଘରଟି ଏକ ଐତିହାସିକ ଘର ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ୍ଥଳ । ବ୍ରିଟିଶ ଅମଳରେ ଏହାଥିଲା ଜେନେରାଲ ମ୍ୟାକ୍‌ଅର୍ଥରଙ୍କର One man's Office. ନଳଡ଼ଙ୍ଗା କୋଠିରେ ସେ ସମୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ରହଣିସ୍ଥଳ । ଦ୍ଵିତୀୟ ବିଶ୍ଵଯୁଦ୍ଧ ବେଳର ସମୟ । ଶୁଣାଯାଏ ଏହି ଘରେ ବହୁ ସେନାଙ୍କର ବିଚାର ଏବଂ କୋର୍ଟମାର୍ସଲ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଘରଟି ତତ୍କାଳୀନ ମାଲିକଙ୍କର ବର୍ଷକୁ ଥରେ ରଥକୁ ବା ଅନ୍ୟ ସମୟର ବିଶ୍ରାମସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ହିଁ ଥିଲା ।

୧୯୪୧ ମସିହାରେ ଜଣେ ଦଣ୍ଡା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଏପଦ୍ମନାଭ ପୂଜାପଣ୍ଡାଙ୍କ ବ୍ରତଘର ଦିନ ପୁରୀରେ ପହଞ୍ଚି ଥିଲେ । ଏପଦ୍ମନାଭ ପୂଜାପଣ୍ଡାଙ୍କ ବାପ ଏଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ପୂଜାପଣ୍ଡା ତାଙ୍କୁ ନିଜ ଘରକୁ ତାଙ୍କର ପୁଅ ବ୍ରତଘର ଉପଲକ୍ଷେ ନେଇଥିଲେ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜଣକ ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ କର୍ମ ସାରି ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କ ଯାତ୍ରା ବନ୍ଧୁ ସରକାରଙ୍କର ଏହି ନନି ନିବାସରେ ଆସି ରହିଲେ । ତିନି ଦିନ ରହିବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଦେଇଥିଲେ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜଣକ ତିନିଦିନ ରହି ଅନ୍ୟତ୍ର କେଉଁଆଡେ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ଵପ୍ରଣବ ଅତ୍ୟାଶ୍ରମୀ ।

ସରକାର ପରିବାର ସୈଲେନ୍ ; ସୈରିନ ପ୍ରଭୃତି ତାଙ୍କ ଗୁରୁଦେବ ରହିବେ ବୋଲି ଘରଟିକୁ ଚଳପ୍ରଚଳ କରିବା ପରି ମାରାମତି କରିଦେଇଥିଲେ । ଘରର ଦୁଇପଟେ ଦୁଇଟି ବିରାଟ ବାଲିକୁଦ ଏବଂ ତତ୍କାଳୀନ ମୋରମ୍ ଗୋଡ଼ିର ରାସ୍ତା ଥିଲା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଞ୍ଚଳର ଏହିଘର ନନି ନିବାସ । ସମୁଦ୍ର ପଟକୁ ଥିଲା ଘରର ସମ୍ମୁଖଭାଗ । ଏହାର ମୌଜା-ବାଲୁଖଣ୍ଡ, ସାବକ ଖାତା- ନଂ. ୮, ପ୍ଲଟ ୨୦୨୦, ଏରିଆ ୧୩ ଡିସିମିଲ । ଏ. ୦. ୧୩ ଡିସିମିଲ, ହାଲଖାତା-୧, ପ୍ଲଟ ନଂ-୩୩୦, ଏରିଆ ଏ. ୦. ୧୫୯ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସରକାର ପରିବାର ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହାରାଜଙ୍କୁ ଗୁରୁ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଉକ୍ତ ଘରକୁ (ନନି ନିବାସ) ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଅର୍ପଣ କରିଦେଲେ । ଉକ୍ତ ଦିବସଠାରୁ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରଣବ ମହାରାଜ ତାଙ୍କ ସାଧନାପାଠ ରୂପେ ତାଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମଲୀନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନସମାଧି ୧୯୭୯ ମସିହାରେ ବ୍ୟାମରାଜପୁର ଠାରେ ହୋଇଥିଲା ।

ତାଙ୍କ ତିରୋଧାନ ପରେ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ / ଶିଷ୍ୟା ମାନେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ତାଙ୍କର ପୂଜନ କରିଆସୁଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଗୃହରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟବହୃତ ଜିନିଷ ତଥା ଖଟ, ବାସନ, ମାର୍ବଲର ଛୋଟ ଟେବୁଲ ଆଦି ଅଦ୍ୟାବଧି ସୁରକ୍ଷିତ ରହିଛି । ବର୍ଷକୁ ୪ଟି ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରାଯାଏ । ଯଥା - ୧. ଜାନୁଆରୀ ୧୬ ତାରିଖ (ସତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିବସ ତଥା ରକ୍ତ ବିପ୍ଳବ ଦିବସ) ୨. ଗୁରୁପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ୩. ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ, ୪. ଗୁରୁଦେବଙ୍କର ତିରୋଧାନ ତିଥି (ଗଜଷଷୀ) ।

ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବ ମହାରାଜ

ଅତ୍ୟାଶ୍ରମୀ ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବ ମହାରାଜ ଥିଲେ ଜଣେ ବିପ୍ଳବୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବାଶ୍ରମକୁ ସେ ଏତେ ରହସ୍ୟମୟ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଜାଣିବା ଚିହ୍ନିବା ବଡ଼ କଷ୍ଟକର ଥିଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ରହସ୍ୟ ଘଟଣାରେ ପରିବୃତ୍ତ ।

ବନାରସରେ ଡ୍ରୈଲିଙ୍ଗସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଇଂରେଜ ପୋଲିସ ହାଜତରେ ବନ୍ଦକରି ଦେଲେ ଏବଂ ଜଣେ ବାରାଙ୍ଗନାକୁ ନେଇ ସେଇ ହାଜତରେ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ଡ୍ରୈଲିଙ୍ଗସ୍ୱାମୀ ତାଙ୍କର ବିଭୂତି ବଳରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଚକିତ କରିଦେଲେ, ତିନୋଟି ଲିଙ୍ଗ ଦେଖାଇ । ଇଂରେଜ ପୋଲିସ ତାଙ୍କୁ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ପ୍ରଚଣ୍ଡ କ୍ରୋଧର ସହିତ ଡ୍ରୈଲିଙ୍ଗସ୍ୱାମୀ ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ ସେ ସମୟର ସମକାଳୀନ ୩ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଡ଼କେଇଲେ । ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲିଙ୍ଗ ସ୍ୱାମୀ, ଭଗବାନ କାଳିକାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ । ନିଜେ ଡ୍ରୈଲିଙ୍ଗସ୍ୱାମୀ ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ ଗୋଟିଏ ଯଜ୍ଞର ଆୟୋଜନ କରି ଆଜିଠାରୁ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଗୋରା ଚମଡ଼ାକୁ ବିଦାୟ କରିବାପାଇଁ ସଂକଳ୍ପ କଲେ ।

ଭାରତବର୍ଷକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରି ଜଣେ ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଗଲା । ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଅର୍ଥାତ୍ ବିହାର ବଙ୍ଗଳା ଆସାମ ଓଡ଼ିଶାର ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଲେ ଭଗବାନ କାଳିକାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଏବଂ ବୈପ୍ଳବାତ୍ମକ ଭାବେ ଏଇ ଅଂଚଳର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସେ ତାଙ୍କର ସାଧନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତାଙ୍କର ଶେଷ ସମୟରେ ସେ ଦାୟିତ୍ୱ ଦେଇଗଲେ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ବ୍ରହ୍ମଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ । ଏହି ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ବ୍ରହ୍ମଚୈତନ୍ୟ ହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଶ୍ରୀମତ୍ ସ୍ୱାମୀ ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବ ସ୍ୱାମୀ । ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଗୁରୁଦେବ ଶେଷ ସମୟରେ କହିଥିଲେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଶେଷ ହୋଇନି । ଏବେଠାରୁ ଏହାର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇ ଆଗେଇତାଳ । ତମର ସାଧନା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ସେତେବେଳେ ପରିସମାପ୍ତି ହେବ, ଯେତେବେଳେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ସବୁଠାରୁ ନିପାଡ଼ିତ ଜାତି ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକୁ ଅନ୍ତତଃ ଭାରତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନରେ ବସାଇ ପାରିବ ତେବେ ହିଁ ଜାଣିବ ସାଧନା ଶେଷ । କେବେ ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ତାନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନ ପାଇଥିଲା ? ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ରଙ୍ଗନାଥ ମିଶ୍ର ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ଭାବରେ ଦାୟିତ୍ୱ ନେଲେ । ତେବେ ତାର କିଛିଦିନ ଆଗରୁ ହିଁ ୧୯୭୯, ୧୨ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ବିଶ୍ୱପ୍ରଣବ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଦେହ ଅବସାନ ହୋଇଥିଲା ।

ଘଟଣା ଚକ୍ରରେ ଶ୍ରୀ ରଙ୍ଗନାଥ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ଏହି ନିନି ନିବାସକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହାରାଜାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଘେନିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ, ସେକଥା ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଜଣେଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମହାରାଜ ରୋକ୍‌ଠୋକ୍ କହିଥିଲେ ମୁଁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛି “ଭାରତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନ ତୋତେ ମିଳୁ” ।

ରଙ୍ଗନାଥ ବାବୁ ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ଭାବରେ ଦାୟିତ୍ୱ ନେବା ପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରି ପୁରୀ ବାର ଆସୋସିଏସନର ସମ୍ପର୍କିନା ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବାବେଳେ ଏଇ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଲିଖିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ଏବେଲାଭାଣୀ ଦତ୍ତ ମନେ ପକେଇ ଦେଇଥିଲେ । ରଙ୍ଗନାଥ ବାବୁ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଫେରିବା ପୂର୍ବରୁ ନିନିନିବାସ ଆସି ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇ ଫେରିଯାଇଥିଲେ । ଏସବୁ ଘଟଣା ଏକ ଅଲିଖିତ ଇତିହାସ ଭାବରେ କେବଳ ଆମ ଗୁରୁଭାଇମାନଙ୍କର ଭିତରେ ହିଁ ଥିଲା ।

ତାଙ୍କର ଜୀବନୀ ବଡ଼ ଅଦ୍ଭୁତ ରହସ୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେ ପ୍ରାୟ ତିନି ଚାରି ପାଢ଼ିର କଥା କହୁଥିଲେ । ସେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରଣବ ଚୈତନ୍ୟ ସରସ୍ୱତୀ ରୂପରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବାବାଜୀ ମହାରାଜ, ଶ୍ୟାମାଚରଣ ଲାହିଡ଼ି, ବିଶ୍ୱଜାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରଭୃତି ମହାନ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ବିଚରଣର ବେଳ । ପରମହଂସ ଯୋଗୀ ଯୋଗାନନ୍ଦଙ୍କ ‘ଯୋଗୀର ଆତ୍ମଚରିତ’ ଅଥବା ‘ଭାରତର ସାଧକ’ କୁ ଟିକେ ପୁଖୀନୁପୁଖୀଭାବେ ପଢ଼ିଲେ ଏହି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜଣାଯାଏ ।

ପ୍ରଣବାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଦୁଇ ଦେହଧାରୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ କାୟା ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯୋଗୀ ଆତ୍ମଚରିତରେ (ପୃଷ୍ଠା-୨୮ ଓ ୩୪୦ ଯୋଗୀର ଆତ୍ମଚରିତ, ଲେଖକ-ସ୍ୱାମୀ ଯୋଗାନନ୍ଦ) କିଛି ତଥ୍ୟ ମିଳେ । ସେ ତାଙ୍କ ଶରୀରକୁ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ

ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଶରୀର ବନାରସରେ ତ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶରୀର ହରିଦ୍ବାରରେ ବା ଆଲାହାବାଦ କୁମ୍ଭମେଳାରେ ଥିବାର ଉଦାହରଣମାନ ଅଛି । ସେମାନେ ଯେତେବେଳେ ଦେହ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ସମୟ ଆସିଛି ବୋଲି ଜାଣିପାରନ୍ତି ବା ତାଙ୍କ ଗୁରୁଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଆସେ ସେତେବେଳେ ହିଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି ।

ରଷିକେଶରେ ପ୍ରଣବାନନ୍ଦଜୀ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ସଦାନନ୍ଦଙ୍କୁ କହିଲେ ମୁଁ ଏ ଶରୀରକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଶରୀର ଖୋଜୁଛି, ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବି ଇତ୍ୟାଦି ବାଣୀ ଦେଲେ । ବହୁଲୋକଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଖାଇବାକୁ ଦେଇ ସାଧୁ ଉଦ୍ଧାର ଆୟୋଜନ କରି ତାଙ୍କ ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ ଶରୀର ସେଇଠି ପଡ଼ି ରହିଲା ।

ସେ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳା ହୁଗୁଳୀ ଜିଲ୍ଲା ସିଜୁର ଗ୍ରାମରୁ କିଛି ଲୋକ ରଷିକେଶରେ ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ଭିତରୁ ଜଣେ ଶକ୍ତିପଦ ଚଙ୍ଗୋପାଧ୍ୟାୟ ରଷିକେଶରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଶରୀରକୁ ତାଙ୍କର ସାଥୀମାନେ ଗଙ୍ଗାରେ ଭସାଇଦେଲେ । ସଦ୍ୟ ମୃତ ଶରୀରକୁ ପାଇ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସତ୍ତ୍ବଚ୍ଚିତ୍ର ଶରୀର ପାଇ ପ୍ରଣବାନନ୍ଦ ସେ ଶରୀର ଧାରଣ କରିନେଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଭାବରେ ଭଗବାନ କାଳିକାନନ୍ଦଙ୍କ ପାଖରେ ଦୀକ୍ଷା ନେଲେ “ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ବ୍ରହ୍ମଚୈତନ୍ୟ” ନାମରେ ସେ ପରିଚିତ ହେଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଦକ୍ଷୀଣାପୀ ବିଶ୍ବପ୍ରଣାବନନ୍ଦ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶା, ବଙ୍ଗଳା, ବିହାର, ଆସାମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ତଥା ତାଙ୍କର ସାଧନା ଚଳେଇଲେ ।

ସିଜୁରବାସୀ ଜାଣିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଗାଁର ଶକ୍ତିପଦ ଜୀବିତ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବହୁବର୍ଷ ପରେ ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହାରାଜ ସିଜୁର ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ଏବଂ ବହୁ ଲୋକଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ନାଁ ତାଙ୍କ ବାପାମାଙ୍କର ଭଲମନ୍ଦ ପଚାରିଲେ ଲୋକ ଆବାକ୍ ହେଲେ । ଶରୀର ତରୁଣ ଅଥଚ ଘଟଣା କହୁଛନ୍ତି ୭୦/୮୦ ବର୍ଷ ପଛର । ଶକ୍ତିପଦଙ୍କ ଶରୀରର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା ୧୯୧୨ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ଦିନ । ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହାରାଜ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଏ ବର୍ଷ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଶତବାର୍ଷିକୀ ମଧ୍ୟ ପାଳନ କରାଯାଉଛି । ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହାରାଜ ମଧ୍ୟ ପୁରୀରେ ଥିବା ବେଳେ କଲିକତାରୁ ଆସିଥିବା ଶିଷ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ହରିଦ୍ବାର କୁମ୍ଭମେଳାରେ ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରଣାମ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଦାବି କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଆମେ ଜାଣୁ ସେ ଏଇଠି ଅଛନ୍ତି । କୌଣସି ଆଡେ ଯାଇନାହାନ୍ତି । ଏହିପରି ଆଲୌକିକ ପ୍ରତିଭାଧାରୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଥିଲେ ନନିବାବା ବା ନନି ନିବାସରେ ରହୁଥିବା ଶ୍ରୀମତ୍ ସ୍ବାମୀ ବିଶ୍ବପ୍ରଣବ ଅତ୍ୟାଶ୍ରମୀ ମହାରାଜ । ଯେହେତୁ ସେ ଅତ୍ୟାଶ୍ରମୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଥିଲେ ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଚାଲି ଚଳଣ ଆଶ୍ରମବାସୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପରି ନଥିଲା ତଥାପି ସେ ତାଙ୍କ ବାଣୀରେ କହୁଥିଲେ ।

A Sanyashi is a military organiser and a math is a militant.

ଉପସଂହାର :

ପ୍ରକୃତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ସ୍ଥାୟୀ ଅର୍ଥଜନା । ଘର ବା ଆଶ୍ରମ ଇତ୍ୟାଦି ନଥାଏ । କେବଳ
ଥାଏ ତାଙ୍କର କୌପିନ ଏବଂ ଅଙ୍ଗବସ୍ତ୍ର । ଆତ୍ମେମାନେ ଅପଦାର୍ଥ ଶିଷ୍ୟ ବର୍ଗ ତାଙ୍କୁ ପାଇ ମଧ୍ୟ
ବୁଝିପାରିଲୁ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ସମ୍ୟକ ବୁଝିବା ପରି ବୁଦ୍ଧି ହେଲା ସେ ପୁନର୍ବାର ଗୋଟିଏ
ଯୁବକର ଶରୀର ଖୋଜି ତାଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡ ଭାରତ ବର୍ଷ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସତ୍ୟପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ବିପ୍ଳବର
ଆଧାର କରି କେଉଁଆଡେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଏହିଭଳି ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭାଧର
ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର କର୍ମଭୂମି ଥିଲା ପୁରୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ।

ଐକ୍ୟଂ ସତ୍ୟଂ ସ୍ୱରାଜଂ
ଐକ୍ୟଂ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛାମି
ସତ୍ୟଂ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛାମି
ସ୍ୱରାଜଂ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛାମି ॥

■ ■ ■

ଝାଟର ଝାକୁଁ ରୋଡ଼,
ଶ୍ରୀରାମ ମନ୍ଦିର ନିକଟ, ପୁରୀ

ଜୈନ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ‘ଶ୍ରୀଚକ୍ର’ ଉପାସନା

ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ନନ୍ଦ

ନମୋ ନୀଳାଚଳୋତ୍ତରାସିନେ ଚଞ୍ଚଳାଭୂତେ ।
ନୀଳାଦ୍ରିଚରମେଘାୟ ଚତୁର୍ବର୍ଗାମୁବର୍ଷଣେ ॥
ନୀଳାଦ୍ରିକନ୍ଦରାନନ୍ଦମଦରାଜୟବନ୍ଧିତମ୍ ।
ବନ୍ଦେ ବନ୍ଦାରମନ୍ଦାରମନ୍ଦିରାମନ୍ଦିରଂମହଃ ॥
ଓଁ ଅଷ୍ଟଧାତୁମୟଂ ଚକ୍ରଂ ନବଦୂର୍ବାଦଳସମପ୍ରଭଂ -
ନୀଳାଭଶୈଳ ଯୋଗେ ବା ସୌମ୍ୟ ମଣ୍ଡଳିକାକୃତିମ୍ ।
ମଧ୍ୟେନାଭିମହାତେଜା ଅଞ୍ଚରଗ୍ରନ୍ଥମିଷକଂ -
ଅଗ୍ନିଶିବ୍ଭୂତରୂପାଂଶୁ ଜୀବନାଧାରରୂପଶଃ ॥
ଧର୍ମାଧର୍ମ ତଥାଜ୍ଞାନ ଅଙ୍ଗନୈଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମେବଚ -
ଅନୈଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବୈରାଗ୍ୟଂ ଅବୈରାଗ୍ୟଚକ୍ରମାରଞ୍ଚତ୍ ।
ତଦୁର୍ଦ୍ଧ୍ବେ ପରିଧି ଦିବ୍ୟଂ ବ୍ୟାପ୍ତ ଲୋକଚରାଚରମ୍ -
ଅରସନ୍ନିହିତଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ଷଡ୍ଧ୍ୟାମଞ୍ଜୟା ତଥା
ପଦ୍ମପତ୍ରମିବଚୋର୍ଦ୍ଧ୍ବେ କର୍ଣ୍ଣକାସତ୍ୟରୂପିଣଃ -
ସାକ୍ଷାତ୍ ଜ୍ଞାନମୟଂ ଚକ୍ରଂ ଚକ୍ରିଣ ଆୟୁଧୋତ୍ତମମ୍
ସର୍ବଜୟପ୍ରଦଂ ଭଦ୍ରଂ ସର୍ବବ୍ୟାଧିବିନାଶକମ୍ -
ପ୍ରସାଦମଣ୍ଡଳଂ ପୁଣ୍ୟଂ ଭକ୍ତିଦଂ ସିଦ୍ଧିଦଂଧ୍ରୁବମ୍ ॥

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ର ଏକ ବିଚିତ୍ର ତଥା ରହସ୍ୟମୟ କ୍ଷେତ୍ର । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଗୋପନୀୟ । ଏଣୁ ବାମଦେବ ସଂହିତାରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ‘ନ ବକ୍ତବ୍ୟଂ ଗୁହ୍ୟତମଂ ଗଚ୍ଛ ମିତ୍ର ସ୍ବକଂ ଗୃହମ୍’ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ଯେତେନାମ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ଏ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା ବିଚିତ୍ରତାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେହିଭଳି ଶ୍ରୀନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ର, ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର, ଶ୍ରୀଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ସମସ୍ତ ଠାକୁରଙ୍କର ହାତରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ର । ତଥା ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ର ଉପାସନା, ଏହି ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ପଶୁମାନଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି, ଦେବତାମାନଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି

ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ରହସ୍ୟ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱ ସର୍ବସ୍ୱ । ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱରେ ଶରୀର ତତ୍ତ୍ୱରେ ଯୋଗତତ୍ତ୍ୱ ଉପାସନା ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅଂଶବିଶେଷ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ସମୁଦ୍ର କୁଳସ୍ଥ ଶ୍ରୀଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଦେଖିଲେ, ଜଣାଯାଏ ସେଠାରେ ପଶ୍ଚିମ-ପୂର୍ବକୁ ନେଇ ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏହା ଏକ କଳାମୁଗୁନି ପଥର ନିର୍ମିତ ଯେଉଁଥିରେ ମଝିରେ ପାଣି ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀନାରାୟଣ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜିତ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀଚକ୍ରନାରାୟଣ, ଶ୍ରୀଚକ୍ରନୃସିଂହ କ୍ଷେତ୍ର ଆଦି ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଉପରେ ଥିବା ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ତଥା ପତିତପାବନ ବାନା ଭଳି ଦେଖାଯାଏ । କେବଳ ଶ୍ରୀଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀନାରାୟଣ ମୂର୍ତ୍ତି ରହିଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ପୁରୀର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରସ୍ଥ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ ପାଣି ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ର ପୂଜନ, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରସ୍ଥ ତୁଳସୀବନ ମଧ୍ୟରେ ପଥର ନିର୍ମିତ ଶ୍ରୀଚକ୍ର ପୂଜନ ତଥା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଭିତର ଭାଗରେ ସମସ୍ତ ମନ୍ଦିରରେ କେବଳ ଶ୍ରୀଚକ୍ର ବାନାରହିତ ପଥର ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ବୈଷ୍ଣବ ମାନଙ୍କର ଶରୀରରେ ଶ୍ରୀଚକ୍ରର ଚିହ୍ନ । ଶାସନି ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କର ଚନ୍ଦନରେ ଚକ୍ରସଦୃଶଚିତ୍ରା ଆଦି ଚକ୍ର ପୂଜନର ପରମ୍ପରା ଦର୍ଶାଇଥାଏ ।

ଏଣୁ ସମସ୍ତ ମନ୍ଦିରର “ଶ୍ରୀଚକ୍ର” ବୈଷ୍ଣବମୟ ତଥା ଶାକ୍ତ ମିଶ୍ରିତ କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲି ଜଣାଯାଇଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବଚକ୍ର ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା- “ସ୍ଥାପୟେତ୍ୟାଦୌ ମହାଚକ୍ରଂ ଶକ୍ତିପୀଠେ ଯଥୋଚିତମ୍” ସୋମେଶ୍ୱର ପୁରସ୍ଥ ସୋମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ନୃସିଂହ ତତ୍ ନିକଟସ୍ଥ ହନୁମାନ ମନ୍ଦିରରେ ଚକ୍ରର ନାଭିଦେଶରେ ବିଗ୍ରହ ରହିଛନ୍ତି । ଏହି ଚକ୍ରର ବ୍ୟବହାର ସାଧାରଣତଃ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରରାଜଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆୟୁଧ ରୂପରେ ଯନ୍ତ୍ର କୃତି ଏକ ସାଙ୍କେତିକ ରୂପରେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ‘ବୀରସର୍ବସ୍ୱ’ରେ ଆୟୁଧର ଲକ୍ଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ-

‘ତୀକ୍ଷଣଂ ଲୌହମୟଂ ଚକ୍ରଂ ତୀକ୍ଷଣଧାରଂ ସୁବର୍ତ୍ତୁଳଂ ।

ନେମିବାହୁ ସୁବିଷ୍ଣାରଂ ହଞ୍ଚେକଶୂନ୍ୟମନ୍ତରା... ଇତ୍ୟାଦି ॥

ଅଧିକନ୍ତୁ ଏହାର ଆୟୁଧ ରୂପ ଶ୍ରୀ ତତ୍ତ୍ୱବିଧି, ସୁଦର୍ଶନ ସଂହିତା, ଆଦିରେ ସ୍ୱରୂପରେ ଏହାଙ୍କର ‘ପୁରୁଷ ଆକାର’ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଚକ୍ରକଳ୍ପ ନାମକ ପୂଜନ ପଦ୍ଧତିରେ ଏହି ଚକ୍ରଙ୍କର ରୂତାମଣ୍ଡନ, ସହିତ ନାଭି ଅଷ୍ଟକୂରର ପ୍ରତୀକ, ଗ୍ରନ୍ଥିପୁଚ୍ଚ ଅର, ଅର ସଂଲଗ୍ନ ପୃଥ୍ବୀର ବ୍ୟାପ୍ତ ଭାବରେ ମଣ୍ଡନାକୃତି ପରିଧି ତଥା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅର ସଂଲଗ୍ନ ଜ୍ୟୋତି ସ୍ୱରୂପ ଶିଖା ମାନ ରଖାଯାଏ । ଚକ୍ର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଦେଶର କମଳପତ୍ର ପରି କର୍ଷିକା, ସତ୍ୟର ସଙ୍କେତ ରୂପରେ ଜ୍ଞାନ କରି ସେହି ଜ୍ଞାନମୟ ଚକ୍ରକୁ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଚକ୍ର ସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ଚିନ୍ତା କରାଯାଇଥାଏ । ତେବେ ଏହି ଶ୍ରୀ ‘ନୀଳଚକ୍ର’ର ନାମକରଣରେ ବୌଦ୍ଧପୁରାଣ ‘ନୀଳମତ ପୁରାଣ’ର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ପୁରୀର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ

“କୁଞ୍ଜୋଦ୍ୟାନାଂ ଜଗତଗୁରୁ” ରୂପରେ ଚିନ୍ତାକରାଯାଇ ଏଠାରେ ସୁକ୍ତ ରୂପରେ “ନୀଳସୁକ୍ତ” ଚକ୍ର ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର, ପରମ ଆରାଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ ନୀଳମାଧବ ଆଦି ବୌଦ୍ଧ ଚିନ୍ତାଧାରା ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଚରିତ ଚିନ୍ତାମଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁସାରେ ଏହି ଶ୍ରୀଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଦ୍ଵାରା ନିର୍ମିତ ପ୍ରଭାସ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ତୀର୍ଥ ବିଶେଷ । ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣ ଅନୁସାରେ ଏହି ପୀଠ ପର୍ଶୁରାମ (ଦଶାବତାରର ଷଷ୍ଠାବତାର) କ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ବିବେଚିତ । ଏହିଭଳି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟ କାଶୀ, କାମରୂପ, ନର୍ମଦା, ସେତୁବନ୍ଧ, ରାମେଶ୍ଵର ଇତ୍ୟାଦି ବହୁତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମଦର୍ଶନରେ ‘ଚକ୍ରପୂଜା’ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ସିନ୍ଧୁ ନଦୀର ଅବବାହିକାରେ, ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋ, ହରପ୍ପା ବ୍ୟତୀତ ଭାରତର ତକ୍ଷଶିଳା, କୌଶାମ୍ବୀ, ରାଜଗ୍ରାହ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ଵିକ ଖନନ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରସ୍ତର ଚକା ସଦୃଶ ଯନ୍ତ୍ର ବା ଚକ୍ରର ପ୍ରତୀକ ଆଦି ମିଳିଥାଏ । ଜୈନଙ୍କ ଯୁଗରେ ସେ ଏକ ଧର୍ମଚକ୍ର ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । କୁହାଯାଏ ଗୌତମବୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜୀବନରେ ଜାନଧର୍ମ ପ୍ରତି ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇଥିଲେ । ଜୀନ ବୃଷଭନାଥଙ୍କ ଲାଞ୍ଚନ ମୁଦ୍ରାରେ “ବୃଷଭ”ଙ୍କ ଚିହ୍ନ ଥିଲା । ଏହି ବୃଷଭ ହିଁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଜୀନ ମାନେ ବୃଷଭ ଚିହ୍ନିତ ଲାଞ୍ଚନ ମୁଦ୍ରା ତଥା ଧର୍ମଚକ୍ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ବୋଲି ଜୈନ ସାହିତ୍ୟ ମାନଙ୍କରେ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ବୃଷଭ ସହିତ ରାଶିଚକ୍ର “ବୃଷ”ର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ବାରରାଶିର ଚକ୍ର ପ୍ରଚଳନ କାଳ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୦୮୪ ବୋଲି ବହୁ ଜିଜ୍ଞାସୁ ମାନେ ମତପୋଷଣ କରନ୍ତି । ବୈଦିକ କାଳ ଓ ଜୀନଧର୍ମ କାଳ ପ୍ରାୟ ନିକଟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ମତପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଜୈନମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରେ ବ୍ରାତ୍ୟ ଶବ୍ଦଟି ହେଲା ବ୍ରତ ବା ସଂକଳ୍ପ ଆଚରଣକାରୀ ବା ନିଷ୍ଠାପର ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ, କିନ୍ତୁ ବୈଦିକ ମତବାଦୀ ମାନେ ବ୍ରାତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ତଥା ଗୋଷ୍ଠୀ ପରିତ୍ୟକ୍ତ, ଜାତିଭ୍ରଷ୍ଟ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିଥାନ୍ତି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ମଗଧରେ ବୌଦ୍ଧବାଦ ତଥା ଜୈନବାଦ ସମୟରେ ଏକ ବ୍ୟାପକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ସମ୍ରାଟ ଅଶୋକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ରାଜପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ପ୍ରଦାନ କରି ସେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଜୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଏହି ‘ଧର୍ମଚକ୍ର’ କୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ତାର ଧାର୍ମିକ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶନ କରାଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ହର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବଂଶ (୫୪୫ ରୁ ୪୧୩ ଖ୍ରୀ.ପୂ.) ଶିଶୁନାଗ ବଂଶ (ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୧୩-୩୪୫) ଏକ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଅଧିକ ମଗଧ ଶାସନ କଲାପରେ ଏହି ମଗଧ ନନ୍ଦବଂଶ ଶାସନକୁ ଆସିଥିଲା । ଏହି ନନ୍ଦବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦ ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମର ଅନୁଗାମୀ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ପରେ ସମ୍ରାଟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ବହୁବର୍ଷ ଧରି ଭାରତର ପୂର୍ବଖଣ୍ଡରେ

ଅଣବୈଦିକ ଧର୍ମଧାରାର ପ୍ରଭାବ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହିଥିଲା । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପ୍ରଥମରୁ ୩ୟ / ୪ର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ଭିତରେ ଉପନିଷଦ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନେଷ ଘଟିଥିବାର କୁହାଯାଇଥାଏ । ଗୀତାର ୩ୟ ଅଧ୍ୟାୟ ୧୦ମ ଶ୍ଳୋକର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ “ଏବଂ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଚକ୍ରଂ ନାନୁବର୍ତ୍ତୟତାହ ଯଃ । ଅପ୍ୟାୟୁରିନ୍ଦ୍ରିୟାରାମୋ ମୋଘଂ ପାର୍ଥ ସକାବତି ॥” (୩/୧)

ଅର୍ଥାତ୍ ହେ ପାର୍ଥ ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ଚଳୁଥିବା ସୃଷ୍ଟି ଚକ୍ର ଅନୁସାରେ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ କରେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଶସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଜଳେନାହିଁ ତା’ର ଜୀବନ ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଏ । ଅଧିକରୁ ଉପନିଷଦ ମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ ତଥା ଜୈନମାନଙ୍କର ଧର୍ମଧାରା ପରିଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହି ଧର୍ମଚକ୍ର ପରମ୍ପରାରେ “ମହାଦେବତା” ପୁସ୍ତକର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ (ପୃ ୧୪୨) ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଚକ୍ର ପରମ୍ପରା ଖାଲି ଓଡ଼ିଶା ନୁହେଁ ଆଜିଲାଶ୍ଚର ରାଜଧାନୀ ବ୍ୟାଙ୍କକରେ ମଧ୍ୟ ଭୂମି ଖନନ ବେଳେ ତାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିସାରିଛି ।

ঐତିହାସିକ ମକୁମଦାରଙ୍କ ମତରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପରିକଳ୍ପନାର ବହୁପୂର୍ବରୁ ହସ୍ତୀ ଭଳି ଏହି ଚକ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା । ସାମବେଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଚକ୍ରପୂଜା ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀ କିମ୍ବା ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହେଉଥିବାରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ତେବେ ଏହି ପୂଜା ଅତିପ୍ରାଚୀନତମ କଳିଙ୍ଗର ପୂଜା ଯାହାକି ଏଠାରୁ ଏହା ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ବୋଲି ସେଠାକାର ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ କୂଳରେ ଦୁଇଟି ମନ୍ଦିରରେ ଏ ଚକ୍ର ଉପାସନା ପ୍ରଚଳିତ ରହିଅଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ପୋଡା ମାଟିରେ ତିଆରି ବ୍ୟାସ ପ୍ରାୟ ୧୦ଫୁଟ, ନିଆଳୀ ଠାରେ ଓ ଅନ୍ୟଟି ପଥର ନିର୍ମିତ ବ୍ୟାସ ପ୍ରାୟ ୩ ଫୁଟ ହେବ । ଏଥିରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଆଶ୍ୱେଷ୍ଟ ଥିବା ହରିଣ ଚିହ୍ନ ବହନ କରେନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସହିତ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟର ପ୍ରତୀକ ଏହି ଚକ୍ରପୂଜା ଏଠାରେ ପ୍ରଚଳିତ । ପୁରୀ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ମହାଦେବତାର ପୁସ୍ତକର (ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ) ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ସ୍ଥାନ ପୁରାତନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତରେ ଚକ୍ର ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଲୀନ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରୀନୀଳଚକ୍ର ଯାହା ଏବେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି ତାହା ମଠର ରାଜବଂଶ (ଖ୍ରୀ. ୩୫୦-୫୦୦)ଙ୍କର କୃତି ଏବଂ କାର୍ତ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବୌଦ୍ଧଚକ୍ରରେ ପଶୁମାନଙ୍କର ଚିହ୍ନ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କନ କରାଯାଇଛି । ଏହା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ରୂପ ବୋଲି ସମ୍ଭାବନା କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରଥମେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଚକ୍ରପୂଜାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇ କଳିଙ୍ଗ ମାଠର ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଖ୍ରୀ. ୩୫୦ ପରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ସେହିପରି ଏକଚକ୍ର ଉପାସିତ ହେଲା । କାଳକ୍ରମେ ଏହି ଚକ୍ର ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆୟୁଧ “ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର” ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଗଲା । (A. P. Pattnaik, 'The Early Voyagers of the east' Vol. II 2003, P. 592) ଏହି

ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ସମ୍ରାଟ କଳିଙ୍ଗ ଅଶୋକଙ୍କର କଳିଙ୍ଗ ବିଜୟ ପରେ ଖ୍ରୀ. ପୂ. ୩ୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କାଳରେ, ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ପ୍ରଥମେ ହସ୍ତୀ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଚକ୍ରପୂଜା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଗଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଆରମ୍ଭ ସମ୍ଭବରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ରହସ୍ୟାବୃତ ।

ଖ୍ରୀ. ୫୮୮ ଯୁଗ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହି ଶ୍ରୀଚକ୍ରପୂଜା ତାନ୍ତ୍ରିକ ପୂଜା ରୂପେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିବାର ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସହଜଯାନରୁ ଏହା ଆନୀତ ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଏହି ଶ୍ରୀ ଉପାସନାର କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଶ୍ରୀ ଉପାସନାରେ ପ୍ରଥମେ ଏଠାରେ ଯାଜ୍ଞିକ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଯାଗଯଜ୍ଞ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସଂପନ୍ନ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ତଥା ପବିତ୍ର ନଦୀ ମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗମସ୍ଥଳନ ହେତୁ ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀତୀର୍ଥ ରୂପେ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହା ବିହାରୀ କର୍ମକାଣ୍ଡରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ତୀର୍ଥରେ ପ୍ରଥମେ ଦାରୁ ମିଳିଥିବା କୁହାଯାଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟା ଅନ୍ୟତମ ପରା ବିଦ୍ୟା ଅଟେ । ଏହି ବିଦ୍ୟା ସାଧନାର ଅନ୍ୟତମ ଗୁରୁ ଶ୍ରୀ ଦତ୍ତାତ୍ରେୟ ସ୍ୱୟଂ ଶିବ, ବ୍ରହ୍ମା ତଥା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ । ସେହିଁ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀ ପର୍ଶୁରାମଙ୍କର ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ପର୍ଶୁରାମ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀ ବିଦ୍ୟା ଉପାସନା କରିଥିଲେ । ଏହି ଶ୍ରୀ ଉପାସନାର ସାଧକ ତଥା ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଶ୍ରୀଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ର ହିଁ ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀ ଉପାସନାର କ୍ଷେତ୍ର । ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କ ଠାରୁ ହରିତୟନ ଓ ଏହାଙ୍କ ଠାରୁ ମେଧାରକ୍ଷି ଶିଷ୍ୟଦ୍ୱୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର କୁହାଯାଇଅଛି । ଏହା ଏକ ତନ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟା ତଥା ତ୍ରିପୁରାସୁନ୍ଦରୀ ରହସ୍ୟ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ଯାହା ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ସ୍ୱରୂପ । ଏହି ଶ୍ରୀଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ନାମ ଅନୁସାରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ମନ୍ଦିର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର, ତଥା ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଉପରେ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ହସ୍ତୀ ଅଭିଷେକ କରୁଥିବାର ମୂର୍ତ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଜଣାଯାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟା ପରାବିଦ୍ୟା କୁହାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଚାରିବେଦ ତଥା ଷଡ଼ ଉପାଙ୍ଗ ବେଦକୁ ଅପରାବିଦ୍ୟା କୁହନ୍ତି । ଏହି ମଣ୍ଡୁକ ଉପନିଷଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରହିଅଛି । ଏହି ପରାବିଦ୍ୟା ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟା କୁଳବଧୂ ସଦୃଶ ଗୋପ୍ୟ ତଥା ଗୁହ୍ୟ । ପର୍ଶୁରାମଙ୍କ ୯ମ ଦାକ୍ଷୀୟତ ଅନୁଯାୟୀ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକ ଏହି ବିଦ୍ୟାର ସାଧନା କରିଥାନ୍ତି, ଏଣୁ କୁହାଯାଏ ରାଜ୍ୟ ଦେୟଂ, ଶିରୋଦେୟଂ ନଦେୟଂ କ୍ଷୋଡ଼ଶାକ୍ଷରୀ । ଭଗବାନଙ୍କ ପ୍ରତିତାମହ ମହର୍ଷିଗୁରୁ ପିତାମହ ରୁଚାକ ଅଟନ୍ତି । ସେହି ହେତୁ ମହର୍ଷି ପର୍ଶୁରାମ ଭାର୍ଗବ ରୂପେ ପରିଚିତ । ତାଙ୍କର ତପସ୍ୟାସ୍ଥଳ ଭାର୍ଗବୀ-ମାଳିନୀ ନଦୀର ସଂଗମସ୍ଥଳ ଶ୍ରୀଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ନଦୀର ନାମ ‘ଭାର୍ଗବୀ’ ଯାହା ମା’ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ । ଏଣୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର କହିଲେ, ପୁରୀ ସହିତ ସମଗ୍ର ଭାର୍ଗବୀ ନଦୀର କ୍ଷେତ୍ର ତଥା ‘ପଞ୍ଚକୋଶୀ’ କହିଲେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ବୁଝାଯାଇଥାଏ, ଯେଉଁଠାରେ ଏହି ଶ୍ରୀଉପାସନା ତଥା ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶକ୍ତି ଉପାସନା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଅଛି ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତା'ନ ପରିବ୍ରାଜନ ଇଟ ସିଂ ୨୭ ୧ ଖ୍ରୀ. ତଥା ୨୯ ୫ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ନାଳନ୍ଦାରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଥିବା ପୁସ୍ତକରୁ ଜଣାଯାଏ ‘ଶ୍ରୀ-ବିଜୟ’ ନାମରେ ବିଜୟନଗରମ୍ ଥିଲା । ସୁମାତ୍ରା ଦ୍ଵୀପରୁ ମିଳିଥିବା ଶିଳାଲିପି ରେ ଖ୍ରୀ. ୬୮୪ ମାର୍ଚ୍ଚ ୨୩ ତାରିଖ ଦିନ ପାଲେମବାଂଗ ନଗରୀ ନିକଟସ୍ଥ ‘ଚଲାଙ୍ଗଟୁଡ଼’ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ଉଦ୍ୟାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା ତାର ନାମ ଥିଲା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର । ଅଧିକନ୍ତୁ ଏହି ଚକ୍ରପୂଜନ ହିଁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଧର୍ମଚକ୍ର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ମହୋଦୟଙ୍କ ମତରେ “ଶୂନ୍ୟଯୋଗ ସାଧନା” ମହିମାଧର୍ମ ତଥା ଅଲେଖ ହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ । ଏପରିକି ନାଥ ଧର୍ମ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସହିତ ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଅଛି ।

■ ■ ■

ବ୍ରହ୍ମଗୁରୁ ମଠ ପରିସର
କଲେଜରୋଡ଼, ପୁରୀ

ଐତିହ୍ୟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ଡକ୍ଟର ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଚିହ୍ନିକା

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରଠାରୁ ପୂର୍ବକୁ ଡିନି କି.ମି ଦୂର ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ଅଧୁନା ଯେଉଁ ତୀର୍ଥରାଜ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଧିଷ୍ଠିତ, ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଅନତି ଉଚ୍ଚ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ମହାପ୍ରଭୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ଉପବେଶନ କରିଛନ୍ତି । ସନ୍ତୁଷ୍ଟର ନିମ୍ନଭାଗ ଚଟାଣରେ ପଥର ଖୋଦେଇ ଏକ କୁଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ନୀଳଚକ୍ର ଆକୃତିର ଏକ ଚକ୍ର ଖୋଦନ କରାଯାଇ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ଦୁଇବେଳା କେବଳ ଶୀତଳ ମଣୋହି କରାଯାଇଥାଏ । ସାବତ ନିୟୋଗ ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ତୀର୍ଥର ସେବାୟତ । ପୂର୍ବେ ନଦୀର ଏକ ଶାଖା (ବାଙ୍କି ନଦୀ) ଏହିଠାରେ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଥିବାରୁ ଏହାକୁ ବାଙ୍କି ମୁହାଣ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରକୃତରେ ରେଣୁକା ପର୍ବତର ପାଦ ଦେଶରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଙ୍କିଠାରୁ ମହାନଦୀର କ୍ଷାଣଧାର ଏହିଠାରେ ସମୁଦ୍ର ସହିତ ଯୁକ୍ତହୋଇ ବାଙ୍କି ମୁହାଣ ନାମକରଣ ହୋଇଥିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟର ବର୍ଷନାଦ୍ୱାରେ ଅବତାର ରାଜା ଜନ୍ମଦ୍ୟୁମ୍ନ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ନୀଳାଚଳ ଅଭିମୁଖେ ଆସିବା ସମୟରେ ମହାନଦୀର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ବାଙ୍କିର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଚର୍ଚ୍ଚିକାଙ୍କ ପହାଡ଼ (ରେଣୁକା) ତଳେ ଯେଉଁ କ୍ଷାଣ ଧାର ନଦୀ ବହି ଯାଉଅଛି, ସେ ନଦୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମିଶିଅଛି । ଏହି ନଦୀର ସାଗର ସହିତ ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମକ ଏକ ତୀର୍ଥ ଅଛି । ସେ ତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଆଉ ସଂସାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ ନକରି ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିଥାଏ ।

ଏତତ୍ ସଙ୍ଗମ ଦେଶେ ଚ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସୁପାବନମ୍

ସ୍ୱାହା ନାମତ୍ରିଲୋକାନାଂ ସଂସାରେ ନହି ଜାୟତେ ।

(୧୫୬ ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ)

କାଳକ୍ରମେ ଏହି ନଦୀ ପୋତି ହୋଇଯାଇଅଛି । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରଠାରୁ ଏହାର ଦୂରତ୍ୱ ପ୍ରାୟ ୩ କି.ମି. ହେବ । ୭୧ ଡିଗ୍ରିମିଲ ସରହଦ ମଧ୍ୟରେ ତୀର୍ଥର ପ୍ରତୀକ ସ୍ୱରୂପ ଏକ ରୂପ ରହିଅଛି । ଏଠାରେ ସମୁଦ୍ରରେ ପିଡ଼ି ପୁରୁଷଙ୍କର ଅସ୍ଥି ବିସର୍ଜନ ପୂର୍ବକ କୂପରେ ସ୍ନାନକରି ତିଳ ତର୍ପଣ ଓ ପିଣ୍ଡଦାନ କରିବାର ପରଂପରା ରହିଅଛି । ଏହି ସଂଗମ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରେତାତ୍ମାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପିଣ୍ଡଦାନ ଇତ୍ୟାଦି କଲେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ।

କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ଓ ମାଘ ମାସରେ ବହୁତୀର୍ଥଯାତ୍ରାଙ୍କ ସମାଗମ ହୋଇଥାଏ । ହିନ୍ଦୁ ବୋହୁମାନେ ଏହି ମାସ ମାନଙ୍କରେ ବାଲିରେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କୁ ପିଣ୍ଡ ଦାନ କଲେ ସେମାନେ ଆନନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣ କରି ପରିବାରର ମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ବହୁ ପୁରାତନ କାଳରୁ ସାଗର ଆଳତି ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଏଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଅଧୁନା ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ନିକଟ ସମୁଦ୍ର ତଟରେ ବିଗ୍ରହ ଗୁରୁ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଠ ତରଫରୁ (୪/୫ ବର୍ଷ) ସାଗର ଆଳତି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଅଛି । ଏହି ତୀର୍ଥର ପଶିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ପଞ୍ଚସଖା ସାଧକ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ସାଧନା ଓ ସମାଧି ମନ୍ଦିରର ଉଦ୍ଭାବଶେଷ ରହିଅଛି । ଶୁଣାଯାଏ ସ୍ୱର୍ଗ ଅପ୍ସରୀ ତିଳୋତମାଙ୍କର ସହ ରହି କୁଣ୍ଡଳ ବିଦ୍ୟାରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ନିକଟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକ ପକ୍ଷ ଗୃହରେ ଶନି ଦେବତା ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଯେଉଁ ଚକ୍ର ବିରାଜିତ, ତାହା ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ନୁହେଁ । ତୀର୍ଥ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ବୋଲି ସେବାୟତ କହିଥାନ୍ତି । ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ୧୨ ଅର ବିଶିଷ୍ଟ ଚକ୍ର । ଏହା ୬ କୋଣ ଏବଂ ବଳୟ ଦ୍ୱୟ ସଂଯୁକ୍ତ । ମହାଦେବଙ୍କ ଆଦେଶରେ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ସବୁ ଦେବତାଙ୍କ ତେଜରୁ ସାର ସଂଗ୍ରହକରି ଏହି ଚକ୍ର ତିଆରି କରିଥିଲେ । ଦୈତ୍ୟମାନଙ୍କ ବିନାଶ ପାଇଁ ମହାଦେବ ଏହି ଚକ୍ରକୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ସମୁଦ୍ର ତୀରସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଭାରତ ବର୍ଷର ବହୁ ତୀର୍ଥ ତଥା ଅଧ୍ୟାତ୍ମକ୍ଷେତ୍ର ମାନଙ୍କରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥମାନ ରହି ତୀର୍ଥ ମର୍ଯ୍ୟାଦାଲାଭ କରି ଆସୁଅଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଭାସ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ବୃନ୍ଦାବନ, କାଶୀ, କାମରୂପ, ସେତୁବନ୍ଧ ରାମେଶ୍ୱରରେ ପ୍ରଧାନତ୍ୱ ରହିଅଛି । ଏଠାରେ ପର୍ଶୁରାମ ତପସ୍ୟା କରିଥିବା କଥା ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣର ୭ମ ସର୍ଗ ୨୨ ଶ୍ଳୋକରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି ।

“ବାଲ୍ୟେଽହଂ ତପସାବିଷ୍ଣୁମାରାଧୟିତୁ ମଞ୍ଜସା

ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ଶୁଭଂ ଗତ୍ୱା ତପସା ବିଷ୍ଣୁ ମନୁହମ୍ ॥”

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବର ଆଦ୍ୟସ୍ଥଳ । ଅବତାର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧାମରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାପତି ଦର୍ଶନ କରିଥିବା ନୀଳମାଧବ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ମନଦୁଃଖରେ ଅଧିଆ ପଡ଼ିରହିଲେ । ରାତ୍ରୀରେ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଲାଭକରି ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ସଂଗମ ସ୍ଥଳୀ ବାଙ୍କି ମୁହାଣରେ ଦାରୁର ଆବିର୍ଭାବ ଦେଖିଥିଲେ । ଯେଉଁ ଦାରୁର ଅଗ୍ରଭାଗ ସମୁଦ୍ର ଜଳରେ ବୁଡ଼ି ରହିଥିବାବେଳେ ମୂଳଭାଗ ଭାସମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । ପ୍ରଭାତରେ ଦାରୁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲାପରେ ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତଙ୍କ ସହିତ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରିଥିଲେ । ଦାରୁ ଦେହରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଚକ୍ରଚିହ୍ନ ଦର୍ଶନ କଲେ । ଏହାପରେ ଦାରୁଙ୍କୁ ମୁହାଣଠାରୁ ଉତ୍ତୋଳନକରି ଆଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତେ ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାସ ବୃଥା ହେଲା । ରାଜା ପୁଣି ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଅଧିଆ ପଡ଼ିଲେ । ରାତ୍ରୀରେ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ହେଲା ଯେ- “ମୋର ପରମଭକ୍ତ

ବିଶ୍ୱାସସ୍ଥୁକୁ ବନ୍ଦନରୁ ମୁକ୍ତକରି ସଂଗରେ ମୋ ନିକଟକୁ ଆଣି ତାଙ୍କରି ସହଯୋଗରେ ଉତ୍ତୋଳନ କଲେ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରୟାସ ସଫଳ ହେବ । ବିଶ୍ୱାସସ୍ଥୁ ମୋତେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ନକଲ। ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଏଠାରୁ ଯାଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ନିଜର ଭୁଲ ବୁଝିପାରି ନିଜର କୃତକର୍ମ ପାଇଁ ବିଶ୍ୱାସସ୍ଥୁଠାରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା ପୂର୍ବକ ଗତ ରାତ୍ରୀର ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଦାରୁ ରୂପରେ ବାଙ୍କି ମୁହାଣ ସମୁଦ୍ରରେ ତାଙ୍କର ପରମ ପ୍ରିୟ ନୀଳମାଧବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିବା କଥାଶୁଣି ଉଲ୍ଲାସିତ ମନପ୍ରାଣରେ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ବାଙ୍କିମୁହାଣଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦାରୁକୁ ସ୍ଥୁତି ପ୍ରାର୍ଥନା ପୂର୍ବକ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏବଂ ବିଶ୍ୱାସସ୍ଥୁ ବଂଶଧର ଏକତ୍ର ଜଳ ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍ତୋଳନ କରି ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିର୍ମାଣସ୍ଥଳୀକୁ ଆଣିଥିଲେ । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଏହିଠାରେ ହିଁ ଆର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅନାୟି ଶବର ସଭ୍ୟତାର ମିଳନ ସଂଗଠିତ ହୋଇଅଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାର ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକତ୍ୱସମନ୍ୱୟବାଦ । ନିରହଂକାରିତା, ମୈତ୍ରୀଭାବ ଓ ବର୍ଣ୍ଣସାମ୍ୟର ପ୍ରାଣସ୍ୱନ୍ଦନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଆର୍ଯ୍ୟସଂସ୍କୃତି ସହିତ ଶାବର ସଂସ୍କୃତିର ମିଳନ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାର ଆଦ୍ୟ ଓକାର ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥରୁ ହିଁ ଉଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁତରାଂ ଦାରୁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ସମୟରୁ ହିଁ ସମନ୍ୱୟ ଚେତନା ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିଅଛି । କାଳର ବିବର୍ତ୍ତନ ଧାରାରେ କୌଣସି ଧର୍ମାନ୍ୱୟ ବା ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଏହି ଧର୍ମ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ କାଳରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରି ଆସିଅଛି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅନତି ଦୂରରେ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁରଘର ବରୁଣଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ମନ୍ଦିରର ରାତି, ନାତି, ଭୋଗ ରାଗ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନ ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ ମଠ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସିଂହାସନରେ ମୁଖ୍ୟ ଦେବତା ବରୁଣ ତାଙ୍କ କୋଳରେ କନ୍ୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିଦ୍ୟମାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କଳାମୁଗୁନି ପ୍ରସ୍ତରର ମୂର୍ତ୍ତି ଚତୁର୍ଭୁଜ ବିଶିଷ୍ଟ । ଉପର ଦୁଇ ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରୁଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଚକ୍ର ଏବଂ ବାମ ହସ୍ତରେ ଶଙ୍ଖ । ତଳ ଦୁଇହସ୍ତ ଅଭୟ ମୁଦ୍ରାରେ ରହିଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତି ପଦ୍ମାସନରେ ବସିବା ମୁଦ୍ରାରେ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କ ଡାହାଣ ପାଖରେ ଯଜ୍ଞ ନୃସିଂହ ବିରାଜମାନ ଏହାଙ୍କ କୋଳରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ଉପରେ ଶେଷ ନାଗ ଅନନ୍ତ ଏବଂ କୋଳରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହିତ ପଦ୍ମାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ । ଏହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ନାଟ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଗରୁଡ଼ସ୍ତମ୍ଭ ଉପରକୁ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ନୃସିଂହ ଏବଂ କୋଳରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିରାଜିତା ବାମ ପାଖରେ ଚକ୍ର ନୃସିଂହଙ୍କମୂର୍ତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ । ପଛପଟରେ ଚକ୍ର କିରିଟୀ ପ୍ରଭା ଭଳି ରହିଅଛି । କୋଳରେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ବିରାଜିତ । ଚତୁର୍ଭୁଜ ବିଶିଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର ଉପର ଦୁଇ ହସ୍ତରେ ଶଙ୍ଖ ଓ ଚକ୍ର ଏବଂ ତଳ ଦୁଇ ହସ୍ତ ଅଭୟ ମୁଦ୍ରାରେ ପରିଶୋଭିତ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମାସନ । ସମ୍ମୁଖ ଭାଗରେ ଗରୁଡ଼ ଯୋଡ଼ ହସ୍ତରେ ବିରାଜିତ । ମୁଖ୍ୟ ବରୁଣଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବଡ଼ ମୂର୍ତ୍ତି । ତିନୋଟି

ଯାକ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର ମୁଖ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କହିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ଆମେ ନୃସିଂହଙ୍କର ଦୁଇଟି ରୂପ ଦେଖୁଥାଉ । ଗୋଟିଏ ଉଗ୍ର ନୃସିଂହ ରୂପ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନୃସିଂହ ବା ଶାନ୍ତ ନୃସିଂହ । ଉଗ୍ର ନୃସିଂହ ରୂପରେ ହିରଣ୍ୟକଶ୍ୟପୁ ବିଦାରଣ ଉଗ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ ଶାନ୍ତ ନୃସିଂହ ରୂପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଠାରେ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରଶ୍ନ ମନକୁ ଆସେ ଯେ, ବରୁଣ ଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ବରୁଣ ଆୟୁଧ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇନଥାଏ । ଋକ୍‌ବେଦର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ବରୁଣ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଦେବତା । ମିତ୍ର, ବରୁଣ ଓ ଅର୍ଯ୍ୟମା ହେଉଛନ୍ତି ଅଦିତିଙ୍କ ପୁତ୍ର ଏବଂ ଏମାନେ ଜଳର ଦେବତା ପୌରାଣିକ କାଳରେ ବରୁଣ ଗୌଣ ଦେବତାରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ବରୁଣଙ୍କ ପୂଜା ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ । ସେ ଦ୍ୱିଭୁଜ, ହଂସାରୋହୀ, ଦକ୍ଷିଣ ଭୁଜରେ ସେ ପାଶହସ୍ତ । ମହାବଳଶାଳୀ, ଶଙ୍ଖ ଓ ସ୍ତବିକ ଭଳି ଶୁଭ୍ରବର୍ଣ୍ଣ, ମହ୍ୟ ଆସନରେ ଉପବିଷ୍ଠ । ଶାନ୍ତ ଓ କିରୀଟ ଅଂଗଦ୍ୱାରା ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । (God in Indian Religion - By-H.K. Devchoudhury page-27) । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ବରୁଣଙ୍କର ବାହନ ମଗର ।

“ମଗରବାହନେ ବିଜୟେ ରତ୍ନାକର

ଜଳଚର ସଜନ ତାର ଅଛନ୍ତି ସଙ୍ଗରେ ।”

ସାରଳା ମହାଭାରତର ‘ମଧ୍ୟପର୍ବ’ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ, ବରୁଣ ସପ୍ତସାଗରର ଏକାଙ୍କ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ । ପାଟରାଣୀ ନୀରବତା ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ଜଳଧର । ନୀରବତାଙ୍କ କନ୍ୟା ନୀଳେନ୍ଦ୍ରୀ ସହ ବଳରାମଙ୍କ ପୁତ୍ର ଆନନ୍ଦାନନ୍ଦଙ୍କ ବିବାହ ହୋଇଥିଲା । ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିବାରୁ ବରୁଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଜନକ ଗୌରବ ପାଇଥିଲେ । ବରୁଣ ଦିଗପାଳ ଭାବରେ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ଅଧିପତି । ତାଙ୍କର ବାହନ ମଗର ଏବଂ ଆୟୁଧ ଶଙ୍ଖ ଓ ପଦ୍ମ । (ଭୁବନେଶ୍ୱର ରାଜାରାଣୀ ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଖୋଦିତ ଅଷ୍ଟଦିଗପାଳଙ୍କ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ମୂର୍ତ୍ତି)

ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ ଦାଶ ବାଙ୍କି ମୁହାଣ ପାଖରେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏବଂ ଚକ୍ର ନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ସହିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପିତା ବରୁଣ ଦେବତାଙ୍କ ଘର ରହିଥିବାର ସ୍ୱାକାର କରିଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ବାପଘର ଏବଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଇଁ ଏଠାରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ଭାର ଯାଏ (ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ ପୃ-୩୧୪) । ୧୮୯୮ରେ ରଚିତ ମହାଯାତ୍ରା ମହାକାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ଇତିହାସ ସହିତ ପୌରାଣିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସଂପର୍କରେ ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କର ଯେ ଅଗାଧଜ୍ଞାନ ଥିଲା, ତାହା ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗର ଶେଷରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ତୀର୍ଥାଟନ ଓ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ତୀର୍ଥ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ପୂର୍ବ ସାଗର ତୀରରେ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ବପୁଷ୍ମାନ ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଅଛି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପାଣ୍ଡବ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯୁବକଙ୍କ ପରିଚୟ ଜିଜ୍ଞାସା

କରନ୍ତେ ସେ ଅଗ୍ନିଦେବ ବୋଲି ନିଜ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରୁ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଆବିର୍ଭାବ ର କାରଣ ପର୍ୟବସାୟେ ଅଗ୍ନିଦେବ ଏହି ସ୍ଥାନର ପବିତ୍ରତା ଏବଂ ଧାମ କଳିଯୁଗରେ ନୀଳାଚଳ ଧାମ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିବ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ହେଉଛି ଏହି ଧାମ । ସୃଷ୍ଟିର ଆରମ୍ଭର ଏ ଧାମ ରହିଥିଲେ ହେଁ ଏହା ଅପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା । ନିଜର ଆବିର୍ଭାବ ସଂପର୍କରେ ଅଗ୍ନିଦେବ କହିଲେ ଯେ ସେ ହିଁ କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମତେଜ ବିଷ୍ଣୁ ଆୟୁଧ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର । ଦ୍ଵାପର ଯୁଗର ଅନ୍ତିମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜ କରରୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ଶେଷ ଜୀବିତ ପୁତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିବାକୁ । ଏହା ସହିତ ପୁନର୍ବାର ଆଉ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତକୁ ନ ଫେରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୈକୁଣ୍ଠ ଗମନ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରତ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କୁ ବିନାଶକରି ଘୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ ଛତ୍ରାକାର ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ସଂକୁଚିତ ହୋଇ ଛତ୍ରାକାରରେ ପୂର୍ବସାଗର ଗର୍ଭରେ ଏହିଠାରେ ନିପତିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଦାରୁରୂପରେ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହେବ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ରୂପେ ପୂଜା ପାଇବେ । ଘୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ ଛତ୍ରାକାର ସୁଦର୍ଶନ ସ୍ତମ୍ଭାକାର (ବୁଦ୍ଧି ହୋଇଥିବା ଛତା) ରୂପରେ ଏଠାରେ ପତିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ସ୍ତମ୍ଭାକାର ଧାରଣକରି ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରିଛନ୍ତି । ସୁଦର୍ଶନ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ପତିତ ହେବା ସମୟରେ ଯେଉଁ ସମୁଦ୍ର ଜଳର ପ୍ଲାବନ ସ୍ଥଳ ଭୂମିରେ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଦୁଇଟି ହ୍ରଦ ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ ହେଲା ବୋଲି ରାଧାନାଥ କହିଛନ୍ତି ।

× × × କୃଷ୍ଣ କରୁଁ ଆସି ଚକ୍ରବର
ପଡ଼ିବ ଯେ ଠାବେ ତହିଁ ହେବ କଳିଯୁଗେ
ଭାବଗ୍ରାହୀ କେଶବର ଭାବା ଅବତାର
ପତିତପାବନ ବାନା ଉଡ଼ିବ ଭୂତଳେ,
ଅବତରି ଏହିଠାବେ ତେଜଃ କୁଳପତି
ସୁଦର୍ଶନ ବିଶ୍ଵଦ୍ରୋହୀ ଦନ୍ତୁକ-ଧର୍ଷଣ
ସିନ୍ଧୁଗର୍ଭେ ପ୍ରବେଶିଲେ ସଂକୋଟି ସ୍ଵବପୁ

× × ×

ସେହି ଦିନୁ, ହେ ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ଳୋକ, ଲୋକେ ଏହି ସ୍ଥଳୀ
ସିନ୍ଧୁତୀରେ ବୋଲାଉଛି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମେ
ପୁଣ୍ୟତମ ଏ ସୈକତ ବିଶ୍ଵଚରାଚରେ
ବାଛି ନେଇଛନ୍ତି ଯାହା ନିଜେ ଲୀଳାମୟ
ପୁଣି ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୀଳା ଲାଗି ଅଖିଳ ଭାରତେ
ପର୍ଯ୍ୟବସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯେହ୍ନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଲଳିତ

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏ ଉତ୍କଳ ଭୂମି ଗୁଣେ ଗରୀୟସୀ

× × ×

ପୁଷ୍କୁଣ୍ଡେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତାର କେଶର ଯେସନେ

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏ ନୀଳାଦ୍ରି ଧାମ ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳେ । (ମହାଯାତ୍ରା ୨ୟ ସର୍ଗ)

କବିଙ୍କ ମତରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପାଇଁ ହିଁ ଉତ୍କଳ ଭୂମି ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରିୟ ବାସସ୍ଥାନ । ଏହା ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠ । ଅଗ୍ନିଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ତୀର୍ଥାଟନ ସମୟରେ ଅସ୍ତଶସ୍ତ୍ର ସଂଗରେ ନେବା ଶାସ୍ତ୍ର ବିରୁଦ୍ଧ ହେତୁ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ନିକ୍ଷେପ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସମୁଦ୍ରରେ ସ୍ନାନକରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ ଜ୍ଞାପନ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ-

ଅବଗାହି ସୁନ୍ଦୁତଳେ ଉଦେଶ୍ୟ ନମିଲେ

ଭବ-ମର୍ତ୍ତ୍ୟ-ବଳକୁଣ୍ଠ-ସାଇଁ ପଦ୍ମପାଦେ । (୨ୟ ସର୍ଗ)

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଚକ୍ରଗାଜ ସୁଦର୍ଶନ ହେଉଛନ୍ତି ବିଷ୍ଣୁଚକ୍ର । ଏହା ନୃସିଂହଙ୍କର ପ୍ରତୀକ । ଜନ୍ମଦ୍ୟୁମ୍ନ ପ୍ରଥମେ ବାଙ୍କି ମୁହାଣରେ ଆବିର୍ଭୂତ ଦାରୁ ଦେହରେ ଯେଉଁ ଚକ୍ର ସୁଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ, ତାହାର ନେମି ମଧ୍ୟରେ ନୃସିଂହଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥିଲେ । ନୃସିଂହଙ୍କର ଯନ୍ତ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଚକ୍ର । କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଶ୍ରୀ ଚକ୍ର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏହା ଭୈରବାଚକ୍ର ସାଧନାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମୋପଲବ୍ଧି ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମଲୀନ ହୁଏ । ଚକ୍ର ହେଉଛି ପ୍ରଗତିର ପ୍ରତୀକ । ଏହାର ଆବର୍ତ୍ତନରେ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କ ଗତି ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରିଥାଏ । ବର୍ଷ, ମାସ, ଦିନ, ଦଣ୍ଡ, ରତ୍ନ ଓ ଯୁଗ ଭୋଗ ହୁଏ । ଏଥିପାଇଁ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଗହ୍ମାପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ରାଧାଷ୍ଟମୀ ଓ କୁମ୍ଭାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରୁ ସୁଦର୍ଶନ ବିଜେ ନୀତି ଋଷିଆଶ୍ରମ (ଭୃଗୁ, ଅଜିତା, ପଣ୍ଡୁ ଏବଂ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ)କୁ ହୋଇଥାଏ । ଚକ୍ର ହେଉଛି କାଳ ବା ସମୟର ପ୍ରତୀକ । ଏଥିପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥଯାତ୍ରାରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ପହଣ୍ଡି ନୀତି ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ ।

“କୃଷ୍ଣା କୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥ ଘସ୍ତ ଶୁଭ୍ର ବଳାତକଃ

ସାୟଂ ସୁଭଦ୍ରା ହରିଦ୍ରା କାଳଶଙ୍କୁ ସୁଦର୍ଶନ ।”

ନବକଳେବର ସମୟରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ଦାରୁର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଓ ଛେଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦିତ ହୁଏ । ଏହି ଦାରୁଚୟନ ସମୟରେ ଚକ୍ରଚିହ୍ନିତ ନିମ୍ନ କୃଷ୍ଣକୁ ବିଷର କରାଯାଇଥାଏ । ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନରେ ବଳଭଦ୍ର, ବଜ୍ରୋଦକ, ସୁଭଦ୍ରା ବଜ୍ରେଶ୍ୱରୀ । ଜଗନ୍ନାଥ ପରମାବକ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ସୁଦର୍ଶନ ହେଉଛନ୍ତି ବକ୍ତ୍ରୀ, ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା ନିମିତ୍ତ ସେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସହିତ ରଥରେ ଉପବିଷ୍ଠ । ଶକ୍ତି ବା ବ୍ରଜେଶ୍ୱରୀ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସହିତ ବକ୍ରସ୍ୱରୂପ ସୁଦର୍ଶନ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଜୈନଦର୍ଶନରେ ରକ୍ଷର ଦେବଙ୍କ ପୂଜାସ୍ଥଳୀକୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବା ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାର କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲାର ଆନନ୍ଦପୁର ସବଡ଼ିଭିଜନରେ ଥିବା ରକ୍ଷର ଦେବଙ୍କ ପ୍ରାଚୀନ ପୂଜାପୀଠ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମରେ

ପରିଚିତ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ନୃସିଂହଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ହୋଇଥିବାରୁ ନୃସିଂହ ଯନ୍ତ୍ର ଚକ୍ରାକାର ଏବଂ ଏହା ଚକ୍ରାକ୍ତ ମଣ୍ଡଳ ନାମରେ ନାମିତ । ଚେତନାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଯୋଗରେ ତାଙ୍କୁ ତୁରୀୟାବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ବଳଭଦ୍ର ଜାଗ୍ରତାବସ୍ଥା, ସୁତରା ସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥା ଏବଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସୁଷୁପ୍ତି ଅବସ୍ଥା ହୋଇଥିବାବେଳେ ଏ ସବୁର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଅଛି । କାରଣ ପୃଥ୍ବୀର ସମସ୍ତ ସ୍ଥିତି ନିୟନ୍ତ୍ରକ ହେଉଛନ୍ତି ସୁଦର୍ଶନ । ସେଥିପାଇଁ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୂଜା ବା ଠା ବଢ଼ାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହାବସାନ ପରେ କଳିଯୁଗର ମନୁଷ୍ୟ ଧର୍ମ, କର୍ମ ଭୁଲି ପାପାଦିକର୍ମରେ ନିମଗ୍ନ ହେବାରୁ ସାଧୁ ସନ୍ଥମାନେ ଦୁଃଖରେ କାଳାତିଯାତ କଲେ । ଏହାର ପ୍ରତିକାର ନିମିତ୍ତ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ ଦେବତାମାନଙ୍କ ସହିତ ଗୋଲକବିହାରୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତେ, ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକରେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ସନ୍ନାତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିବା କଥା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୁରାଣରେ ରହିଅଛି ।

“ସୁଦର୍ଶନ ମହାବାହୋ ! କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମପ୍ରଭ

ଅଜ୍ଞାନ ତିମିରାନ୍ଧାନାଂ ବିଷୋମାର୍ଗଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟ ।”

ନିମ୍ନର୍କ ଦର୍ଶନାନୁସାରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଅରୁଣ ରକ୍ଷିକ ଔରସରୁ ଓ ଜୟନ୍ତୀ ଦେବୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ନିମ୍ନର୍କ ନାମ ଧାରଣକରି ସୁଦର୍ଶନ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ଦ୍ୱୈତା-ଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ପରଜନ୍ମରେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଏହି ଦ୍ୱୈତା-ଦ୍ୱୈତ ଦର୍ଶନକୁ ଅତିକ୍ରମ ଭେଦାଭେଦ ତତ୍ତ୍ୱରେ ରୂପାନ୍ତର କରି କଳିହତ ମାନବଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ ।

ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଅଭିନ୍ନ । ସୁତରାଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଓ ସୁଦର୍ଶନ ଅଭିନ୍ନ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ସଦାସର୍ବଦା ରତ୍ନସିଂହାସନରେ ବିରାଜିତା ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ ନିମିତ୍ତ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୂଜା ଓ ନୈବେଦ୍ୟରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ପୂଜା ଓ ନୈବେଦ୍ୟ ସଂଯୋଜିତ । ସେ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳ ଉତ୍ସ । ଚେତନାର ପ୍ରତୀକ । ସର୍ବ ଶକ୍ତିମାନ । କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟର ତେଜଠାରୁ ତେଜାନ୍ଧାନ । ସେ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଓ ତେଜୋମୟ । ତୈଜସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତୀକ । ତେଜ ବା ଅଗ୍ନି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବେଦରେ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି । ଅତଏବ ସେ ବ୍ରହ୍ମତେଜମୟ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ।

“ବ୍ରହ୍ମ ତେଜୋମୟଃ ଚକ୍ର ବ୍ରହ୍ମରୂପ ସ୍ୱରୂପିଣୋ

ନମୋ ଯୁପାୟ ଧର୍ମାୟ ନମସ୍ତେ ଜ୍ୟୋତି ରୂପିଣୋ ।”

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ

ବଳିଆପଣ୍ଡା, ପୁରୀ-୨

ପୁରାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ଶ୍ରୀ ସାରଙ୍ଗଧର ରାୟଗୁରୁ

ପୁଣ୍ୟ ତୀର୍ଥମୟ ଭାରତବର୍ଷରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅବସ୍ଥିତି ବିଭିନ୍ନ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏ । ଦ୍ଵାରିକାର ଗୋମତୀ ନଦୀରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅବସ୍ଥିତି ଝରପୁରାଣ ଦ୍ଵାରକା ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । “ଚକ୍ରେ ଦ୍ଵାରବତୀଂ ରମ୍ୟାଂ ସନ୍ନିଧୌ ସାଗରସ୍ୟ ଚ”- (ଝରପୁରାଣ - ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୨୪/୫୪) । ଏଠାରେ ଚକ୍ରାଙ୍କିତ ଶୈଳ-ଶିଳା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଏହି ଶିଳାକୁ ପୁରୁଷସୂକ୍ତରେ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା କରାଯାଏ । ଝରପୁରାଣରେ (ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ) କୁହାଯାଇଛି-

ଚକ୍ରତୀର୍ଥାତ୍ ସମାଦାୟ ଶୈଳାଂଷକ୍ରାଙ୍କିତାଞ୍ଚଭାନୁ

ପୂଜିତାଃ ପୁରୁଷସୂକ୍ତେନ ଯଥୋକ୍ତ ବିଧିନା ଦୃପ ।

(ଝରପୁରାଣ, ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୨୪/୧୪)

ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ନର ସ୍ନାନ କଲେ ନର ସମସ୍ତ ପାପ ବର୍ଜନ କରି ଦାହପ୍ରଳୟ ବର୍ଜିତ ପରମଧାମ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଏହି ଗୋମତୀ ତୀର ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅସୁର ବିନାଶନାତ୍ରେ ନିଜର ଚକ୍ରକୁ ଧୌତ କରିଥିବାରୁ ଏହାର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଟେ । ଏଠାରେ ପାଷାଣ ଚକ୍ରାଙ୍କିତ ଅଟେ । ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟରେ କୁହାଯାଇଛି-

“ଚକ୍ରତୀର୍ଥେ ନରଃ ସ୍ନାତ୍ଵା ମୃତ୍ୟୁତେ ସର୍ବ କୈଳିଷ୍ଠେଃ

ସ ଯାତି ପରମଂ ସ୍ଥାନଂ ଦାହ ପ୍ରଳୟ ବର୍ଜିତମ୍ ॥

ଚକ୍ରଂପ୍ରକ୍ଷାଳିତଂ ଯତ୍ର କୃଷ୍ଣେନ ସ୍ଵୟମେବ ହି

ତେନ ବୈ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ହି ପୁଣ୍ୟଂ ଚ ପରମଂ ହରେଃ ।”

(ଝରପୁରାଣ, ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୩୭/୧୦)

ଏକ ଚକ୍ର ଚିହ୍ନ ଥିବା ପାଷାଣ ମୋକ୍ଷ ଫଳଦାୟକ ସୁଦର୍ଶନ, ଦ୍ଵିଚକ୍ର ଥିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣ, ତ୍ରିଚକ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ପାଷାଣ ଅତ୍ୟୁତ, ଚତୁଷ୍ଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ପାଷାଣ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ । ପଞ୍ଚଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ପାଷାଣ ବାସୁଦେବ, ଷଡ୍‌ଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ସପ୍ତଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ବଳଦେବ, ଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ପାଷାଣ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦଶଚକ୍ର ଚିହ୍ନିତ ପାଷାଣ ଦଶାବତାର, ଏକାଦଶଚିହ୍ନିତ ପାଷାଣ ଅନିରୁଦ୍ଧ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଅନ୍ତି । କଳିଯୁଗରେ ଗୋମତୀର ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ଏକମାତ୍ର ଦିନ

ନିବାସ କଲେ ଓ ତହିଁରେ ସ୍ଥାନକଲେ ତ୍ରେଲୋକ୍ୟର ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନର ଫଳ ଲାଭ ହୁଏ । ଯଥା-

ଦିନେନୈକେନ ଗୋମତ୍ୟାଂ ଚକ୍ରତୀର୍ଥେ କଳୌଯୁଗେ
ତ୍ରେଲୋକ୍ୟ ସମବୈଷ୍ଣାଥେଃ ସ୍ନାତୋ ଭବତି ମାନବଃ ।

(ଋଦ୍ଧ-ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୩୮/୪୫)

ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୭ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସ୍ଵୟଂ ଶ୍ରୀପ୍ରହଲାଦ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଚକ୍ରଂ ପ୍ରକ୍ଷାଳିତଂ ପୂର୍ବଂ କୃଷ୍ଣେନ ସ୍ଵୟମେବହି
ତେନୈବ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ହି ଖ୍ୟାତଂ ଲୋକତ୍ରୟେ ଦ୍ଵିଜଃ ।
ଭବତି ଯତ୍ର ପାଷାଣଶୃଙ୍ଗାଞ୍ଜା ମୁକ୍ତିଦାୟକାଃ
ଯୌଃ ପୂଜିତୈ ଜଗନ୍ନାଥଃ କୃଷ୍ଣଃ ସନ୍ନିଧିମାବ୍ରଜେତ୍
ତତ୍ତ୍ରେବ ଯଦି ଲଭ୍ୟତେ ଚକ୍ରେର୍ଦ୍ଦାଦଶଭିଃ ସହ ।

(ଋଦ୍ଧପୁରାଣ ଦ୍ଵାରକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୮ମ-୫୩)

କୃଷ୍ଣ ଏଠାରେ ଚକ୍ର ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କରିଥିବାରୁ ଏହା ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୂପେ ତ୍ରିଭୁବନରେ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ପାଷାଣ ଚକ୍ରାଙ୍କିତ ହେତୁ ମୁକ୍ତିପ୍ରଦାନ କରେ । ଏଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ମିଳେ । ଏଠାରେ ଦ୍ଵାଦଶଚକ୍ର ସହ ମୁକ୍ତିଶିଳା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ପ୍ରତ୍ୟତ୍ମମୁଖ ହୋଇ ଅର୍ହ୍ୟଦାନ କାଳରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରାଯାଏ ।

ଓଁ ନମୋ ବିଷ୍ଣୁରୂପାୟ ବିଷ୍ଣୁଚକ୍ରାୟ ତେ ନମଃ

ଗୃହାଣାର୍ହ୍ୟଂ ମୟାଦତ୍ତଂ ସର୍ବକାମପ୍ରଦୋ ଭବ ।

(ଋଦ୍ଧ-ଦ୍ଵାରକା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ୭ମ/୧୦)

ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ତୀର୍ଥକର ରୂପେ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି । ବିଷ୍ଣୁଚକ୍ର ସ୍ଵୟଂ ବିଷ୍ଣୁରୂପ । ଏହାକୁ ଅର୍ହ୍ୟଦାନ କଲେ ସମସ୍ତ କାମ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଏହା ଏକ ପାବନକ୍ଷେତ୍ର- “ସର୍ବଦା ପାବନଂ ବିପ୍ରାଶୁକ୍ରତୀର୍ଥେ ନ ସଂଶୟ”- ଏପରି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏଠାରେ ସ୍ଥାନ ଦାନ ପିତୃତର୍ପଣ କରାଯାଏ “ପ୍ରଶସ୍ତଂ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ଚ ନାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ବିରରଣା” - ଏପରି ମହିମା ଚକ୍ରତୀର୍ଥର । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧୁସୂଦନଙ୍କୁ ପୂଜାକଲେ ବିଷ୍ଣୁ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ- ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଚକ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହସ୍ତରୁ ଯାଇ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଅର୍ବୁଦଶତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ । ଯଥା-

ତତୋ ଗଚ୍ଛେତ୍ ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚକ୍ରତୀର୍ଥମନୁଭମମ୍,

ଯତ୍ର ଚକ୍ରଂ ପୁରା ମୁକ୍ତଂ ବିଷ୍ଣୁନା ପ୍ରଭ ବିଷ୍ଣୁନା

ନିହତ୍ୟ ଦାନବାନ୍ ସଂଖ୍ୟେ କୃତ୍ୱା ସ୍ଥାନଂ ସୁନିର୍ଭର ।

ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଖ୍ୟାଳୟଭୋୟଂ ତେନ ତନ୍ନେଧତାଂଗତଃ

ତତ୍ର ଶ୍ରୀଞ୍ଚଂ ତୁ ଯଃ କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ନୟେନି ବୋଧନେ ହରେଃ

ଆକଞ୍ଚଂ ପିତରସ୍ତସ୍ୟ ତୃପ୍ତିଂ ଯାନ୍ତି ନରାଧିପଃ ।

(ସ୍କନ୍ଦ-ଅର୍ବୁଦଖଣ୍ଡ ୨୭/୧-୩)

ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରଭାସତୀର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତହୋଇ ଚକ୍ରରାଜ ଦାନବଗଣ ସଂହରଣ ପୂର୍ବକ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତୋୟ ପ୍ରଖ୍ୟାଳିତ ହୋଇ ଜଳ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟାଦାନ କଲେ ପିତୃପୁରୁଷ କଳ୍ପପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୃପ୍ତି ପାଇ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ଦ୍ୱାରକାର ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ବିଷ୍ଣୁ ରାକ୍ଷସ କୁଶ ସହ ଯୁଦ୍ଧକରି ଚକ୍ରରେ ତାର ଶିରଛେଦ କରିଥିଲେ । କାରଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ବେଦଧ୍ୱନିରେ ରାକ୍ଷସ କୁହ୍ନିହୋଇ ଦୁର୍ବିଧା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥ ଚକ୍ରଧାରୀରେ ତାର ଶିରଛେଦନ କରିଥିଲେ ।

ତସ୍ୟ କୁଞ୍ଚୋ ଜଗନ୍ନାଥୋ ଦୁର୍ବିଧସଃ କୃତେ ତଦା

ଚକ୍ରେଣ କ୍ଷୁରଧାରେଣ ଶିରଞ୍ଚିଛେଦ ଲୀଳୟା ।

(ସ୍କନ୍ଦେ - ଦ୍ୱାରକା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ୨୦/୪)

ସେହି ଅସୁରର ଶରୀରରେ କୃଷ୍ଣଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଏକ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ- ଯଥା-

ଗଗେନିକ୍ଷିପ୍ୟ ତଦେହଂ ପୂରୟାମାସ ବୈ ପୁନଃ

ଲିଙ୍ଗଂ ସଂସ୍ଥାପୟାମାସ ତସ୍ୟୋପରି ଜନାର୍ଦ୍ଦନଃ ।

(ଦ୍ୱାରିକାମାହାତ୍ମ୍ୟ ୨୦/୯୫)

ଏହି ଲିଙ୍ଗର ନାମ କୁଶେଶ୍ୱର । ସେହି କୁଶଦୈତ୍ୟର ନାମ ଅନୁସାରେ ଲିଙ୍ଗର ନାମ କୁଶେଶ୍ୱର ଅଟେ । ଗୋମତୀ- ଉଦଧି ସଙ୍ଗମରେ ଏହି କୁଶେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗ ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଉତ୍ପତ୍ତି:- ପ୍ରଭାସ କ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଉତ୍ପତ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଦେବୀଙ୍କୁ ଈଶ୍ୱର ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଉତ୍ପତ୍ତି ବିଷୟରେ କହିଲେ- ହେ ଦେବି ! ପୂର୍ବକାଳରେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଦୈତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ହତ୍ୟାକରି ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ରକ୍ତରଞ୍ଜିତ ଚକ୍ର ପ୍ରକାଶନ କରିଥିଲେ । ହରି ଅଞ୍ଜକୋଟି ତୀର୍ଥଜଳ ଆଶି ଏହି ତୀର୍ଥରେ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ଧୌତକରି ଶୁଦ୍ଧି କରିଥିବାରୁ ଏହି ତୀର୍ଥର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଟେ ।

“ପୁରାଦେବାସୁରେ ଯୁଦ୍ଧେ ହତ୍ୱା ଦୈତ୍ୟାନ୍ ଜନାର୍ଦ୍ଦନଃ

ଚକ୍ରଂ ପ୍ରକାଶୟାମାସ ତତ୍ରବୈ ରକ୍ତରଞ୍ଜିତମ୍

ଅଷକୋଟି ସୁତୀର୍ଥୀନି ତତ୍ରାନ୍ତୟ ସ୍ୱୟଂ ହରିଃ
ତୀର୍ଥେ ପ୍ରକଟୟାମାସ ଶୁଦ୍ଧିଂ କୃତ୍ୱା ସୁଦର୍ଶନେ
ତୀର୍ଥସ୍ୟ ଚକ୍ରେ ନାମାପି ଚକ୍ରତୀର୍ଥମିତିଶ୍ରୁତମ୍ ।”

(ପ୍ରଭାସ ଖଣ୍ଡ - ୯୨/୩)

ଏଠାରେ ଗୋଦାନ କରାଯାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ଜଳରେ ସ୍ନାନକଲେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଦୋଷ ନାଶ ହୁଏ । ଏଠାରେ ପିତୃପୁରୁଷଙ୍କୁ ଚିଲୋଦକ ଦାନ କରାଯାଏ । ଦ୍ୱାରକାଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ବାସକଲେ ଯମକିଙ୍କରମାନଙ୍କୁ ଯମରାଜ ସେହି ଭକ୍ତକୁ ସ୍ୱର୍ଗକରିବାକୁ ନିବାରଣ କରନ୍ତି ।

ଦ୍ୱାରକାଚକ୍ରତୀର୍ଥେ ଯେ ନିବସନ୍ତି ନରୋତ୍ତମାଃ

ତେଷାଂ ନିବାରିତାଃ ସର୍ଗେ ଯମେନ ଯମକିଙ୍କରାଃ ।

(ଦ୍ୱାରକା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ୪୦/୧୫)

ଅବନ୍ତୀ ଖଣ୍ଡରେ ନର୍ମଦାନଦୀ ତଟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ନାମ ସେନାପୁର ଅଟେ । ଏଠାରେ ଦେବାଧିଦେବ ଚକ୍ରଧାରୀ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱାମୀ କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କୁ ସେନାପତି ପଦରେ ଅଭିଷେକ କରିଥିଲେ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଯେ କ୍ଳେଧବର୍ଜିତ ହୋଇ ଗମନକରେ ସେ ସର୍ବପାପରୁ ମୁକ୍ତହୁଏ । ସେ ଯମମୁଖ ଦର୍ଶନ କରେନାହିଁ । ଏଠାରେ ଦାପଦାନକରି ବିଷ୍ଣୁ ନାମ ଶ୍ରବଣ କଲେ ପୁଣ୍ୟହୁଏ, ଯେ ଏଠାରେ କୁଳ୍ଲ ଉନ୍ମାୟଣ ତ୍ରିରାତ୍ର ଆଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ କରେ ସେ ଅନ୍ତରାଳରେ ବୈତରଣୀ ପାରହୁଏ । ସେ ଭୀମଚକ୍ର ଓ କୃତଶାଳ୍ଲାନର୍କରେ ପତିତ ହୁଏନାହିଁ । ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥଟି ନର୍ମଦାନଦୀ ତଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ଅବତ୍ୟଖଣ୍ଡ - ରେବାଖଣ୍ଡରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ ବ୍ରାହ୍ମଖଣ୍ଡ ସେତୁ ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ଏକ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଯାହାର ହସ୍ତ ପାଦ ବା ଅଙ୍ଗ କଟି ଯାଇଥାଏ, ସେ ରାମେଶ୍ୱର ସେତୁବନ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିବା ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ସ୍ନାନ ଓ ସେବନ କଲେ ତାହାର କର୍ମିତ ଅଙ୍ଗ ପୁନଃ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ । ଏହାପରେ ଶିବତୀର୍ଥ ଏବଂ ଗନ୍ଧର୍ବାଦିନ ପର୍ବତରେ ଥିବା ଶଙ୍ଖମୁନି ଅଧିଷ୍ଠିତ ଶଙ୍ଖତୀର୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଶଙ୍ଖତୀର୍ଥରେ କୃତସ୍ନ ପୁରୁଷ ସ୍ନାନକଲେ ପାପମୁକ୍ତ ହୁଏ । ଶଙ୍ଖରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ତୀର୍ଥର ନାମ ଶଙ୍ଖତୀର୍ଥ । (ବ୍ରହ୍ମବ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଖଣ୍ଡ - ସେତୁ ମାହାତ୍ମ୍ୟ-

ମାହେଶ୍ୱରଖଣ୍ଡ-କୁମାର ଖଣ୍ଡ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ନୃପଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଯେଉଁଠି ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ ସେଠାରେ ଭୂମି ଦୁଇ ଅଙ୍ଗୁଳ ଉଚ୍ଚ ହୋଇଗଲା । ଯଜ୍ଞାଗ୍ନି ଦ୍ୱାରା ମହା ତାପିତ ହେବାରୁ ପୃଥିବୀରୁ ଜଳର ସ୍ରୋତଝରି ମହା ନାମକ ନଦୀର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ସେହି ଜଳରାଶିକୁ ସମସ୍ତ ଦେବତା ନମସ୍କାର କଲେ । ଏହି ନଦୀ ଜଳ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥର ସାରରୂପ ନଦୀ ହେଲା । ଏହି କଲ୍ୟାଣମୟୀ ମହାନଦୀ ମହା ସର୍ବତୀର୍ଥମୟୀ ହେଲେ । ତାହା ସରିତପତି

ସାଗର ସହ ସଙ୍ଗମ ହେଲା । କାଶୀ, କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର, ଗଙ୍ଗା, ନର୍ମଦା ସରସ୍ୱତୀ, ତାପୀ ପୟୋଷୀ, ନିର୍ବିନ୍ଧ୍ୟା, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା, ଇରାବତୀ କାବେରୀ, ସରଯୁ, ଗଣ୍ଡକୀ, ନୈମିଷାରଣ୍ୟ, ଗନ୍ଧା, ଗୋଦାବରୀ, ଅରୁଣା ବରୁଣା ଆଦି ୨୬ହଜାର ନଦୀର ସାରସର୍ବ ଏହି ମହାନଦୀ ଅଟେ । ମହାସାଗର ତୀର୍ଥକୁ ମିଶାଇ ପଞ୍ଚତୀର୍ଥର ସେବନକଲେ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ମହାତୀର୍ଥର ପଞ୍ଚଲିଙ୍ଗଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଯେ ଶତଗୁହୀୟ ପାଠକରେ ସେ ପଞ୍ଚବିଷୟ ଜନିତ ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଏ । ଏହି ମହାତୀର୍ଥରେ ବଳ, ଉଲୁକ, ଗୁଧ୍ର ଓ କଛପ ସହିତ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଶିବଙ୍କର ସାରୂପ୍ୟମୁକ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ମହାକାଳଙ୍କର ପୂର୍ବଦିଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନେଶ୍ୱର ନାମକ ଶିବଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ମହାନଦୀ ଯଦି ମହାନଦୀର ଉପଧାରା ବାଙ୍କିନଦୀର ମୁହାଁଣ, ହୁଏ ତେବେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କର ଯଜ୍ଞବେଦୀ ଯଜ୍ଞ ନୃସିଂହ ପାଠ ଏବଂ ଏହାର ପୂର୍ବ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱର ଅଛନ୍ତି । ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ୱରଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଗର୍ଭଗୃହର ପଶ୍ଚିମ କାନ୍ଥରେ ଶଙ୍ଖ ଚକ୍ରଧାରୀ ପଦ୍ମପୀଠ ଉପରେ ଚତୁର୍ଭୁଜ ବିଷ୍ଣୁ ଅଛନ୍ତି ।

ଯୋଗିନୀ ତନ୍ତ୍ରରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ :

ମନ୍ଦର ଶୈଳୀର ଐଶାନ୍ୟକୋଣରେ ଷୋଳଧନୁ ଦୂରରେ ପାପନାଶକ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ । ଯଥା-

ମନ୍ଦରସ୍ୟ ହି ତୈଶରନ୍ୟାଂ ଧନୁଃ ଷୋଡ଼ଶକୋନ୍ନିତମ୍

ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ମାତୀର୍ଥଂ ସର୍ବପାପପ୍ରଣାଶନମ୍ । (ଯୋ.ତ. ୫/୨୧୪)

ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ମହାତୀର୍ଥ ରୂପେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ଏହା ଦ୍ୱାରିକାର କୌଣସି ଏକ କ୍ଷେତ୍ର ବା ତୀର୍ଥ ରୂପେ କୁହାଯାଇଛି । କାରଣ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସହିତ ଗୋପୀ ଚନ୍ଦନର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏଠାରେ ଅସ୍ଥି ପାତନକଲେ ତାହା ଚକ୍ରାଙ୍କିତ ହୋଇଯାଏ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ଲାଗିଥିବା ପର୍ବତର ନାମ ନନ୍ଦନଶୈଳ ଅଟେ । ତାହାର ପଶ୍ଚିମରେ ଦେବ ଦେବେଶ୍ୱର ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ଭଗବାନ ଅଛନ୍ତି । ସେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ସ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି । ଯଥା-

ଚକ୍ରତୀର୍ଥଂ ଶ୍ଵଶନଶୈଳଂ ନନ୍ଦନ ନାମ ପର୍ବତମ୍

ଧନୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱଷଷ୍ଠିମାନଞ୍ଚ ପଶ୍ଚିମେନୈବ ସୁନ୍ଦର !

ଜନାର୍ଦ୍ଦନଞ୍ଚ ଦେବେଶଂ କଲୌ ବୌଦ୍ଧସ୍ୱରୂପିଣମ୍

ତଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱାମୁଖତେ ପାପୈଃ ମହାଯୋଗିଃ ସୁଦାରୁଣୈଃ ।

(ଯୋ.ତ. ୫/୨୧୦-୨୧୧)

ଦ୍ୱାରିକାର ଏହି ଚକ୍ରତୀର୍ଥରେ ନର ସ୍ନାନ କରି ବିଧାତାଙ୍କୁ ପୂଜାକଲେ ତାର ଦଶ ଦଶପୁରୁଷ ଓ ଦଶପରପୁରୁଷ ସହିତ ସେ ନିଜେ ପରିତ୍ରାଣ ଲାଭ କରେ । ଯୋଗିନୀ ତନ୍ତ୍ରରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କିପରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଦେଖିବେ ବୋଲି ଚିନ୍ତାତୁର ହୋଇ ଶୟନ, ଭୋଜନ, ସ୍ନାନ ବିବିଧ

ସୁଖ ସାମଗ୍ରୀ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରସାଧନ କର୍ମ ତ୍ୟାଗକରି କୁଣି ଶଯ୍ୟାରେ ସଂଯତେହିୟହୋଇ
 ନିଦ୍ରାଦେବୀ କୋଳରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲେବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । (ଯୋ.ତ.ପରିଶିଷ୍ଟ ୨୨୫-
 ୨୨୬) ସେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଚକ୍ରଧାରୀ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ । ସ୍ୱପ୍ନରେ ଶଙ୍ଖ, ଚକ୍ରଧର
 ଗଦା ପଦ୍ମ ପାଣି ଗରୁଡ଼ ପୁଷ୍ପରେ ବସିଥିବା ଅଷ୍ଟଭୁଜ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ତାଙ୍କୁ
 କହିଲେ- ସମୁଦ୍ରକୁଳରେ ନାନାଦ୍ରୁମ ସମନ୍ୱିତ ତରଙ୍ଗରେ ଆଦୋଳିତ ଏକ ବୃକ୍ଷ ପଡ଼ିଛି ।
 ତୁମେ ହସ୍ତରେ ପରଶୁ ଧରି ସେହି ବୃକ୍ଷର ପାଖକୁ ଯାଅ । ତାହାକୁ ଚୈଳମର୍ଦ୍ଦନକରି ଦିବ୍ୟ
 ପ୍ରତିମା ଗଠନ କର । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସେହିପରି କରି ବୃକ୍ଷକୁ ସପ୍ତ ଭାଗରେ କାଟିଲେ ।
 ଉଦ୍ରଦେଶରେ ମୂଳଭାଗ ରହିଲା । ତାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଖଣ୍ଡ କାଶ୍ମୀରରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଆକାରରେ ପଡ଼ିଲା ।
 ତାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଭାଗ ସୁକତାର୍ଥ ବା ଶୋଣାଦିତ୍ୟ ତୀର୍ଥରେ ପଡ଼ିଲା । ତାହା ଶିଳାରୂପ ହେଲା ।
 ଦୁଇଭାଗ କାମ ରୂପରେ ପଡ଼ିଲା । ତାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଭାଗ ମଣିକୁଟରେ ପଡ଼ିଲା । ବରୁଣ ଏଠାରେ
 ମହ୍ୟମାଧବଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ମହାବରାହ ନାମରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଭୁଜଧାରୀ ହୟାକ୍ଷ୍ୟ ଏବଂ
 ମାଧବ ବିଗ୍ରହ ମଣିକୁଟାଚଳରେ ପଡ଼ିଲା । ଏଥିରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଚରିତ୍ର ସହିତ ଉଦ୍ରପୀଠ,
 କାଶ୍ମୀରର ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡପୀଠ, ଶୋଣାଦିତ୍ୟପୀଠ, କାମଦିତ୍ୟପୀଠ, ହୟଗ୍ରୀବପୀଠର ସମ୍ପର୍କ ନିବିଡ଼
 ଥିବା ମନେହୁଏ ।

ଏକାମ୍ରକୁ ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ର
 କୁହାଯାଇଛି । ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଦୁଇଟି ସମବୋଧକ ଶବ୍ଦ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଏହି
 କ୍ଷେତ୍ରର ଆୟତନ ଚକ୍ରାକାର ଓ ଲିଙ୍ଗରାଜ ପ୍ରଧାନ ଲିଙ୍ଗଭାବେ ଚକ୍ରାକାର ଲିଙ୍ଗ । ବାମଦେବ
 ସଂହିତାରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ବ୍ରହ୍ମାଚତୁରାୟୁଧ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଚକ୍ର ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଡ଼ିଲା ।
 ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି-

ପୁରୁଷୋତ୍ତମକେ ଶଙ୍ଖୋ ବିରଜେ ଚ ଗଦା ତଥା,

ଏକାମ୍ରକେ ଚକ୍ରମପି କୋଣାକେ ପଦ୍ମମେବହି ।

(ବାମଦେବ ସଂ. ୧/୨୬-୨୭)

ବାମନ ପୁରାଣରେ ଚକ୍ର :

ବାମନ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ସୁଦାମା ଅସୁରକୁ ସଂହାର କରିବାକୁ ଭଗବାନ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ
 ହିମାଳୟ ପର୍ବତ କୁଟରେ ଥିବା ଯୋଗମୂର୍ତ୍ତି ମହେଶ୍ୱରଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ । ତାପରେ ସହସ୍ରଶାଖୀ
 ସର୍ବସମର୍ଥ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ବିଷ୍ଣୁ ନିଜେ ନିଜର ମୂର୍ତ୍ତି ଆରାଧନା କଲେ ।

“ଅଥାଭେତ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଂ ସହସ୍ରଶୀରସଂ ବିଭୁମ୍

ଆରାଧୟାମାସ ହରିଃ ସ୍ୱୟମାତ୍ମାନମାତ୍ମନା ।”

(ବାମନପୁରାଣ ୮୨/୨୦)

ସେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ପରମବ୍ରହ୍ମକୁ ଜପ କଲେ । ସହସ୍ରାଧିକ ବର୍ଷ ଜପ କରିବା ପରେ ଏକ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ଦକ୍ଷାୟମାନହୋଇ ଜପ କଲେ । ତାପରେ ଶ୍ରୀ ମହାଦେବ ସବୁଷ୍ଟହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ପ୍ରଦାନ କଲେ । (ବ୍ରାହ୍ମଣପୁରାଣ ୮ ୨/୨୨)

ସେହି କାଳଚକ୍ରକୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଦେଇ ଶିବ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ, ବାର ଅର ବିଶିଷ୍ଟ ଷଡ଼ନାଭି ଓ ଦୁଇ ଯୁଗ ଯୁକ୍ତ ତାରୁ ଗତିଶୀଳ ସକଳ ଆୟୁଧ ବିନାଶକ ଏହି ସୁଦର୍ଶନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆୟୁଧ ଅଟେ । ସଜନଙ୍କ ରକ୍ଷାପାଇଁ ଏହି ଚକ୍ରର ଅରରେ ଦେବତା, ମାସ, ରାଶି, ଛଅରତ୍ନ, ଅଗ୍ନି, ସୋମ, ମିତ୍ର, ବରୁଣ, ଇନ୍ଦ୍ର, ବିଶ୍ୱେଦେବ, ପ୍ରଜାପତି, ହନୁମାନ, ଧନୁନ୍ତରୀ, ତପ ଓ ତପସ୍ୟା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ବାରମାସ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ବଚନ ଶୁଣି ବିଷ୍ଣୁ କହିଲେ- ଏପରି ଅମୋଘ ଅସ୍ତ୍ର ଶକ୍ତି ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବି । ଶିବ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ହାତରୁ ଏହି ଚକ୍ର ଯାଇ ଶଙ୍କରଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱେଷ, ଯଜ୍ଞଷ ଓ ଜଞ୍ଜ ଯାଜିକ ନାମରେ ତିନିଖଣ୍ଡକରି କାଟିଦେଲା । ବିଷ୍ଣୁ ସଂକୁଚିତହୋଇ ଏଇ ତିନିଖଣ୍ଡକୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ଶଙ୍କରଙ୍କ ଚରଣରେ ପ୍ରଣତ ହେଲେ । ଶଙ୍କର କହିଲେ ଚକ୍ରର ନେମି ଦ୍ୱାରା ମୋର ପ୍ରାକୃତ ବିକାର କଟିଗଲା । ଏହି ତିନିଅଂଶ ହିରଣ୍ୟାକ୍ଷ, ସୁବର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷ ଏବଂ ବିରୁପାକ୍ଷ ନାମରେ ନାମିତ ହେଲେ । ଏହି ତ୍ରିଦେବ ମନୁଷ୍ୟ ଲାଗି ପୁଣ୍ୟଦାୟକ ହେଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ଆରାଧନା କରି ଶିବଙ୍କଠାରୁ ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି- ବଳରାମ ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିଥିଲେ (ଭାଗବତ ୧୦/୭୮/୨୯) । ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ସାମାନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମିଳେ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ପାପ ନାଶ କରିଥାଏ । ଏଠାରେ ଭଗବଦାନ ଶଙ୍କର ଚକ୍ରେଶ୍ୱର ନାମରେ ବାସ କରନ୍ତି । ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଚକ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ରହି ବିଷ୍ଣୁ ଭଗବାନ ଶଙ୍କରଙ୍କ ଆରାଧନା କରିଥିଲେ । ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କୁହାଯାଏ ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି, ଯେଉଁଠାରେ ଧାବର ଗ୍ରାମ ଥିଲା ସେହିସ୍ଥାନରେ ତିତ୍ରୋତ୍ତଳା କୂଳରେ ଯଜ୍ଞଶାଳା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଏହି ତିତ୍ରୋତ୍ତଳା ନଦୀ ହିଁ ବାଙ୍କି ମୁହାଁଣ ନଦୀ । ଏଠାରେ ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ବିଧିରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ପୂଜନ କଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସ୍ୱପ୍ନ ଅନୁସାରେ ସମୁଦ୍ରକୁଳସ୍ଥ ଦାରୁରୁ ତିନିମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣରୁ ମିଳେ, କିନ୍ତୁ ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର ନିର୍ମାଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଝରପୁରାଣରେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ।

ଉତ୍କଳର କୋଣାର୍କ ପଦ୍ମକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ଖ୍ୟାତ ଅଟେ । ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଅନୁସାରେ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ କୂଳରେ ଏକ ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ଅବସ୍ଥିତ । ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ୧୯ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅଛି-

ସେଠାରୁ ଗଲେ ସରସ୍ୱତୀ ପାପୀଙ୍କି କିରିବେ ମୁକତି
 ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପାପୀଙ୍କି କିରିବେ କୃତାର୍ଥ
 ପୂର୍ବେ ତହିଁରେ ଚକ୍ରଧର, ତପସ୍ୟା କଲେ ମହାଯୋଗ
 ସୋମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ କିରି ପୂଜା, ଚକ୍ର ପାଇଲେ ଦେବରାଜା

(ପ୍ରାଚୀନଦୀର ଐତିହାସିକ ବିଭବ, ପୃ. ୧୩୭, ରଚନା- ଡା. ରାଧାଚରଣ ପଣ୍ଡା)

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସହ ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥ ପ୍ରାଚୀନଦୀରେ ରହିଛି । ଏଠାରେ ସୁଦର୍ଶନ ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣ
 ତପସ୍ୟା କରିଥିଲେ । ଯାଜପୁରରେ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନାମରେ ଏକ ତୀର୍ଥ ରହିଛି । ଏହାର ନାମ
 ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥ । ଭୋଗ ମାଧବ ଗ୍ରାମର ପଣ୍ଡିତରେ ଏବଂ କେଦାରେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା
 ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । (ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ- ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ୮/୩୫)

■ ■ ■

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଡି.ଜି.

ବିଶିଷ୍ଟ ଗବେଷକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ

ରାୟବାହାଦୂରଗଳି, ପୁରୀ-୧

ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଶୂନ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ

ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି କାନୁନ୍‌ଗୋ

ଉପକ୍ରମ :

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ- ପବିତ୍ର ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଧାମର ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥ । ଏହା ଆଦିଦେବତା ନୃସିଂହଙ୍କର ପୂଜାପୀଠ । ଅଭୟ ନୃସିଂହଚକ୍ରରେ ଅଭୟମୁଦ୍ରାରେ ନୃସିଂହ ବିଗ୍ରହ, ଚକ୍ରନୃସିଂହରେ ଦୁର୍ଗାମାଧବଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନୃସିଂହଚକ୍ରରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ନୃସିଂହ ବିଗ୍ରହ ଏଠାରେ ବିରାଜିତ ।

କୁହାଯାଏ, ଏହା କେବଳ ଏକ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ନୁହେଁ, ବରଂ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟ, ଏହିଠାରେ ଆଦିଦେବତା ଭାବେ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ପୁଣି ଏହିଠାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ବିଗ୍ରହର ପ୍ରଥମ ରୂପକଙ୍କ ମହାଦାରୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ମହୋଦଧି ତୀରରେ । ପୁନଶ୍ଚ, କିମ୍ବଦନ୍ତୀ କହେ, କେବେ ଥରେ ଝଡ଼ପବନରେ କାଳେ ନାଳଚକ୍ର ଉଡ଼ିଆସି ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଭୂପତିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏଣୁ ଏହାର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ । ପୁଣି ଏହା ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ଯେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବିରାଜମାନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଏହି ସାଗରତଟ ଭୂମିରେ, ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନଚକ୍ରକୁ ବିରାଜମାନ କରାଇବାକୁ କାଳେ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । କାରଣ ସର୍ବଜ୍ଞାନମୟ, ନିରାକାର ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ଏବଂ ଅବିରତ ଗୁଣ୍ଡାମାନ ସମୟର ଏକ ନିଶାଣରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର । ଏହା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆୟୁଧ ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ।

‘କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ଚନ୍ଦ୍ର’ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଶ୍ରୀଚକ୍ର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଚକ୍ର କେବଳ ଏକ କଞ୍ଚିତ ଚକଟି ବା ଚଢ଼଼ା ଗୋଲାକାର ପଦ୍ମାର୍ଥ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହା ଏକ ଶୂନ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଯନ୍ତ୍ର- ଯେଉଁ ଶୂନ୍ୟ କହିଲେ, ଆମେ ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ପ୍ରଳୟର ଆବର୍ତ୍ତକୁ ବୁଝିଥାଉ; ଯେଉଁ ଶୂନ୍ୟ କହିଲେ, ଆମେ ପ୍ରାଣୀର ଆତ୍ମାତା, ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କ ଗତିବିଧି, କର୍ମମୟ ଜୀବନର ପ୍ରବାହକୁ ବି ବୁଝିଥାଉ । ପଞ୍ଚଭୂତରେ ଗଠିତ ଏହି ଶରୀର; ପୁଣି ଶରୀର ଭିତରେ ନିହିତ ମନ ଓ ଆତ୍ମାର ଅଭୂତ ସହାବସ୍ଥାନ; ଚିନ୍ତା, ଚେତନାର ଉଦ୍‌ବେଳନ ତଥା ନିଷ୍ଠା ଏବଂ ଲୟ ଏକମାତ୍ର ଶୂନ୍ୟରୂପୀ ବିନ୍ଦୁଟିଏ ଉପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ଯାହାକିଛି ଦୃଶ୍ୟମାନ ଏବଂ ଯାହାକିଛି ବି ଅଦୃଶ୍ୟ- ସବୁ ସମାହିତ ହୋଇଯାନ୍ତି ସେହି ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁରେ, ଗୋଟିଏ ଆକାରରେ, ପୁଣି ବି ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷରରେ !

ଚକ୍ର ଏହାର ଏକ ପ୍ରତୀକ ! ଜୀବର, ଜଗତର, ଆତ୍ମାର, ପରମାତ୍ମାଙ୍କର— ସର୍ବୋପରି
ପରମପୁରୁଷ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର !

ଶୂନ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ :

ନିରାକାର ଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ଆକାରପୁରୁଷ ଚକ୍ରଙ୍କର ମୂଳାଧାର । ତେଣୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ !
ନାଗାର୍ଜୁନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କହେ, “ଗତି, ମୁକ୍ତି, ସୁଖ, ଦୁଃଖ, କାଳ, କ୍ରିୟା, ସ୍ୱଭାବ, ଆତ୍ମା
ସବୁକିଛି ମିଥ୍ୟା, କେବଳ ଶୂନ୍ୟତା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ! ଏହି ଶୂନ୍ୟତାକୁ ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ
ପରମାର୍ଥ ଭାରେ ଗ୍ରହଣ କରେ ଏବଂ ଏହା ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରେ ।

ଉକ୍ତକାୟ ସାଧକମାନେ ଶୂନ୍ୟକୁ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାନ କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।
‘ଶୂନ୍ୟସଂହିତା’ରେ ମହାପୁରୁଷ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି—

“କହିଲି ମୁଁ ଶୂନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର, ଯନ୍ତ୍ର, କରନ୍ୟାସ

ତପାମାନେ ଜୟ ଜୟ କଲେ ଯେ ପ୍ରକାଶ ।

ଦେଖିଲେ ଯେ ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱୟଂ ଜ୍ୟୋତି ହୋଇ

ଘଟେ ଘଟେ ବିଜେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ କାୟା ଦେହୀ ।

ସ୍ଥାବର, ଜଙ୍ଗମ, କୀଟ, ପତଙ୍ଗାଦି ଯେତେ

ଶୂନ୍ୟକାୟା, ଶୂନ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ବିଜେ ଘଟେ ଘଟେ ।

ଶୂନ୍ୟକାୟାକୁ ଯେ ନିରାକାର ମନ୍ତ୍ରସାର

ଭଲ୍ଲା ଦୟା କଲେ ଦୀନଜନଙ୍କ ସୋଦର ।” (ଶୂନ୍ୟସଂହିତା, ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଶୂନ୍ୟ ହେଉଛି ଏକ ଚେତନା; ଏକ ନିଗୁଡ଼ ତତ୍ତ୍ୱ, ଆଦିଗନ୍ତ, ଆବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବିସ୍ତାରିତ ଏକ
ଅଦୃଶ୍ୟ ଆଧାର । ଶୂନ୍ୟ ହେଉଛି ଅରୂପ ଅଥଚ ଏକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପକବ୍ଧ; ସୃଷ୍ଟିର ଉତ୍ସ ।
ଯୋଜନ ଯୋଜନ ବ୍ୟାପୀ ମଣ୍ଡଳମାନଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଧରି ରଖିପାରିବାର ଏକ
ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ପାତ୍ର, ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଣବ ଅକ୍ଷର ଓଁର ମୂଳବିନ୍ଦୁ, ଏକ ଅଭେଦ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ— ଯେଉଁଥିରୁ
ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଯେଉଁଥିରେ ଭାସମାନ ଜଡ଼, ଚେତନ, ଆକାର,
ନିରାକାର, ସସୀମ, ଅସୀମ, ଅନ୍ଧକାର ଏବଂ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଜ୍ୟୋତିର୍ମଣ୍ଡଳ !

‘ବିରାଟଗୀତା’ର ଏକ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅର୍ଜୁନ ପଚାରିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ, ‘ପ୍ରଭୁ, ତୁମେ ଯଦି
କରୁଣାମୟ, ବନମାଳୀ, ଭକ୍ତବନ୍ଧୁ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ— ତେବେ ତୁମର ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ
ଶୂନ୍ୟରୂପତ୍ୱର ଯଥାର୍ଥତା କେଉଁଠି ?”

ଉତ୍ତର ଦେଇଛନ୍ତି ପରମପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ— ‘ପାର୍ଥ ! ଭକ୍ତମାନେ ସେମାନଙ୍କ ସୁବିଧା
ନିମନ୍ତେ ମୋତେ ନାନା ଭାବରେ ନାମିତ କରିଥାନ୍ତି ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ମୁଁ ଅନାମ, ଅନନ୍ତ ଓ
ଜ୍ୟୋତିରୂପ ! ଏହା ହିଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ । ନିରବୟବ ରୂପରେ ସର୍ବତ୍ର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ !’ ସୃଷ୍ଟିର

ଆଦ୍ୟରୁ ଏଯାବତ୍ କାଳର ପ୍ରବହମାନତାରେ ପ୍ରବାହିତ ଯେତେଯେତେ ପ୍ରାଣୀ ଇହଲୋକରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତ ସେହି ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଅନନ୍ତ ଶୂନ୍ୟତାର ବିଚ୍ଛୁରିତ ଅଂଶ ।

ଏକ ପରମସୁଖ, ପରମଆନନ୍ଦ, ନିଷ୍କଳଙ୍କ ତୁରୀୟ ଅବସ୍ଥା ବି ତ ଶୂନ୍ୟ । ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତ, ଦୃଢ଼ ଅତୀତ, ଜୀବର ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ, ଜ୍ଞାନୀ, ଯୋଗୀ ସାଧକଙ୍କର ପରମଧ୍ୟେୟ ବସ୍ତୁ । କେବଳ ହିଁ ତ ମହାଶୂନ୍ୟର ଏହି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ତୁରୀୟ ଅବସ୍ଥା- ଯେଉଁଠାରେ ଜୀବ ଜୀବତ୍କୁ ଭୁଲିଯାଏ, ପରମଙ୍କ ସହିତ ଏକାକାର ହୋଇଯାଏ ।

ଯୋଗାଚାର ଦର୍ଶନ କହେ, ଶୂନ୍ୟ ଏକ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଚେତନାର ସ୍ତର । ପରମଜ୍ଞାନ ବା ବିଜ୍ଞାନ ଏହି ଚେତନା ସହ ସୁକ୍ଷ୍ମାତିସୁକ୍ଷ୍ମ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ବକ୍ରଯାନ କୁହେ, ଏହା ଏକ ମହାସୁଖ ପ୍ରଦାୟକ ଅବସ୍ଥା । ଏହାକୁ ହିଁ କୁହାଯାଏ ‘ନିର୍ବାଣ’ । ପରମଜ୍ଞାନ, ପରମସୁଖ ଏବଂ ଚରମ ଶୂନ୍ୟତାରୁ ହିଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ନିର୍ବାଣ ।

ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହା ହିଁ ଶୂନ୍ୟଚକ୍ର । ସେମାନେ ଏହାକୁ ଚଉଷ୍ଠି ଦଳ କମଳ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ଏଠାରେ ଆତ୍ମାର ଅବସ୍ଥାନ ଖୁବ୍ ନିର୍ଲିପ୍ତ । ଏଠାରେ ଦୃଢ଼ ବା ଦ୍ଵିଧାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେନାହିଁ । ଆତ୍ମା ସମସ୍ତ ଅନୁଭୂତିରହିତ ହୋଇଯାଏ । କେବଳ ଆନନ୍ଦ ହିଁ ଆନନ୍ଦ । ସହଜଯାନରେ ଏହି ଅବସ୍ଥାଟିକୁ ଶୂନ୍ୟ ବା ସହଜ କୁହାଯାଏ ।

ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟସ୍ଵରୂପ ହିଁ ଦେହ, ଅଦେହ, ମନ, ଜ୍ଞାନ, ଚୈତନ୍ୟର ପ୍ରବହମାନ ଅନୁଭୂତି ଓ ନିତ୍ୟଲାଲାର, ପରମବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସ୍ଵରୂପର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରକଟସ୍ଥଳୀ । ଆକାରହୀନ, ଗନ୍ଧହୀନ, ବର୍ଣ୍ଣହୀନ, ସ୍ପର୍ଶହୀନ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ସର୍ବଘଟରେ ବିରାଜିତ । ଏଣୁ ପରମାଶୁରେ ସଂଚରିତ ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମ... ! ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ଶୂନ୍ୟସ୍ଵରୂପ ଏଇ ‘ବ୍ରହ୍ମ’ଟି ହିଁ ଏକ ନିରାମୟ, ଅବ୍ୟକ୍ତ, ଆତ୍ମମୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ତା ! ଆନନ୍ଦମୟ ବ୍ରହ୍ମ । କ୍ଷର-ଅକ୍ଷରର ସମାହିତ ପୀଠ, ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ମିଳନକ୍ଷେତ୍ର... ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତର ଉପାଦାନ, ନିମିତ୍ତ ଓ କାରଣ ।

‘ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ’ରେ ରକ୍ଷି ଯାଜ୍ଞବଲକ୍ୟ ଏହି ଅନାବିଳ, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଥଚ ଶୂନ୍ୟମୟ ଅସ୍ତିତ୍ଵଟିର ଅପୂର୍ବ ବାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ବିଦୁଷୀ ପତ୍ନୀଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ‘ବ୍ରହ୍ମ’ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବାଖ୍ୟା କରି କହିଛନ୍ତି, ବ୍ରହ୍ମ ଅଶବ୍ଦ, ଅସ୍ପର୍ଶ, ଅରୂପ, ଅନନ୍ତ । ଏହା ସୁଳ ନୁହେଁ, ଅଶୁ ନୁହେଁ, ହ୍ରସ୍ଵ ନୁହେଁ, ଦୀର୍ଘ ନୁହେଁ, ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ; ଚିକ୍‌କଣ ନୁହେଁ; ଆକାଶ ଠାରୁ ପୃଥକ, ବାୟୁଠାରୁ ପୃଥକ, ଜ୍ଞାୟାଠାରୁ ଓ ଅକ୍ଷକାର ଠାରୁ ପୃଥକ; ରସହୀନ, ଗନ୍ଧହୀନ, ରଙ୍ଗହୀନ, ଅଦୃଶ୍ୟ, ଅଶ୍ରାବ୍ୟ, ଅବ୍ୟକ୍ତ, ତେଜରହିତ, ଅପ୍ରମେୟ ।

ଶୂନ୍ୟସ୍ଵରୂପରେ ‘ବ୍ରହ୍ମ’ଙ୍କର ଏହି ଅପରୂପ ଅପ୍ରକାଶ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ମଣ୍ଡଳ ହିଁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ମୂଳତତ୍ତ୍ଵ ।

ଉପନିଷଦରେ ଏହି ପରମତତ୍ତ୍ୱର ପରିପ୍ରକାଶ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ । ଯେଉଁଠାରେ ପୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବାସ୍ତବ ନାହିଁ, ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆତମାତ ନାହିଁ, ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ର ଝଲକ ନାହିଁ ଅଥଚ ଏକ ଅନନ୍ତ ପ୍ରକାଶରେ ଆଲୋକମୟ... ସର୍ବସ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ, ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଆତ୍ମାରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଭାବର ଗତି, ମୁକ୍ତି, ମୋକ୍ଷର କାରଣ !

ସେ ପରମପୁରୁଷ... ପରଂବ୍ରହ୍ମ !

ମହାକାଶ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏହାକୁ ହିଁ ସମ୍ଭବତଃ କୁହାଯାଏ ‘କ୍ୱାକ୍‌ହୋଲ୍’ ବା ‘କୃଷ୍ଣଗହ୍ୱର’ । ଅନନ୍ତ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ଏହି କୃଷ୍ଣଗହ୍ୱର ମହାକାଳ ସଦୃଶ । ବିଜ୍ଞାନ କହେ, ଏହି ଅଗଣିତ ନକ୍ଷତ୍ରପୁଞ୍ଜ, ଗ୍ରହ, ଉପଗ୍ରହ ଆଦି ଯଦି ସେହି ଗହ୍ୱର ମୁଖରେ ପଡିତ ହେବେ, ତେବେ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଯିବ ତାଙ୍କର ସତ୍ତା ।

ଶୂନ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ :

ଉତ୍କଳର ସିଦ୍ଧସାଧକମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ହିଁ କାଳ ଏବଂ ଏହା ହିଁ ବ୍ରହ୍ମ । ହସ୍ତଶୂନ୍ୟ, ପାଦଶୂନ୍ୟ ତଥା ଏକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବୟବ ଶୂନ୍ୟ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଆକାରରେ ଏହାର ପ୍ରତୀକ । ସେହି ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ଜୀବର ପରମଗତି ଲାଭ ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ସବୁ ଏବଂ ଜ୍ଞାନୀପୁରୁଷଙ୍କ ସାଧନାପାଠରେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ବାରୁବ୍ରହ୍ମ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ । କାରଣ କ୍ଷର ଓ ଅକ୍ଷରର ସେ ଏକ ସମନ୍ୱୟ । ତେଣୁ ସେହି ପରମଆନନ୍ଦମୟ, ଚୈତନ୍ୟମୟ ବାରୁବିଗ୍ରହ ହିଁ ପରଂବ୍ରହ୍ମ । ଏ ଜଗତକୁ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହେଉଥିବା ‘କ୍ଷରପୁରୁଷ’ ଏବଂ ଏ ଜଗତର ଅଦୃଶ୍ୟସତ୍ତା ନିରାକାର ‘ଅକ୍ଷରପୁରୁଷ’କୁ ନେଇ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ ବିରାଜମାନ କରିଥିବା ବିଗ୍ରହ ଏହି ଜୀବଜଗତର ରକ୍ଷକ, ପରିପୁରକ !

‘ଶୂନ୍ୟସଂହିତା’ରେ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଲେଖିଲେ—

“ବ୍ରହ୍ମ ଏକାକ୍ଷର ସେ ଯେ ଆପେ ନିରଂଜନ,

ଦେହରୂପୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଆପେ ବାରୁବ୍ରହ୍ମ ।”

‘ମନୁଅବତ୍ରିକା’ରେ କୁହାଗଲେ—

“ଶ୍ରୀ ନୀଳଗିରିରେ ବିଜେ ଅପୂର୍ବ ପୁରୁଷ

ଯେଉଁଠାରୁ କ୍ଷରିଛନ୍ତି ସର୍ବ ଅଂଶାବଂଶ ।”

ସେହି ନିରାକାର ପୁରୁଷ, ଚିନ୍ମୟସତ୍ତାଙ୍କ ଲୀଳାମୟ ହେବାର ଇଚ୍ଛା ପଛରେ ଥିବା ନିଗୂଢତତ୍ତ୍ୱଟି ଯେ କ’ଣ ତାହା ଏଇ ସାଧାରଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ଦେହୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଳନା କରିବା କିପରି ବା ସମ୍ଭବ ? ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ ଆଉ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ମାନଙ୍କ ମନରେ ହୁଏତ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଶ୍ନଟିଏ ଆଲୋଡନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବ ଯେ ଲୀଳାମୟଙ୍କର ଏ ଲୀଳାଖେଳା କାହିଁକି ?

ଅନେକ ନାମ, ଅନେକ ରୂପର ପରିପ୍ରକାଶ ନେଇ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଏହି ବିରାଟ ଜଗତର ପ୍ରବହମାନତା ଭିତରେ ମାୟାଛନ୍ନ କରିବାର ଅଜ୍ଞତା ପୁଣି ତଦନୁଭବରୁ ମୁକ୍ତି ବା ମୋକ୍ଷର ଗୋଲକଧାମକୁ ବାଟକଢେଇ ନେବାର କରୁଣାକୁ ନେଇ ନିର୍ଗୁଣ ଶୂନ୍ୟରୂପୀ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସତ୍ତା ଦିଧାବିଭକ୍ତ ବା ବହୁ ବିଭକ୍ତ ହେଲା ବା କିପରି ? କେଉଁ ଅଭିପ୍ରାୟରେ ? ହୁଏତ ବେଦ, ଉପନିଷଦ, ପୁରାଣ, ପୋଥିରେ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଓ ପ୍ରହେଳିକାମୟ ଏହାର ଉତ୍ତର ! କେବଳ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀମାନେ ଏତିକି କୁହନ୍ତି, ଏ ଲୀଳାମୟତା କେବଳ ଜଗତପୁରୁଷ, ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଇଚ୍ଛା ମାତ୍ର !

“କୃଷ୍ଣେର ପ୍ରକାଶ ହୟ ତ୍ରିବିଧ ପ୍ରକାର,
ଶାସ୍ତ୍ର, ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ଆଉ ଭକ୍ତ କଲେବର !”

ଗୀତାରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହିଥିଲେ, “ଅର୍ଜୁନ ! ମୁଁ ହିଁ ମୋ ମାୟା ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମ ନିଏ ।”

ତା’ହେଲେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଦାରୁବିଗ୍ରହ ଧାରଣର ଏହି ଅତୁଟପୂର୍ବ ରୂପକବିନା କ’ଣ ଶୂନ୍ୟପୁରୁଷଙ୍କର ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିର କେବଳ ଏକ ରୂପକବି ମାତ୍ର ?

ସ୍ୱୟମ୍ଭୁରାଣ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାହାତ୍ମ୍ୟ’ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି, ଦିନେ ନିଶୀଥରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦର୍ଶନ କଲେ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏକ ଅପୂର୍ବ ଲାବଣ୍ୟମୟ ରୂପ—

“ତନ୍ମଧ୍ୟେ ଦକୃଶେ ଦେବଂ ଶଙ୍ଖଂ, ଚକ୍ରଂ, ଗଦାଧରଂ
ଦକ୍ଷପାର୍ଶ୍ୱେ ସ୍ଥିତଂ ତସ୍ୟ ଅନନ୍ତ ଧରଣୀଧରଂ
ସବ୍ୟେ ପାର୍ଶ୍ୱେ ସ୍ଥିତଂ ବିଷ୍ଣୋଃଶରୀରଂ ତାଂ ଶୁଭଲକ୍ଷଣାଂ
ପିତାମହଂ ଚ ଦକୃଶେ ପୁରତୋସ୍ୟ କୃତାଂଜଳିଂ
ବାମପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥିତଂ ଚକ୍ରଂ ସର୍ବଜ୍ଞାନୋମୟଂ ବିଭୋଃ
ସନକାଦି ମୁନିନ୍ଦ୍ରେଷୁ ସୁୟମାନଂ ଜଗତ୍ସବୁରୁ—”

ଦକ୍ଷିଣଭାଗରେ ଅନନ୍ତ ଧରଣୀଧର, ବାମଭାଗରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସମ୍ମୁଖରେ କୃତାଂଜଳିପୁତରେ ପିତାମହ, ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ସର୍ବଜ୍ଞାନମୟ ସ୍ୱରୂପ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ଭାସିତ ଚକ୍ର, ଶୌନକାଦି ମୁନିମାନେ ଯୋଡ଼ହସ୍ତରେ ତାଙ୍କର ସ୍ତବଗାନ କରୁଛନ୍ତି !

ତହିଁ ପରଦିନ ସେ ସମ୍ଭାଦ ପାଇଲେ, ମହାସାଗରର ତଟଦେଶରେ ଏକ ମହାବୃକ୍ଷ ଭାସୁଅଛି । ତାହା ସାଧାରଣ ବୃକ୍ଷ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ତାହାର ବର୍ଷ ରକ୍ତାଭ, ଅବୟବରେ ଶଙ୍ଖ, ଚକ୍ର, ଗଦା, ପଦ୍ମ ଚିହ୍ନ... । ହୁଏତ ଏହା ଏକ ଦେବବୃକ୍ଷ ।

ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଶୂନ୍ୟପୁରୁଷଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ହିଁ ଇଚ୍ଛାମୟଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଲା ସମୁଦ୍ରତୀରରେ, ଦାରୁରୂପରେ । ତୀର୍ଥମାଳିନୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ବାଙ୍କି ମୁହାଣରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଦାରୁରୂପରେ । ସ୍ଥାନର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ।

କ୍ଷେତ୍ର ହୋଇ ଉଠିଲା ମହିମାମୟ । ନୀଳସମୁଦ୍ରର ତରଙ୍ଗାନ୍ୱିତ ଲହରୀକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଶାନ୍ତି ନୀରବ ସୈକନ୍ତ ପରିଣତ ହେଲା ମହାତୀର୍ଥରେ ।

ପରମପୁରୁଷଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶରେ ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ ଧରି ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ପହଞ୍ଚିଲେ ସାଗରତୀରରେ । ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ତାଙ୍କର ପରମପ୍ରିୟ ଭକ୍ତ ଶବର ବିଶ୍ୱାବସୁ ଓ ଅନ୍ୟ ପାଖରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ । ସମଗ୍ର ଜଗତ ଆଗରେ ଲୀଳାମୟ ପୁରୁଷ ତାଙ୍କର ଅଭୂତ ଲୀଳା ପ୍ରକଟ କଲେ—

“ରାତ୍ର ପାହିଲେ ଯେ ରାଜା ଏମନ୍ତ କରିବୁ

ଅଜ୍ଞସେବକ ସେ ବସୁ ଶବର ରାଇବୁ ।

ନୀଳମାଧବ ରୂପେ ଯେ ରାଜା କଲା ମୋତେ

ସେ ଆସିଲେ ଯିବା ଯେ ବୋଇଲେ ଜଗନ୍ନାଥେ ।” (ଦେଉଳତୋଳା)

ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅବ୍ୟକ୍ତ ଇଚ୍ଛା । ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସେ କେବଳ ଚେତନାମୟ ପୁରୁଷ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ସାଗରତଟ ପାଲଟିଗଲା ଆର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅନାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏକ ଉଲ୍ଲସିତ ମିଳନକ୍ଷେତ୍ର !

ନୀଳସମୁଦ୍ରର ଅନନ୍ତ ଜଳରାଶି, ମଝିରେ ପ୍ରଳୟିତ ସୈକନ୍ତଶଯ୍ୟା, ଅନ୍ୟଦିଗରେ ବାଙ୍କି-ମାଳିନୀର ତରଙ୍ଗାନ୍ୱିତ ନଦୀଗର୍ଭ— ମହାମହିମ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ କୋଳାଗ୍ରତ କରି ଥିବା ଏଇ ପବିତ୍ରଭୂଖଣ୍ଡକୁ ନେଇ ଅନେକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଅନେକ କାହାଣୀ ।

ନୃସିଂହ ଅବତାରରେ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଅଂଶ ସିଂହ ଓ ନିମ୍ନାଂଶ ଥିଲା ନର । ଏହି ଦୁଇଟି ରୂପର ମିଶ୍ରିତ ଆକାର ହେଉଛନ୍ତି ନରସିଂହ । ହିନ୍ଦୁଦର୍ଶନର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ବାସ୍ତବିକ୍ ବଡ଼ ଅଭୂତ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନାନାବିଧ ଅବତାର ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ପଶୁର ଏହି ଅପୂର୍ବ ରୂପଧାରଣ ଖୁବ୍ ରହସ୍ୟମୟ । ଏହାର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱଟି ସମ୍ଭବତଃ ଶୂନ୍ୟର ଆଧାର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । କାରଣ ନଖ ହେଉଛି ନୃସିଂହଙ୍କର ଆୟୁଧ । ‘ନ’ ଓ ‘ଖ’ର ଅର୍ଥ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ‘ନଥିବା’କୁ ହିଁ ବୁଝାଏ । କାରଣ ‘ନ’ର ଅର୍ଥ ନାହିଁ ଓ ‘ଖ’ର ଅର୍ଥ ଶୂନ୍ୟ । ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ଏହି ବିରଳ ଆୟୁଧଟି ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଅସ୍ତ୍ର ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା ପୁରାଣରେ ।

ସ୍ୱୟମ୍ଭୁରାଣ ‘ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡ’ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଦାରୁମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବା ପୂର୍ବରୁ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ନୃସିଂହ ରୂପରେ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ନୀଳମାଧବଙ୍କର ସନ୍ଧାନରେ ନାରଦଙ୍କ ସହିତ ଯାଇ ସେ ନୀଳଶିଖରରେ

ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେଠାରେ ସେ ନାଳମାଧବଙ୍କୁ ନୃସିଂହ ରୂପରେ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ନୃସିଂହ ଆଦିଦେବତା ଭାବେ ପୂଜିତ, ଯାହାଙ୍କର ଆୟୁଧ ‘ନାହିଁ’ ଏବଂ ‘ଶୂନ୍ୟ’ର ପ୍ରତୀକ ।

ଏଣୁ ପୁନଶ୍ଚ ସେଇ ମୂଳତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବାର ପ୍ରକୃତ କଥାଟି ହେଲା— ଶୂନ୍ୟ ବା ଚକ୍ର ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ।

ଯେଉଁ ଚକ୍ରଟିର ନାମରେ କ୍ଷେତ୍ରର ନାମ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହୋଇଛି, ତାହା ପରମପୁରୁଷ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆୟୁଧ ଭାବରେ ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହିମତେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯେ, ଏହି ଚକ୍ରର ନିର୍ମାଣ ଲାଗି ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ମହାଦେବ । ଆଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ସବୁଦେବତାଙ୍କ ତେଜରୁ ସାର ସଂଗ୍ରହ କରି ଏହାର ନିର୍ମାଣ କଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ ମହାଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ମହାଦେବ ଅସୁରମାନଙ୍କ ବିନାଶ ପାଇଁ ଉକ୍ତ ଚକ୍ରକୁ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ସମର୍ପି ଦେଇଥିଲେ । ବାରଟି ଅର ଥିବା ଏହି ଚକ୍ର ଏକ ଉତ୍କଳ ଧାତୁ ମୂର୍ତ୍ତି ସଦୃଶ ।

ପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ, ମହୋଦଧିରେ ସ୍ନାନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବେଳାଭୂମିରେ ବାଲିର ଗୋଟିଏ ବେଦି ଗଢ଼ାଯାଇ ପ୍ରଥମେ ଚକ୍ରଟିଏ ଅଙ୍କନ କରାଯାଏ । ତା’ ଉପରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ ସ୍ନାନ ନିମନ୍ତେ ଅନୁମତି ଲୋଡ଼ାଯାଏ । ତେଣୁ କୁହାଯାଏ ଯେ ଚକ୍ରକୁ ସ୍ମରଣ ଓ ପୂଜନ କରିବା ବ୍ୟତିରେକ ମହୋଦଧିର ପବିତ୍ର ଜଳରେ ସ୍ନାନ କଲେ କୌଣସି ପୁଣ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ପୁଣି ଯଦି ସେ ସ୍ନାନ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନିକଟରେ କରାଯାଏ ତେବେ ପୁଣ୍ୟର ଫଳ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ ।

ତେବେ ଏହି ମହନାୟ ଚକ୍ର ରୂପକଳ୍ପଟି କେବଳ କଣ ଏକ ଯନ୍ତ୍ର ? ଏକ ଆୟୁଧ ? ଏକ ଶୂନ୍ୟମୟ ଗୋଲକ ? ନା ଦେହ, ମନ, ପ୍ରାଣ, ଚୈତନ୍ୟର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ପ୍ରତିଭାତ ଏକ ଉତ୍କଳ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ସତ୍ତା— ଯେଉଁ ଚକ୍ରର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ଭିତର ଦେଇ ଜୀବ ପରମଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ! ଯେଉଁ ଗୋଲକର ଶୂନ୍ୟମୟତାରେ ଚିତ୍ତ ଅସୀମାଲୋକରେ ବିଚରଣ କରେ !

ଜୀବ କହିଲେ କେବଳ ଦେହ, ମନ, ଚୈତନ୍ୟର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ! ବେଳେବେଳେ ଲାଗେ ଏ ତିନିହେଁ ତିନିକ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ । କିନ୍ତୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରେ କେହି କାହା ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି । ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରର ପରିପୁରକ ! ଦେହ ଆଉ ମନ ଏଇ ଶୂନ୍ୟଚକ୍ରର ଏକ ଅଭେଦତତ୍ତ୍ୱ । ଏହାକୁ ଭେଦ କରି ଦେହକୁ ସଜାଡ଼ିବାକୁ ପଡେ । ମନକୁ ଏକୀଭୂତ କରିବାକୁ ପଡେ । ତେବେ ଯାଇ ବାସ୍ତବଅର୍ଥରେ ମନୁଷ୍ୟ ତାର ଅସ୍ଥିତ୍ୱର ସନ୍ଧାନ ପାଏ । ତେଣୁ ସାଧାରଣ ମଣିଷଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ ରହସ୍ୟ ଭେଦ କରିବା ଏକ କଠିନ ବ୍ୟାପାର ହୋଇପଡ଼ିଥାଏ, ହୁଏତ ଯୋଗୀ ଆଉ ସାଧକ ତାହାକୁ ଆନାୟାସରେ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରନ୍ତି । ପତିତପାବନ ନୀଳଚକ୍ର ଜୀବ, ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଏକ ନିରୂପ୍ତ ସଂକେତଟିକୁ କେତେ ସୂକ୍ଷ୍ମରେ ବହନ କରେ ସତରେ ! ମନୁଷ୍ୟକୁ ଚେତେଇଦିଏ, ହେଜେଇଦିଏ— ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କ୍ରିୟା ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ।

ଏହି କ୍ରିୟାପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ମନୁଷ୍ୟ ସାଧେ । ଏହି ସାଧନାର ଅର୍ଥ ଆତ୍ମନିରୀକ୍ଷଣ, ଆତ୍ମଶୋଧନ, ଆତ୍ମ ନିର୍ମାଣ ଏବଂ ଆତ୍ମିକ ବିକାଶ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ହିଁ ନରକୁ ପରିଣତ କରେ ନାରାୟଣରେ । ଏହି ଶୂନ୍ୟ ବା ଚକ୍ରଗୋଳକର ଗୋପନ ସଂକେତକୁ ଆଧାର କରି ଯୋଗୀମାନେ, ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀମାନ ପିଣ୍ଡବୁଦ୍ଧାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ବଖାଣିଥାନ୍ତି । ଯୋଗକ୍ରିୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଶରୀର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରାଣର ଗୋପନ ଦ୍ୱାରରେ କରାଯାତ କରନ୍ତି । ସକଳ ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁଳ୍ଲ କରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରନ୍ତି । ଶରୀର ତତ୍ତ୍ୱର ଏହି କ୍ରିୟା ବାସ୍ତବିକ ବଡ଼ ରହସ୍ୟମୟ ।

ସିଦ୍ଧଯୋଗୀ, ସଦ୍‌ଗୁରୁ ନିଗମାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ କହିଛନ୍ତି, “ଚିତ୍ତର ବୃତ୍ତି ସକଳକୁ ଗୁଣ ବା ନିରୋଧ କରିବାର ନାମ ଯୋଗ । ବାସନା, କାମନା ବିଜଡ଼ିତ ଚିତ୍ତକୁ ବୃତ୍ତି କହନ୍ତି । ଏହି ବୃତ୍ତି ପ୍ରବାହ ସ୍ୱପ୍ନ, ଜାଗ୍ରତ ଓ ସୁଷୁପ୍ତି- ଏହି ତ୍ରିବିଧ ଅବସ୍ଥାରେ ହିଁ ମାନବ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ଚିତ୍ତ ସଦାସର୍ବଦା ଏହାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥା ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକ ଏମାନଙ୍କୁ ବାହାରକୁ ଆକର୍ଷଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା, ଏମାନଙ୍କ ବାହାରକୁ ଯିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ନିବାରଣ କରିବା ଏବଂ ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ କରି ସେହି ଚିଦ୍‌ଘନ ପୁରୁଷଙ୍କ ନିକଟକୁ ନେଇ ଯିବାକୁ ଯୋଗ କହନ୍ତି ।

ଏହି କ୍ରିୟା ମନୁଷ୍ୟର ଚିତ୍ତକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ କରି ଧାରେ ଧାରେ ସେହି ଆଲୋକିତ ମଣ୍ଡଳ ଅଥବା ଚକ୍ରଗୋଳକର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁରେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ କରିବାର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ ।

ଚକ୍ରର ସ୍ୱରୂପ ତତ୍ତ୍ୱ :

ଅଧ୍ୟାପକ ସର୍ବେଶ୍ୱର ଦାସ ତାଙ୍କ ‘ମହାପୁରୁଷ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦ’ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ହଠଯୋଗର ଏକ ଅଭିନବ ପ୍ରକ୍ରିୟା ।

ହଠଯୋଗ ଅନୁସାରେ, ମେରୁଦଣ୍ଡରେ ତିନିଗୋଟି ନାଡ଼ି ରହିଥାଏ । ଏହି ତିନୋଟି ନାଡ଼ି ହେଉଛନ୍ତି ଇଡା, ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନା । ଏମାନଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା ଓ ସରସ୍ୱତୀ ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଇଡା ଓ ପିଙ୍ଗଳାକୁ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଭାବରେ କଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ଗୁହ୍ୟଦ୍ୱାର ଠାରୁ ମସ୍ତକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଥିବା ଏହି ନାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିକ ମିଳିତ ହୋଇ ଲଲାଟ ପାଖରେ ଗଣ୍ଡି ସଦୃଶ ରହିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ ସ୍ଥାନକୁ କୁହାଯାଏ ତ୍ରିବେଣୀ । ମେରୁଦଣ୍ଡର ଆରମ୍ଭରେ ଯେପରି ଏକ ସପ୍ତଲୋକ ଅଛି, ଗୁହ୍ୟଦ୍ୱାର ଠାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି ସପ୍ତଲୋକ ରହିଛି । ଏହା ଭୂଃ, ଭୁବଃ, ସ୍ୱଃ, ତପଃ, ଜନଃ, ମହଃ ଏବଂ ସତ୍ୟ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହି ସପ୍ତଲୋକର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ନେଇ ମେରୁଦଣ୍ଡରେ ସାତଟି ଚକ୍ରର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଏହି ଚକ୍ରାକାର ଗ୍ରନ୍ଥିକୁ ଚକ୍ର ବା ପଦ୍ମ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ପଞ୍ଚସଖାଯୁଗର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରମୁଖ ସାଧକ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ‘ଜ୍ଞାନପ୍ରଦୀପ ଗୀତା’ ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀରର ଏହି ଚକ୍ରାକାର ସ୍ଥିତିର ଏକ ତତ୍ତ୍ୱମୂଳକ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହି ଚିତ୍ର ଅନୁସାରେ,

ପ୍ରତି ଚକ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମ ଏବଂ ପ୍ରତି ପଦ୍ମରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦେବତା ଓ ଦେବୀଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଏହି ଚକ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ ମୂଳାଧାର ଚକ୍ର, ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ ଚକ୍ର, ମଣିପୁର ଚକ୍ର, ଅନାହତ ଚକ୍ର, ବିଶୁଦ୍ଧ ଚକ୍ର, ଆଜ୍ଞା ଚକ୍ର ଏବଂ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ର ନାମରେ ନାମିତ ।

ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷୀର ସାଧକମାନଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ଏହି ସହସ୍ରାର ଚକ୍ର ହେଉଛି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରମଧାମ । ‘ଜ୍ଞାନପ୍ରଦୀପ ଗୀତା’ରେ ଅରୂପତାନନ୍ଦ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“କ୍ଷତଚକ୍ର ପରେ କରେ ବିହାର

ଛନ୍ଦେ ପାର୍ଥ ପରମ ଲଗ୍ନର ।”

ଏହା ହିଁ ଜୀବନତତ୍ତ୍ୱର ସାରାଂଶ । ଦେହ, ମନ, ପ୍ରାଣ ସଂଯୁକ୍ତ ଜୀବ ପାଇଁ ଆତ୍ମଭେଦର ମର୍ମିକଥା ।

ଏହି ପରମ ଧାମକୁ କୁହାଯାଏ ଗୋଲାହାଟ ବା ଗୋଲୋକ ବୈକୁଣ୍ଠ । ଏହି ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଗୋଲୋକ ଭିତରେ ବିଜେ କରନ୍ତି ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ । ଦେହ, ମନ, ପ୍ରାଣକୁ ଆୟତ୍ତ କରିପାରିବାର କୌଶଳ ହାସଲ କରିଥିବା ଏହି ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷୀ ତେଣୁ ଚକ୍ରଗୋଲକ, ଶୂନ୍ୟଗୋଲକ ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ମଣ୍ଡଳ ଭିତରେ ଅଭେଦ କଳ୍ପନା କରୁଥିଲେ ।

ଅରୂପତାନନ୍ଦ ‘ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ଭଲ୍ଲା ପଚାରିଲୁ ଗୁପ୍ତ ସନ୍ଧି । ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଶୂନ୍ୟପରେ ବନ୍ଦୀ ॥

ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଉଦାସରେ ରହେ । ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ସବୁ ମାୟା ଭ୍ୟାୟେ ॥

ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଦୟାଳୁ ଅଟଇ । ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ସର୍ବଘଟେ ରହି ॥”

‘ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା’ର ଏହି ପରମତତ୍ତ୍ୱ ମୂଳରେ ଜୀବର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିଲୟର ରହସ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ । ମନୁଷ୍ୟ ତାର ଏହି ବିନାଶଶୀଳ ଦେହ ଭିତରେ ଅବିନାଶୀ ଆତ୍ମାକୁ ଧରି ଏହି ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରୁ ହିଁ ଉତ୍ତର ହୁଏ । ସମୟକ୍ରମେ ତାର ବିକାଶ ଘଟେ କିନ୍ତୁ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମମୟ ସତ୍ତା ତାର ଅନ୍ତଃକରଣରେ ତାକୁ ଆହ୍ୱାନିତ କରି ରଖୁଥାଏ । ଦେହ କ୍ରମେ ବିନାଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମାବ୍ରହ୍ମ ପୁଣି ନିଜର ସ୍ୱକ୍ଷୁସତା ସହିତ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶରୀର ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରେ ।

ସିଦ୍ଧସାଧକମାନେ ଦେହ-ଆତ୍ମାର ସହାବସ୍ଥାନ କାଳରେ କେଉଁଠି ନା କେଉଁଠି, ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମା— ଏହି ଦ୍ୱୈତ ସତାର ଏକ ମିଳନାନୁଭବ ଲାଭ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥାନ୍ତି ।

ପିଣ୍ଡ-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଗହନକଥା ତ ଏତିକି ! ସହଜଯାନ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ନାଥଧର୍ମରେ ପିଣ୍ଡକୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ପ୍ରତୀକରୂପେ ବିଚାର କଲାବେଳେ ଦେହ, ମନ, ପ୍ରାଣ ବିକଳିତ ଏହି ମହାଚକ୍ରର ସାଧନାକୁ ଭେଦ କରିବାର ସୁକ୍ଷ୍ମତତ୍ତ୍ୱଟିକୁ ଗଭୀର ଭାବେ ଉପଲବ୍ଧ କରାଯାଏ ।

ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, ପ୍ରୟାଗ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା କରନ୍ତି ସହଜଯାନର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ।

ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ବୈଷ୍ଣବୀୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଶୂନ୍ୟତା ଓ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱଚିର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯୋଗୀ, ଭକ୍ତ ଓ ସଧକମାନେ ଷଡ଼ଚକ୍ର ସାଧନା, ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର, ଜ୍ୟୋତିର୍ଦର୍ଶନ ଏବଂ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱର ଉତ୍ସ ନାଦ ଓ ବିନ୍ଦୁ ଉପରେ ଲୟ ରଖିଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଏକ ତନ୍ତ୍ରକ୍ଷେତ୍ର । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ରତ୍ନବେଦୀ ଏବଂ ପଞ୍ଚକୋଶବ୍ୟାପୀ କ୍ଷେତ୍ର ତନ୍ତ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ଭାବେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ଯୋଗସାଧନା ପରି ତନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଚକ୍ର ଏକ ମଣ୍ଡଳାକାର ବୃତ୍ତ । ହୁଏତ ଏକ ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳର ଆକାର ରୂପ । କେହିକେହି ଏହାକୁ ସୌରଅଂଶର ଅନ୍ୟତମ ବିଭବ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ସୌରଉପାସକମାନେ ଏହାକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରୂପ ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ‘ନୀଳାଦ୍ରି ମହୋଦୟ’ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ “ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣର ବିଚ୍ଛୁରଣ ହେତୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ନୀଳଚକ୍ର ଦିବସର ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ସମୟରେ ଶ୍ୱେତ, ଦିବସ ବୃଦ୍ଧି ସଂଗେ ସଂଗେ ନୀଳରୁ ଗାଢ଼ ନୀଳ, ସାୟଂକାଳରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ । କ୍ରମଶଃ ଲୋହିତ ଏବଂ ଗାଢ଼ ନୀଳ ରଂଗର ମିଶ୍ରଣ ଏଥିରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାଏ ।”

ପଞ୍ଚସଖା ମାନେ ଶରୀରକୁ ବଡ଼ ଦେଉଳ, ପତିତପାବନ ବାମନାକୁ ସହସ୍ରାର ଏବଂ ନୀଳଚକ୍ରକୁ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ଭାଷାରେ, “ପରମପୁରୁଷ ଦେଉଳ, ନୀଳଚକ୍ର ଯେ ଶୂନ୍ୟଠୁଳ ।” ‘ରୁଦ୍ରଯାମଳତନ୍ତ୍ର’ରେ ଏହା ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଯଥା, ପଶ୍ଚାତକ୍ର- ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ଦୁଃଖପ୍ରଦ, ରାଜଚକ୍ର- ରାଜତ୍ୱ ପ୍ରଦାୟକ, ବୀରଚକ୍ର- ସିଦ୍ଧି ପ୍ରଦାୟକ, ଦିବ୍ୟଚକ୍ର- ଦିବ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରଦାୟକ ଏବଂ ମହାଚକ୍ର- ମୋକ୍ଷ ପ୍ରଦାୟକ ।

‘କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ତନ୍ତ୍ର’ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଯେଉଁ ଚକ୍ର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତାହା ଭୈରବୀ ଚକ୍ର । ଏହି ଚକ୍ରକୁ ବ୍ରହ୍ମଚକ୍ର ବୋଲି ମଧ୍ୟ ‘ମହାନିର୍ବାଣ ତନ୍ତ୍ର’ରେ କୁହାଯାଇଛି ।

ବିଭିନ୍ନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ପୁରାଣ, ଶାସ୍ତ୍ରାଦିକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଚକ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାନ ଓ ସ୍ୱରୂପ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ନିଶ୍ଚଳ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳାଧାରରେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଆମେ ‘ଚକ୍ର’ର ଅଧ୍ୟୟନକୁ ହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଉ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥଳରେ ଏହାକୁ ଏକ ଦିବ୍ୟ, ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ, ଅପ୍ରମିତ ଶକ୍ତି ସମ୍ବଳିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ମୁଖ୍ୟତଃ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆୟୁଧ ଓ ଶକ୍ତି ଭାବରେ ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ରର ଗୁରୁତ୍ୱ ହିଁ ସର୍ବାଧିକ ଏବଂ ‘ଚକ୍ର’ର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ରୂପରୂପାନ୍ତର ଏହି ମୂଳଚକ୍ରଟିରୁ ହିଁ ଉତ୍ପତ୍ତି ବୋଲି ଧାରଣା ଜନ୍ମେ ।

‘ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ’ ପୁସ୍ତକରେ ସଂକଳିତ ଶ୍ରୀ ନରହରି ଉପାଧ୍ୟାୟଙ୍କର ‘ଆୟୁଧ ଦେବ ସୁଦର୍ଶନ’ରେ ଏହାର ଏକ ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି—

“ସୁଦର୍ଶନ କେବଳ ଏକ ପ୍ରାଣସଂହାରକାରୀ ମାରଣାସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ, ଏକ ସୁରକ୍ଷା କବଚ ମଧ୍ୟ । ତାର ଅଗରେ ବାରମାସ, ବାରରାଶି, ଛଅରତ୍ନ, ଅଗ୍ନି, ସୋମ, ମିତ୍ର, ବରୁଣ, ଇନ୍ଦ୍ର, ବିଶ୍ୱଦେବ, ପ୍ରଜାପତି, ଧନୁନ୍ତରୀ ଆଦି ଦେବତା ଏବଂ ମହାବୀର ହନୁମାନ ଅବସ୍ଥାନ କରି ସତତ ସଜନ ରକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି ।”

ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ ଦିନ, ମାସ, ବର୍ଷ, ରତ୍ନଙ୍କ ସହିତ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ର ଆଦିଙ୍କ ସମ୍ମିଳେଷରେ ଏହି ଚକ୍ରାକାର ବଳୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟବୀପ୍ର ସମୟର ପ୍ରତୀକ । ପୃଣି ଜୀବମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ବିଲୟର ରହସ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହାରି ମଧ୍ୟରେ ସମାହିତ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଏହା ଘଟ ଏବଂ ଆହୁର ନିରୁତ୍ତ ରହସ୍ୟକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାର ଏକ ଦୁର୍ଗମ ଓ ସୁଗମ୍ୟ — ଉଭୟର ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ଏକ ସୁତଙ୍ଗପଥ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର ଅଧିଷ୍ଠିତ ପୁରୁଷ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏକ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ମଣ୍ଡଳ ବା ପୂର୍ଣ୍ଣଗୋଲକ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ । ଏବଂ ଅନେକେ ଏହାକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆଲୋକିତ ମଣ୍ଡଳ ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଲାବେଳେ ସାଧକମାନେ ଏହାକୁ ମହାଶୂନ୍ୟ ବା ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବିନ୍ଦୁ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ନାଦ ଏବଂ ବିନ୍ଦୁର ଏହା ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଅଭିହିତ କରନ୍ତି ।

ଏକଥାପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ କହିଛନ୍ତି— “ପରମପୁରୁଷ ଦେଉଳ, ନୀଳଚକ୍ର ଯେ ଶୂନ୍ୟଠୁଳ ।” ଉତ୍କଳୀୟ ପଞ୍ଚସଖାବୃନ୍ଦ ସମ୍ବତର ଏହି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟଟିକୁ ମନ, ପ୍ରାଣ, ଧ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଅନୁଭବ କରିପାରିଥିଲେ ।

ମହାପୁରୁଷ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଗୋପାଳମାନଙ୍କୁ ଦାକ୍ଷିତ କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ମଠମାନ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବାଙ୍କିମୁହାଣରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏକ ମଠ ଥିଲା ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ନୀଳଚକ୍ର ଏବଂ ତନ୍ତ୍ରପୀଠ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଆଦିଦେବତା ନୃସିଂହଙ୍କର ତାନ୍ତ୍ରିକ ରୀତିରେ ଚକ୍ର ଉପରେ ଅଧିଷ୍ଠାନ ହୁଏତ ଏହି ‘ଶୂନ୍ୟସଂହିତା’ର ରଚୟିତାଙ୍କର ରଚନାରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିବ ।

ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ସୁଦର୍ଶନଙ୍କର ଏକ ବିରଳ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିଛନ୍ତି । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କୁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପୁଅ, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଅଂଗର ଅଂଶ ଏବଂ ଏହି ତିନିଜଣଙ୍କୁ ଏକାଠି କରି ଗୋଟିଏ ଘେରରେ ବାନ୍ଧିରଖୁଥିବା ଶାଢ଼ିର ନାମ ସୁଦର୍ଶନ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଚିତ୍ରରଂଜନ ଦାସ ତାଙ୍କ ‘ଅଭ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ପଞ୍ଚସଖା’ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି କହିଛନ୍ତି, “ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱର ସୂତ୍ରଟିକୁ ବୁଝିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଜଗନ୍ନାଥ ପରମସତ୍ତା । ଅବ୍ୟକ୍ତ ଓ ଅନାଦି ଦେବତା । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟିର ଉନ୍ମେଷ ଘଟିଥାଏ । ସେହି ଆଦିମୂଳ ଏକରୁ ଦୁଇ ହେବା ନିମନ୍ତେ ଆପଣା ଅଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକୃତି ବା ଶକ୍ତିକୁ ଉଦ୍‌ଭବ କରନ୍ତି । ସେହି ଶୂନ୍ୟଚେତନାର ସ୍ୱଳ୍ପନଇଚ୍ଛା ପ୍ରବଳ ହେବାରୁ ବଳଭଦ୍ର ନାମକ ପୁରୁଷ କଳ୍ପନା

ହୋଇଛି ଓ ଏହା ସୃଷ୍ଟିକୁ ଆବୃତ କରି ରଖୁଥିବା ତ୍ରିଗୁଣରନ୍ତୁ ସୁଦର୍ଶନ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି ।”

ବିଚିତ୍ର, ବୈଭବମୟ ଆଉ ରହସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ । ପୃଥିବୀର ପରିକ୍ରମଣ, ବାୟୁପ୍ରବାହର ଦୋଳନ, ବିପ୍ଳବ ଜଳରାଶିର ରୋମନ୍ତନ, ମନଚୈତନ୍ୟର ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଶୀଳନ- ସବୁକିଛିର ଆଧାର ଏହି ମଣ୍ଡଳାକାର ଘୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ ଦିବ୍ୟପ୍ରଭ ତକ୍ର ଅଥବା ଶୂନ୍ୟମୟ ବ୍ରହ୍ମ । ଏହାରି ଭିତରେ ଏକ ଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିରେ ସମାହିତ ହୋଇଯାଏ ସପ୍ତରଙ୍ଗର ବୈଭବ । ହୋଇପାରେ ଏହି ଶୁଦ୍ଧଜ୍ୟୋତିର ଆକାର ଏକ ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର; ପୁଣି ବି ହୋଇପାରେ ଜଳ, ସ୍ଥଳ, ନଭଦେଶର ବିସ୍ତୃତିକୁ ନେଇ ତାହା ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଶୂନ୍ୟ ଅନନ୍ତ, ଶୂନ୍ୟ ଅଖଣ୍ଡ, ଶୂନ୍ୟ ଚରାଚର ବ୍ୟାପ୍ତ ! ଏହି ଚେତନା ସର୍ବମତ, ସର୍ବ ସଂପ୍ରଦାୟର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ।

ଏହି ତକ୍ରକୁ ପୁଣି ବି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ଅଦୃଶ୍ୟ ଅଥଚ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ସମୟର ପ୍ରତୀକରୂପେ । ସମୟର ଏହି ଚକ୍ରାକାର ଆବର୍ତ୍ତନ ଭିତରେ ଦିନ, ରାତି, ମାସ, ବର୍ଷ ହୁଏ, ରତ୍ନ ବଦଳେ । ବିଜ୍ଞାନ ଏହାକୁ ‘ରିଭଲଭି’ ପ୍ରୋସେସ୍ ବା ‘ସାଇକ୍ଲି’ ବୋଲି କୁହେ । ପ୍ରତିନିୟତ ପ୍ରବହମାନ ସମୟର ଏହା ଏକ ଘୂର୍ଣ୍ଣନମାତ୍ର । ଯେଉଁମାନେ ଆଦ୍ୟଦର୍ଶୀ, ସେମାନେ ଦେହବିଜଡିତ ସମସ୍ତ ମୋହ, ଚଞ୍ଚଳତା, ଆନନ୍ଦ ଏବଂ ଶୋକାନୁଭୂତିରୁ ନିରାସକ୍ତ ରହି ଏହି ଚକ୍ରାକାର ଘୂର୍ଣ୍ଣନର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ କରନ୍ତି । ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁର ରହସ୍ୟ ଭେଦ କରି ଜୀବନ୍ତୁ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୁଅନ୍ତି ।

ମହାତ୍ମା ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ମହାମୁନି ବୈଶମ୍ପାୟନଙ୍କ ପାଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କହିଲେ, “ରତ୍ନମାନେ ନିଜ ତକ୍ର ଅନୁସାରେ ଘୁରି ଘୁରି ଏକବର୍ଷ ପରେ ପୂର୍ବସ୍ଥାନକୁ ଆସିଯାଆନ୍ତି । ଆଜି ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହୋଇଛନ୍ତି, ୨୪ ଘଣ୍ଟା ପରେ ପୁଣି ସେହିସ୍ଥାନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହେବେ; ଜୀବ ଜନ୍ମ ନିଏ, ବଢ଼େ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଲଭେ । ପୁଣି ପରଜନ୍ମରେ ସେହି କ୍ରମରେ ଏହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ପୃଥିବୀ ନିଜ ଅକ୍ଷରେ ଦିନକ ଭିତରେ ଥରେ ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ଏବଂ ବର୍ଷକ ଭିତରେ ଥରେ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ପରିକ୍ରମା କରେ । ଅନାଦିକାଳରୁ ପୃଥିବୀ ଅସଂଖ୍ୟଥର ଏହି କ୍ରମରେ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରି ଆସୁଅଛି । ଯୁଗ, ମନ୍ୱନ୍ତର ଓ କଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ନିଜ କ୍ରମକୁ ଏହି ଭାବରେ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିଥାନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରଳୟର କ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଯଥା ରୀତି ଚାଲିଥାଏ ।” ଏହି କ୍ରମଆବର୍ତ୍ତନ ଓ ତାର କ୍ରିୟାଶୀଳତା ଭିତରେ ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ।

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଜର୍ମାନୀ ଦାର୍ଶନିକ ଏକହାର୍ଡଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ, ଆତ୍ମାକୁ ତତ୍ତ୍ୱଲିବାକୁ ହେଲେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ତତ୍ତ୍ୱଲିବା ଦର୍ଜାର । କାରଣ ଈଶ୍ୱର ଓ ଆତ୍ମାଙ୍କର ଏକ ଭୂମିରେ ହିଁ ସହାବସ୍ଥାନ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟରୁ ମନ, ମନରୁ ପବନ, ପବନରୁ ଲୟ ଏବଂ ଲୟରୁ ନାଦ । ଏହିପରି ଭାବେ ଚେତନାର ସୋପାନ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଅତିକ୍ରମ କରି ଜୀବ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠେ

ଏବଂ ଶେଷରେ ଶତଦଳ ପଦ୍ମ ଚକ୍ରରେ ଭାବସମାଧିଷ୍ଠ ହୋଇ ଉପଲବଧି କରେ ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଆନନ୍ଦ । ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦର ଉତ୍ତରଣ ଏକ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୂନ୍ୟ ବଳୟରେ । ଆତ୍ମା ଓ ଇଶ୍ବରଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନର କ୍ଷେତ୍ର କେବଳ ସେହି ଶୂନ୍ୟଭୂମି ।

ଉପସଂହାର :

ଏବେ ସୁନନ୍ଦ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଆସିବା ସେହି ମୂଳତତ୍ତ୍ବ ପାଖକୁ ।

ନିଶ୍ଚଳ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳାଧାର, ଅନନ୍ତ ସମୟର ମୂଳତତ୍ତ୍ବ, ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ମିଳନସ୍ଥଳ ତେଣୁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ସେଇ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟରେ— ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁ, ଗୋଟିଏ ମଣ୍ଡଳ, ଗୋଟିଏ ଚକ୍ର ଅଥବା ଗୋଟିଏ ଶୂନ୍ୟରେ ।

ଶୂନ୍ୟ ଓ ମଣ୍ଡଳ ତେଣୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ !

ଚକ୍ର ଓ ଗୋଲକ ତେଣୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ !

ଚକ୍ର ଓ ଶୂନ୍ୟ ତେଣୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ !

ସେ ତେଜୋଦୀପ୍ତ ସୁଦର୍ଶନ ହୁଅନ୍ତୁ ଅଥବା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଶିଖରର ନୀଳଚକ୍ର; ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆୟୁଧ ହୁଅନ୍ତୁ ବା ଆଦିଦେବତା ନୃସିଂହଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାନ ଯନ୍ତ୍ର; ସେ ଜଗତର ପରମ ଆରାଧ୍ୟ । ଏହାରି ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟମାନ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ବ । ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳାକାର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଚେତନାର ମୂଳ ବିନ୍ଦୁ ଓଁକାର ମୟ ମହାଶୂନ୍ୟ । ପାଣି, ପାଦ ଶୂନ୍ୟ ଜଗତର ନାଥ ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ସେଠାରେ ବିରାଜିତ । ପୃଥିବୀ ଏବଂ ପୃଥିବୀ ବିଜଡ଼ିତ ଯାବତୀୟ ବସ୍ତୁ ପଦାର୍ଥ ଅଳୀକ, ଅସାର । କେବଳ ସେହି ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ।

‘ବିରାଟଗୀତା’ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି— ମହାଶୂନ୍ୟ ହିଁ ବିରାଟ । ନିତ୍ୟ ଉପରେ ମହାଶୂନ୍ୟ । ଶୂନ୍ୟ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବରେ ବ୍ରହ୍ମ । ବ୍ରହ୍ମ ଉପରେ ଆଦିଶକ୍ତି ଓ ତା ତଳେ ରହିଛି ଷୋଳଶୂନ୍ୟ । ପାଦ, ଗୁହ୍ୟ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, କଣ୍ଠ, ନାଭି, ହୃଦ, ମୁଖ, ସୁଷୁମ୍ନା, ନାସାରେ ଦୁଇ ଶୂନ୍ୟ, ଚକ୍ଷୁରେ ଦୁଇ ଶୂନ୍ୟ, ଦୁଇକର୍ଣ୍ଣରେ ଦୁଇ ଶୂନ୍ୟ ଓ ତ୍ରିକୁଟରେ ଦୁଇ ଶୂନ୍ୟ— ଏହିପରି ଷୋଳଶୂନ୍ୟ ଓ ସେହି ଷୋଳଶୂନ୍ୟ ଷୋଳ ଓଁକାର ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏସବୁ ଉପରେ ଏକ ଓଁକାର ରହିଛି ମହାଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ । ଆଉ ସେହି ମହାଶୂନ୍ୟ ହେଉଛି ପରମ ନିତ୍ୟ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର । ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଆସ୍ଥାନ ।

ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମ ଜ୍ୟୋତିକୁ ନିର୍ଗୁଣ, ନିର୍ଲିପ୍ତ, ପ୍ରକୃତି ଓ ପରମ ଶୁଦ୍ଧ ସନାତନ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । ନୀଳାଚଳ ଧାମରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସହିତ ସୁଦର୍ଶନ ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତିର ଉଷ ରୂପେ ଅଭିହିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ପୁଣି ଏହି ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ମହାଶୂନ୍ୟ, ପାଦ, ପାଣି, ନାସା, କର୍ଣ୍ଣ ଆଦି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବିହୀନ ଏକ ଯତି ବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରନ୍ତି ।

“ପାରୁଣେ ସୁଦର୍ଶନ ଯତି,
 ସେ ମହାଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ୟୋତି,
 ନାହିଁ ଯାହାର ପାଦ ପାଣି,
 ଶିର ନାସିକା କର୍ଣ୍ଣ ପୁଣି,
 ଅମନ ମନ ଭିନ୍ନ ନାହିଁ,
 ସେ ସଦାନନ୍ଦ ରୂପ ଏହି ॥” (ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ)

ଏହି ମହାଶୂନ୍ୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ୟୋତିଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଚକ୍ରବରଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କେବଳ ଅନାଦି
 ପୁରୁଷ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷାକରେ । ଯାହାଙ୍କର ହାତ ନାହିଁ, ପାଦ ନାହିଁ, ଅବୟବ
 ନାହିଁ— ସେ ଶୂନ୍ୟମଣ୍ଡଳର ଶୂନ୍ୟପୁରୁଷ ।

ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ଭାଷାରେ—

“ବିନ୍ଦୁପାଦ ଚଳଇ, ଶୂନଇ ବିନ୍ଦୁ କାନା,
 କରବିନ୍ଦୁ କରଇ, କରମ ବିଧି ନାନା,
 ଆନନ ରହିତ, ସକଳ ରସ ଭୋଗୀ,
 ବିନ୍ଦୁବାନୀ ବକତା ବଡ଼ ଯୋଗୀ,
 ତନ ବିନ୍ଦୁ ପରଶ, ନୟନ ବିନ୍ଦୁ ଦେଖା,
 ଗ୍ରହଇ ଘ୍ରାନ ବିନ୍ଦୁ ବାସ ଅଶେଷା...।”

ଯାହାଙ୍କର ହାତ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ଚରଣ ନଥାଇ ଯାଇପାରନ୍ତି, ଚକ୍ଷୁ
 ରହିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଦେଖିପାରନ୍ତି, କାନ ନଥାଇ ଶୁଣିପାରନ୍ତି, ଯାହା ବେଦ୍ୟ ତାକୁ ସେ
 ଜାଣନ୍ତି— କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ କେହି ଜାଣିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନୀମାନେ ତାଙ୍କୁ ଅଗ୍ରମହାପୁରୁଷ ବୋଲି
 କୁହନ୍ତି । ସେ ହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଦି ଓ ପୁରାତନ ।

■ ■ ■

ଏପା/୮ ୯୩
 ସି.ଡି.ଏ., ମର୍କତନଗର
 କଟକ-୧୪

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପ୍ରଭୃତ ଓ ପର୍ଯ୍ୟଟନ

ଡକ୍ଟର ସୁନୀଲ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ

ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର, ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତଥା ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଜେସ୍ଥଳୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଭାରତର ଏକ ଧାମ ରୂପେ ବିବେଚିତ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବିଶେଷତଃ ସମସ୍ତ ଧର୍ମଧାରାର ଏକ ସମଷ୍ଟି ଏବଂ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଏକ ମାର୍ଗ । ଏହି ଚେତନାରେ ଉଦ୍‌ବୃଦ୍ଧ ହୋଇ ବହୁ ମନିଷୀ, ପଣ୍ଡିତ, ମହାପୁରୁଷ, ବାଗ୍ମୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଚିନ୍ତା କଲେ ସପ୍ତମ-ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ପୀଠକୁ ଆସି ଏହି ଧାମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଏହାର ଖ୍ୟାତି ସାରା ଜଗତରେ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧାମ ବା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଧାମ ରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରି ଏକ ମହାନ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଛି ।

ସମୟକ୍ରମେ ଭାରତର ବିଶିଷ୍ଟ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଭକ୍ତ, ଦାର୍ଶନିକ ତଥା ପର୍ଯ୍ୟଟକଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରିଥାଏ । ଭାରତର ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବହୁ ପୁରାଣ, ଇତିହାସରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ରର ସବୁବେଳେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱ ରହିଥାଏ ଏବଂ ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଏକ ଜିଜ୍ଞାସା ଥାଏ । ଏହି ଜିଜ୍ଞାସା ମାଧ୍ୟମରେ ମୁକ୍ତିର ଆତ୍ମା (soul)କୁ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଇଥାଏ । ଏହିପରି ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଆମ ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ମିଳିଥାଏ । ପଣ୍ଡିତ P.V. Kane ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକୁ ତର୍ଜମା କରି, ମତ୍ସ୍ୟ ପୁରାଣ, ବରାହ ପୁରାଣ, ପଦ୍ମପୁରାଣ, ବ୍ରହ୍ମ ପୁରାଣ, ଷ୍ଟନ୍ ପୁରାଣ ଆଦିରେ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତିନୋଟି ଆକର୍ଷଣ ଥାଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ନିର୍ମଳ, ପୁଣ୍ୟ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ଏକ ପବିତ୍ର ସ୍ଥଳ ହୋଇ ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କର ପ୍ରସନ୍ନ ପ୍ରଭାବ ରହିଥାଏ ଏବଂ ଏହିକ୍ଷେତ୍ର ଭ୍ରମଣ ବା ବାସକଲେ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ବିଭିନ୍ନ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ଏହିପରି ଗଢ଼ିଉଠିଛି । ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ତର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହି ସ୍ତର କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ external forces and internal forces ର ସମଷ୍ଟିରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥାଏ (external) ଉପ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ପରିବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ତର (Internal) ଉପ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ବଜାୟ ରଖୁଥାଏ । ଏହି ଦୁଇଟିଯାକର ସମଷ୍ଟିରେ ଏକ ଭୌଗଳିକ ମଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ,

ଯାହା ଆମେ କାଶୀ, ଉତ୍କଳନୀ, ଦ୍ଵାରକା, ପୁରୀ ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ଦର୍ଶାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀ ସେହିପରି ଏକ ପବିତ୍ର ଭୌଗଳିକ ମଣ୍ଡଳ ଯାହାକୁ sacred space କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଏହା ପୁରୀରେ ଶ୍ୟାମକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୌଦ୍ଧ, ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ, ଗାଣପତ୍ୟ, ହନୁମାନ ସମସ୍ତ ସଂସ୍କୃତିର ସମାହାର ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ପୁରୀର ଭୌଗଳିକ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅନ୍ୟତମ । ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଅନ୍ତର ଉତ୍ସ (internal forces) ଦ୍ଵାରା ସହ ବନ୍ଧନ ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅବସ୍ଥିତି ପୁରୀ ସହରର ପୂର୍ବଦିଗରେ ବିଷ୍ଣୁର୍ଷି ବେଳାଭୂମି ସଂଲଗ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୨ କିଲୋମିଟର । ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ନାମକରଣ ଉଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚକ୍ରରୁ ହିଁ ହୋଇଛି ଯାହା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଏବଂ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଅବଶେଷ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି । ଚକ୍ର ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର ଏବଂ ବେଳାଭୂମିରେ ଥିବା ଚକ୍ର ରହିଥିବା ଏକ ଛୋଟ ମନ୍ଦିର ଓ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଞ୍ଚଳର ବିଶେଷ ଆକର୍ଷଣ ତତ୍ ସହିତ ସୁନାର ଗୌରାଙ୍ଗ ଏବଂ ବେଡ଼ି ହନୁମାନ ମନ୍ଦିର ଆଦି ଐତିହାସିକ ତଥା ପରମ୍ପରା ତାର ସ୍ଵାରକ୍ଷୀ ।

ଚକ୍ରନୃସିଂହ ମନ୍ଦିରଟିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ନୃସିଂହ ଉପାସନାର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପୀଠ । ଉତ୍ତର ମୁଖୀ ମନ୍ଦିରଟିର ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ୧୦ ମିଟର । ଏହାର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ନିର୍ମାଣ ଶୈଳୀରୁ ଜଣାପଡ଼େ ମନ୍ଦିରଟି ପ୍ରାୟ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଯଦିତ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଆଉ ୧୦୦-୨୦୦ ବର୍ଷ ଆଗରୁ ରହିଥିଲା । ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ଚକ୍ର ନୃସିଂହ, ଆଦିନୃସିଂହ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀନୃସିଂହ (ନାରାୟଣ) ନୃସିଂହ ବା ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନାର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ । ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ନୃସିଂହ ଉପାସନା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଆଦି ତତ୍ତ୍ଵ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗ ଦ୍ଵାରା ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସୁଅଛି । ପୁରୀରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାୟ ୨୩୯ଟି ବିଭିନ୍ନ ମଠ, ମନ୍ଦିର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନ ରହିଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ୨୪ ମନ୍ଦିର ରହିଛି ଏବଂ କେବଳ ନୃସିଂହ ଉପାସନାର ୮ଟି ମନ୍ଦିର ରହିଛି । ପୁରୀର ସର୍ବ ପୁରାତନ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଆଦି ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର ରହିଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୧୦୦-୧୨୦୦ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ନୃସିଂହ ଉପାସନା ଗଙ୍ଗରାଜାମାନେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ପୁରୀ, ବିଶାଖାପାଟଣା ଓ ଗଙ୍ଗରାଜାମାନଙ୍କର ଅପୂର୍ବ କୀର୍ତ୍ତି । ପରମ୍ପରା ଅନୁସାରେ ନୃସିଂହ ଜନ୍ମ, ନୃସିଂହ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଆସି ଚକ୍ର ନୃସିଂହଙ୍କଠାରେ ଲଗାଯାଏ ଏବଂ ଜନ୍ମଉତ୍ସବ ପାଳନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପରମ୍ପରା ଅନ୍ତଃ ମଣ୍ଡଳର ଏକ ପ୍ରଧାନ ସଂଯୋଗକାରୀ ଦାର୍ଶନିକ

ତଥା ସାଙ୍କେତିକ ଚେତନାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଗବେଷକମାନେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହାର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ରଖିଛନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟ ଏକ ପରମ୍ପରା ଗତ ନୀତି, ପ୍ରତି ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମହୋଦଧି ବିଜେ । କୁହାଯାଏ ଦେବୀ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ପିତା ବରୁଣଦେବଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ସମୁଦ୍ର । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଏବଂ ବରୁଣ ଦେବଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଗବେଷକ ଆଶୁତୋଷ ପଟ୍ଟନାୟକ (ମହାଦେବତା, ପୃ.-୫୨) ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପୂର୍ବରୁ ସମୁଦ୍ର ଦେବତା ବରୁଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବୋଧହୁଏ ସମୁଦ୍ରତଟ (ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ରର ୨ କୋଶ) ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିଲା । ବରୁଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଞ୍ଚଳରେ ହୁଏତ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଇଥାଇପାରେ ।

ବରୁଣଙ୍କ ଉପାସନା ସମୁଦ୍ରତଟବର୍ତ୍ତି ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରାୟ ଦେଖାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ବନ୍ଧ ନୌବାଣିଜ୍ୟ ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ଚଳି ଆସୁଥିଲା । କଳିଙ୍ଗ (ଓଡ଼ିଶା)ର ନୌବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର ଖାଷ୍ଟପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀ ସୁଦୂର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଏସିୟା ଦେଶମାନଙ୍କ ସହ ନୌବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର କରି ଆସୁଥିଲେ । Ptolmy ତାଙ୍କର Geography of Ancient India କଳିଙ୍ଗରେ ଥିବା ପୋତାଶ୍ରୟ ମାନଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ Nanigania ପୋତାଶ୍ରୟକୁ ଅଧୁନା ପୁରୀ ସହ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇଛି । ସେହିପରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଷଷ୍ଠ-ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ Che-li-ta-lo ବା ଚରିତ୍ରପୁର ନାମକ ଏକ ବନ୍ଦର ସଂଯୁକ୍ତ ସହରର ସୂଚନା ମିଳୁଛି । କେତେକ ଗବେଷକ ଚରିତ୍ରପୁରକୁ ପୁରୀ ସହ ଚିହ୍ନଟ କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ସୁରକ୍ଷିତ ଦିଆଯାଇପାରେ ପୁରୀର ଦକ୍ଷିଣଦିଗରେ ପ୍ରାୟ ୭୦ କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ଥିବା ମାଣିକପାଟଣା ଏକଦା ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ବନ୍ଦର ରୂପେ ପ୍ରାୟ ୫ଶହ-୭ଶହ ବର୍ଷଧରି ରହିଥିଲା । ଏହି ବନ୍ଦର ଐତିହାସିକ ତଥା ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଉପାଦାନ ନିକଟରେ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଛି । ଏହି ଐତିହାସିକ (material evidences) ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି, Chinese coin, Ceylonese coin, Arab, Roman, Indonesian ମୁଣ୍ଡୁୟ ପାତ୍ର ତଥା ଅନାନ୍ୟ ବହୁତ ଉପାଦାନ ବିଶେଷ କରି Ceylonese ମୁଦ୍ରାରେ ରାଜା ଶହଶ୍ରମଲ୍ଲଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ।

ସେହିପରି ପୁରୀର ପୂର୍ବ ଦିଗରେ କୋଣାର୍କ ନିକଟସ୍ଥ ଖଲିକଟା ପାଟଣା, ଏହି ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୭ଶହ ୪ଶହ ବର୍ଷଧରି ଏକ ବନ୍ଦର ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । ଏହି ବନ୍ଦରଟି ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୩୦୦-୧୪୦୦ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ନୌବାଣିଜ୍ୟ କାରବାରରେ ସମୃଦ୍ଧ ଥିଲା । ଏଠାରୁ ମିଳିଥିବା ଚିନ, ପୂର୍ବ ଆଫ୍ରିକା, ଆରବ, ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମୂଲ୍ୟବାନ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଇଛି । ସର୍ବୋପରି ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ (ଓଡ଼ିଶାର) କଣ୍ଟିଗିଆର ବଟେଶ୍ୱର,

ଚିଲିକା ନିକଟସ୍ଥ ନଈର, ମାଣିକପାଟଣା, ବାଲିହରଚଣ୍ଡୀ, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ, ବେଲେଶ୍ୱର, ରାମଚଣ୍ଡୀ, ଚିତ୍ରେଶ୍ୱରୀ, କାକଟପୁର, ସାରଳା ଇତ୍ୟାଦି ଦେବଦେବୀ ମନ୍ଦିର ଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍କଳ ବା କଳିଙ୍ଗ ଅଧୁନା ଓଡ଼ିଶାର ନୌବାଣିଜ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ । ନୌବାଣିଜ୍ୟ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ପରମ୍ପରା ଉତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଉପଲବ୍ଧ ।

କେତେକ ଐତିହାସିକଙ୍କ ମତରେ ପୁରୀ ବହୁ ସମୟଧରି ଗୟା ଏବଂ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ହୋଇଥିବାରୁ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ, ବଣିକ ଶ୍ରୀଲଙ୍କାରୁ ଜାହାଜରେ ଆସି ପୁରୀଠାରେ ପହଞ୍ଚୁଥିଲେ ଏବଂ ଏଠାରେ କିଛି ସମୟ ଅବସ୍ଥାପନ ପରେ ସ୍ଥଳମାର୍ଗରେ ବିହାରର ଗୟା ତଥା ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟଭାରତ ଆଡ଼କୁ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ କହିଲେ ପୁରୀର ଐତିହାସିକ ବିଭବ ଏହାର ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିଚ୍ଛେଦ ତଥା ସମୟକ୍ରମ ଆମକୁ ପୁରୀଠାରେ ଥିବା ଐତିହାସିକ ସ୍ମାରକୀ ବା ସୌଧ ଗୁଡ଼ିକରୁ ହିଁ ମିଳିବ, ଏହା ସହ ପ୍ରଚଳିତ ପରମ୍ପରା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତି ତଥା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଐତିହାସିକ ଉପସଂହାରରେ ଉପନୀତ ହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ପର୍ଯ୍ୟଟନର ବିକାଶରେ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥଳ, ସ୍ମାରକୀ, ପରମ୍ପରା, ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥା ଆଦି ଏକ ଉପାଦାନ ବା Tourism Resource ଆମେ କହିଥାଉ । ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳ ଯେତେ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନରେ ସମୃଦ୍ଧ ସେହି ଅଞ୍ଚଳ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ବିକାଶ ପାଇଁ ପ୍ରଶସ୍ତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏକ sacred place, ଏଠାରେ ବହୁ ଆଧୁନିକ ହୋଟେଲ ରହିଛି । ବହୁ ପର୍ଯ୍ୟଟକଙ୍କ ସମାଗମ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପର୍ଯ୍ୟଟନର ବିକାଶ କେବଳ ସମ୍ଭବ ଯଦି ଜନସାଧାରଣ (Host) ଯେତେ tourist friendly ହେବେ । ଏଥିପାଇଁ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ବ୍ୟବସାୟୀ, ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ ତଥା ସାଧାରଣ ନାଗରାଜଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱ ଏବଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରହିଛି । ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ପୁରୀ ସହରର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ, ଐତିହାସିକ, ଧାର୍ମିକ ତଥା ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ । ଏହାର ପ୍ରସାର, ପ୍ରସାର ତଥା ପର୍ଯ୍ୟଟନ ଉପଯୋଗୀ କରିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରହିଛି ।

■ ■ ■

ମହୋଦଧର ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥ

ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମିଶ୍ର

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ହିଁ ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥ :

ରାମାୟଣରୁ ଜଣାଯାଉଛି, ଭାରତର ପୂର୍ବଭାଗରେ ସୁଦର୍ଶନ ନାମରେ ଏକ ସରୋବର ଥିଲା । ଧଳା ରଙ୍ଗର ପଦ୍ମ ପୁଟିଥିବା ଏହି ସରୋବରରେ ରାଜହଂସ ଥିଲେ । ଦେବତାମାନେ ଏଠି ଜଳବିହାର କରୁଥିଲେ । ସୁଗ୍ରୀବ ଏହି ସରୋବର ନିକଟକୁ ସୀତାଙ୍କୁ ଖୋଜିବା ପାଇଁ ବାନରମାନଙ୍କୁ ପଠାଇଥିଲେ ।

ଏହା ପରେ ପରେ ବର୍ଷନା ଅଛି ଯେ, ସରୋବର ଆଗକୁ ସମୁଦ୍ର ଅଛି । ସମୁଦ୍ରର ଉତ୍ତରକୁ ପର୍ବତଟି ଅଛି । ସେହି ପର୍ବତ ଉପରେ ଧରଣୀକୁ ଧାରଣ କରିଥିବା ସମସ୍ତ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପୂଜ୍ୟ ସହସ୍ରଶୀର୍ଷ ପୀତାମ୍ବରଧାରୀ ଅନନ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ପର୍ବତ ଉପରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟୀ ପତାକା ରହିଛି । ସେହି ପର୍ବତର ଆଧାର ଭୂମିରେ ବେଦାଦିଏ ଅଛି । ଏହା ପୂର୍ବ ଭାରତର ସୀମା ।

ଏହାପରେ ଦକ୍ଷିଣଭାରତ କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି* । ଉପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯଦି ପୂର୍ବଭାରତର ସୀମା, ତା' ପରଠାରୁ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଯାହା ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ତା'ପରେ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ।

୧. ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ୪/୪୦/୪୦-୪୬

୨. ତତ୍ତ୍ୱେବ ୪/୪୦/୫୧-୫୨

୩. ତତ୍ତ୍ୱେବ ୪/୪୦/୫୩

ତିଶିରାଃ କାଞ୍ଚନ କେତୁସ୍ଥାଳସ୍ତସ୍ୟ ମହାଦୁନଃ ।

ସ୍ତ୍ରୀପିତଃ ପର୍ବତସ୍ୟାଗ୍ରେ ବିରାଜତି ସବେଦିକଃ ॥

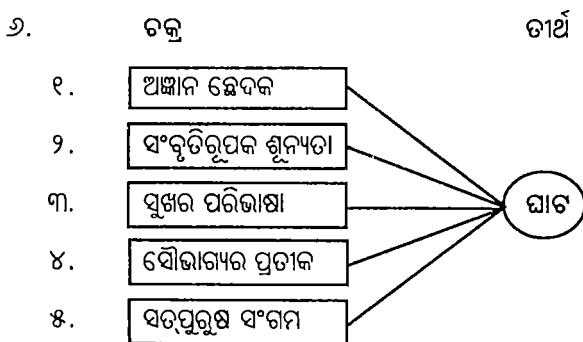
୪. ତତ୍ତ୍ୱେବ ୪/୪୦/୫୪

୫. ତତ୍ତ୍ୱେବ ୪/୪୧/୯ ମେଘଳାନୁକୂଳାଂଶୋ ଦଶାର୍ଣ୍ଣନଗରାଣ୍ୟପି ।

ସୁଦର୍ଶନ ଶବ୍ଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ରରେ ଲାକ୍ଷଣିକ ହେଲା ପରି ମନେ ହୁଏ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ବିକାଶ କାଳରେ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ “ଶ୍ରୀଚତୁର୍ଦ୍ଧାବିଗ୍ରହ”ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପାସିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ମଧ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ହୋଇଛନ୍ତି । ଦେବତାଙ୍କର ‘ଆୟୁଧ’ଗୋଟିଏ ଉପାସନାରେ ପ୍ରତିନିଧି ହେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଚେତନାରେ ଏକ ଅନନ୍ୟ ଉଦାହରଣ । ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥ, ଆୟୁଧରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବା ପରେ ନାମିତ ହେଲା ‘ଚକ୍ରତୀର୍ଥ’ ଭାବରେ । ଚକ୍ର ହୋଇଗଲା । ପାଞ୍ଚୋଟି ତତ୍ତ୍ୱର ସାଙ୍କେତିକ ନିଦର୍ଶନ । ତୀର୍ଥ ହୋଇଗଲା ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଘାଟ । ସେଇ ପାଞ୍ଚୋଟି ତତ୍ତ୍ୱର ଘାଟ ଲୋକାଚାରକୁ ଆସିଲା ଲୋକସାହିତ୍ୟ, ଲୋକକଥା, ଓ ଗାଥା ମାଧ୍ୟମରେ ।

ଉପାସନାରେ ଅଙ୍ଗାଭୂତ ହେବା ପରେ ‘ସୁଦର୍ଶନ ସରୋବର’ ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେବା ସମ୍ଭାବନାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାରେ ଗବେଷଣା ନିରବ ଅଛି । ହୁଏତ, ନଦୀ ମୁହାଁଣରେ ଏହି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନ ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥରୂପେ ବିକାଶଲାଭ କରି କାଳପ୍ରବାହରେ ସୁଦର୍ଶନ ଯେହେତୁ ଚକ୍ର ଆକୃତିରେ, ତେଣୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦରେ ଲାକ୍ଷଣିକ ହେଲାପରି ଲାଗୁଛି ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ‘କଣ୍ଠ ଆଶ୍ରମ’ ଯେଉଁଠି ପଶୁ ଆଶ୍ରମ ଏବଂ କଣ୍ଠ ନୃସିଂହ ଯେପରି ପଶୁ ନୃସିଂହ ଭାବରେ ପୁରୀର ଲୋକକଥାରେ ଆଜି ବି ରୁଢ଼ି ହୋଇଛନ୍ତି, ସେହିପରି ସୁଦର୍ଶନ ତୀର୍ଥ ଲୋକମୁଖରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ନଥିବ କିଏ କହିବ ! ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦରେ ରୁଢ଼ି ହୋଇଯିବା ପରେ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ତଥା ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥର ଲୌକିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଚକ୍ରତୀର୍ଥକୁ ନେଇ ଯାହା ବର୍ଣ୍ଣନା ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ମିଳେ ତାହା ସବୁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ରହସ୍ୟର ଲୌକିକ ରୂପ ।

ପୁରାଣୋକ୍ତ ଲୌକିକ ରୂପ :

ଯୁଗ ସଂଚାର ବେଳର କଥା । ବ୍ରହ୍ମା ସମାଧିସ୍ଥ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ଚାରି ମୁହଁରୁ ଚାରି ବେଦ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଭାବିଲେ ଚାରି ବେଦକୁ ସମସ୍ତିକି ଜଣେଇବେ କିଏ । ଶିଷ୍ୟ ଗୌତମ, ପିପ୍ପଳାଦ, ମଧୁଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟଙ୍କୁ ଡକେଇଲେ । ବେଦ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ।

ସେଇ ସମୟରେ ମଧୁ ରାକ୍ଷସର ଝାଳରୁ ଜନ୍ମ ନେଇଥିବା ଶଙ୍ଖାସୁର, ଦେବ ଦେବ ମହାଦେବଙ୍କ ପାଖରୁ ତନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ମହର୍ଷିମାନଙ୍କର ଚାରି ବେଦ ଶିକ୍ଷା ସରିବା ବେଳକୁ ଶଙ୍ଖାସୁର ଶିଖି ସାରିଥିଲେ ଚାରୋଟି ବେଦ ।

ସେଥିରୁ ପ୍ରଥମ ବିଦ୍ୟାଟି ହେଲା ଦୂରରୁ ଶୁଣିବା କାଇଦା । ଯାହାକୁ କୁହାଯାଏ ଆକାଶବାଣୀ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଦ୍ୟା ହେଲା ଦୂରରୁ ଦର୍ଶନ କରିବାର ରହସ୍ୟ । ଯାହାକୁ କୁହାଯାଏ ଦୂରଦର୍ଶନ ।

ତୃତୀୟ ବିଦ୍ୟା ହେଲା ତିନି ପୁରକୁ ଯା-ଆସ କରିବାର କଳା । ଯାହାକୁ କୁହାଯାଏ ତ୍ରିପୁର ଗମନ ।

ଚତୁର୍ଥ ବିଦ୍ୟା ହେଲା ଚାହୁଁ ଚାହୁଁ ଉଡେଇ ଯିବାର କାଇଦା । ତାକୁ ଇ କହନ୍ତି ସହସ୍ରା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ କାଇଦା ।

ଶଙ୍ଖାସୁରଙ୍କର ବାକି ରହିଥିଲା ଶିଖିବାକୁ ‘ନାଦ’ ତତ୍ତ୍ୱ । ନାଦତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା କରିବା ସମୟରେ ଅନୁଭବ କଲେ ବାରମ୍ବାର ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ନିଜ ବିଦ୍ୟାବଳରେ ଜାଣିଲେ ପ୍ରଜାପତି ଯଜୁର୍ବେଦର ‘ନମସ୍ତେ ରୁଦ୍ରମନ୍ୟବ’ର ରହସ୍ୟ ମହର୍ଷି ବୁଝାଉଛନ୍ତି । ଜାଣିପାରିଲେ ବୈଦିକମନ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଦେବ ଦେବ ମହାଦେବ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଭାବିତ ହେଉଛନ୍ତି । ନାଦତତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା ସେଇଠି ଅଟକିଲା । ଶଙ୍ଖାସୁର ଚାଲିଲେ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କ ପାଖକୁ । ନିଜ ମନ କଥା କହିଲେ । ମାତ୍ର ପ୍ରଜାପତି ନାନ୍ଦର । କହିଲେ ଚାରି ବେଦ ବାଣ୍ଟିସାରିଛି । ଶଙ୍ଖାସୁର ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ବେଦ ଶିଖିବାର ବିକଳତା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କଲା । ଶେଷକୁ ହିଁ ଭରିଲେ । ପଞ୍ଚମ ମୁଖ ସୃଷ୍ଟି କରି ପଞ୍ଚମବେଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଦେବଦେବ ମହାଦେବ ଯେ କଥା ଜାଣିପାରିଲେ । ସେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ପଞ୍ଚମ ମସ୍ତକ ଛେଦନ କଲେ । ପଞ୍ଚମବେଦ ପାଇବାର ଆଶା ମଉଳିଗଲା ଶଙ୍ଖାସୁରଙ୍କର । ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଲେନି । ତନ୍ତ୍ରଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଚାରି ବେଦକୁ ହରଣ କରିନେଲେ । ଗଭୀର ସମୁଦ୍ରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଯେ କଥା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ କାନକୁ ନେଲେ ପ୍ରଜାପତି । ଶେଷକୁ ବହୁ ଭାବିଚିନ୍ତି ବିଷ୍ଣୁ ମତ୍ସ୍ୟ-ଅବତାର ନେବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ ।

ମତ୍ସ୍ୟ ରୂପରେ ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁ ଆସିଛନ୍ତି ବୋଲି ଶଙ୍ଖାସୁର ଜାଣିପାରିଲେ । ଗଭୀର ସମୁଦ୍ରରେ ଶଙ୍ଖାସୁରକୁ ଧରିବା ପାଇଁ ସାତଥର ଏପଟ-ସେପଟ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଶେଷକୁ ଶଙ୍ଖାସୁର ଚାରି ବେଦକୁ ଉଦରସ୍ଥ କଲେ । ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସ୍ଥାନ ନୀଳଗିରିର କଟକଟକୁ ଆଶ୍ରୟ

କଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ଯେ କଥା ଜାଣିପାରି ଶ୍ରୀଚତୁର୍ଦ୍ଧାବିଗ୍ରହ ଧାରଣ କଲେ ।

ଭୟଭୀତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଶଙ୍ଖାସୁର । ନିଜର କଠିନ ଆବରଣକୁ ଶଙ୍ଖ ରୂପରେ ପରିଣତ କଲେ । ଆଉ ନିଜକୁ ଏକ ଅଣଆଡ଼ିଆ ସ୍ଥାନରେ ହଜେଇଦେଲେ । ମହାପ୍ରଭୁ ଚକ୍ରରାଜ ସୁଦର୍ଶନକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ - ଶୀଘ୍ର ଶଙ୍ଖାସୁରର ମୁଣ୍ଡକାଟ କର । ମାତ୍ର ସବୁ ବିଫଳ ହେଲା । ଶଙ୍ଖାସୁର ଜାଣିଥିଲେ କଟକବଚର ଅଭୂତ ପ୍ରଭାବ । ସେଇ ପ୍ରଭାବରେ ଶଙ୍ଖାକୃତି ଶରୀରର ଉପର ଅଂଶ ବଜ୍ରଭଳି ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନଚକ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆଘାତରେ ଛିଟିକିଯାଇ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ନିଜେ ସୁଦର୍ଶନ ପଡ଼ିଲେ ସିନା, ଶଙ୍ଖାସୁରଙ୍କର କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ମହାରାଜ ସୁଦର୍ଶନ ଛିଟିକି ପଡ଼ିଥିବା ସ୍ଥାନଟି ହେଲା ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୈକୁଣ୍ଠର ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ।

ଯା' ଭିତରେ ଅନେକ ସମୟ ବିତିଗଲେ ମଧ୍ୟ ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର ନ ଫେରିବାରୁ ନୀଳଗିରି ଉପରେ ମହାମାୟାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କଲେ । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ମରଣମାତ୍ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମହାମାୟା ଦୁଇଟି ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଦେବତାମାନଙ୍କ ଶକ୍ତି ଏବଂ ମହାମାୟା ଦେଇଥିବା ଦୁଇ ଶକ୍ତିରେ ନିଜ ଶକ୍ତିକୁ ମିଶାଇ ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମାସ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଏହି ବ୍ରହ୍ମାସ୍ତ୍ର ଶଙ୍ଖାସୁରଙ୍କର ମୁଖରତ୍ନକୁ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିଲା । ଶଙ୍ଖାସୁରଙ୍କର ହୃଦୟ ଓ ନାଭି ବିଦୀର୍ଘ ହେବା ପରେ ଶଙ୍ଖ ଦେହରୁ ଏକ ଦିବ୍ୟଜ୍ୟୋତି ବାହାରି ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ପଥ ଦେଇ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଗର୍ଭରେ ବେଦକୁ ନପାଇ ବିଷ୍ଣୁ ଶଙ୍ଖର ଗର୍ଭରୁ ମାଂସ ବାହାର କରି ଖୋଳଟିକୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ସେହି ଶଙ୍ଖର ରନ୍ଧ୍ରରେ ପ୍ରଥମେ ଫୁଙ୍କାର ଦେବାକୁ ଓଁକାର ଧ୍ୱନି ଶୁଣାଗଲା । ଓଁକାର ଧ୍ୱନି ମାଧ୍ୟମରେ ବେଦ ରକ୍ଷା ହୋଇଗଲା ।

ଶଙ୍ଖାସୁରଙ୍କର ବଧ ଦେବ ଦେବ ମହାଦେବଙ୍କର ଅସହ୍ୟ ହେଲା । ସେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ମହାଦେବଙ୍କୁ ଦେଖି ଦେବଗଣ ତାଙ୍କୁ ସ୍ତବ କରି ଶାନ୍ତ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମା-ବିଷ୍ଣୁ-ଶିବଙ୍କର ଏକତ୍ର ଉପସ୍ଥିତିରେ ସମସ୍ତ ଦେବଗଣ ଥାଇ ନୀଳଗିରିକୁ ବୈକୁଣ୍ଠରୂପେ ସେଇଦିନ ପରିଗଣିତ କରାଗଲା । ଶିବଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ ଥିଲା ଶଙ୍ଖାସୁରର ସ୍ମୃତି ରକ୍ଷା ହେବ । ପାଞ୍ଚକୋଶ ପରିମିତ ଭୂଖଣ୍ଡ ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେବ । ତାହା ହିଁ ହେବ ଦିବ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର । ତନ୍ତ୍ରସୂକ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ସହିତ ଯୋଡ଼ି ହୋଇଯିବା ପରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପାସନାରେ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଙ୍ଗାଅଙ୍ଗା ଭାବେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇଯାଇ ନଥିବ, ତାହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିହେବ ନାହିଁ ।

ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତନ୍ତ୍ର ପରମ୍ପରାରେ ପାଞ୍ଚୋଟି ତତ୍ତ୍ୱରେ ଚକ୍ର ସଂଯୁକ୍ତ ରହିଛନ୍ତି । ଭୂଦ୍ରାଯାମଳ ତନ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଏହି ୫ଟି ଚକ୍ର ଓ ତା'ର ତତ୍ତ୍ୱ ହେଲା ।

୧. ମହାଚକ୍ର - ଯିଏ ମୋକ୍ଷ ଆଣିଦିଏ ।

୨. ରାଜଚକ୍ର - ଯିଏ ରାଜତ୍ୱ (ପ୍ରଭୁତ୍ୱ) ଆଣିଦିଏ ।

୩. ଦିବ୍ୟଚକ୍ର - ଯିଏ ଦିବ୍ୟତ୍ୱ ଆଣିଦିଏ ।

୪. ବୀରଚକ୍ର - ଯିଏ ସିଦ୍ଧି ଆଣିଦିଏ ।

୫. ପଶୁଚକ୍ର - ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ଦୁଃଖକୁ ଆଣିଦିଏ ।

ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ‘ଦିବ୍ୟଚକ୍ର’ । ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନ ସ୍ୱୟଂ ଦିବ୍ୟ । ତାଙ୍କର ସାଙ୍କେତିକ ରୂପ ଦିବ୍ୟଚକ୍ର ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ତେଣୁ ସୁଦର୍ଶନ ସରୋବର ଥିଲା । ଦିବ୍ୟ ସରୋବର । ସୁଦର୍ଶନ ଶବ୍ଦ ତାଙ୍କର ସାଙ୍କେତିକ ସ୍ୱରୂପରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିତ ହେବା ପରେ ସେହି ଚକ୍ର ‘ଦିବ୍ୟଚକ୍ର’ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଦିବ୍ୟ ଚକ୍ରକୁ ନେଇ ଯେଉଁ ତୀର୍ଥ ବିକଶିତ ହେଲା ତାହା ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଛି । ଯାହା ତତ୍ତ୍ୱ ପରମ୍ପରାର ଦର୍ଶନତତ୍ତ୍ୱର ଏକ ମହାନ ଲୌକିକ ତୀର୍ଥ । ଏହି ଦିବ୍ୟ ତୀର୍ଥର ସୁରକ୍ଷାରେ ଜଣେ ଦିବ୍ୟ ଆତ୍ମା ଜଡ଼ିତ । ସେହି ଦିବ୍ୟାତ୍ମା ହେଉଛନ୍ତି ରାମାୟଣର ମହାନ ବୀର ଓ ସୁପତି ନଳ ।

ରାମାୟଣର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଉଛି ସୀତାଙ୍କୁ ଠାବ କରିବା ପାଇଁ ଅଙ୍ଗଦ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିଥିଲେ । ଅଙ୍ଗଦ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମର ମହର୍ଷି ପଣ୍ଡଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ଆସିଥିବା କଥା ଉତ୍ତର ରାମାୟଣରୁ ଜଣାପଡୁଛି^୨ । ତେଣୁ ରାମାୟଣର ଏହି ବୀରଙ୍କର ଉପାସନା ପୁରୀରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ରହିଆସିଛି । ଏହି ବୀରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଜା ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀ ସୁଗ୍ରୀବ ମହାରାଜ । ମନ୍ତ୍ରୀ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀ ଜାମ୍ବବାନ ରାଜକୁମାର ହେଉଛନ୍ତି ଅଙ୍ଗଦ । ଅଙ୍ଗଦଙ୍କ ସହିତ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତକୁ ସୀତାଙ୍କ ଠାବ ସମୟରେ ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ ନଳ, ନୀଳ, ବିବିଦ ଓ କୁମୁଦ । ଶ୍ରୀହନୁମାନ,

୭. ବା.ରା. ୪/୪୧/୧୯

୮. ଏହି ଉପାସନା ସହିତ ପୁରୀର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭମଠ ସମ୍ପୃକ୍ତ ରହିଅଛି । ମହାବିଷୁବ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ମଠ ପକ୍ଷରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବଦ୍ୱାରରେ ବିଜେ କରିଥିବା ଫତେ ମହାବୀର, ପଶ୍ଚିମଦ୍ୱାର ମହାବୀର ଓ ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାର ମହାବୀରଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ପତିତୋଗ ଲାଗେ ।

ପତିତୋଗ ପରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ମଠକୁ ଯାଇ ମଠ ପରିସରରେ ‘ବଡ଼ ମହାବୀର’ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୁଗ୍ରୀମ ମହାରାଜଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଥାଏ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପୂଜାପଣ୍ଡା ମହାଶୟ ସୁଗ୍ରୀମ ମହାରାଜଙ୍କୁ କାନ୍ତି ଓ ଶିରପା ସମର୍ପଣ କରିବା ପରେ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଲାଗି ହୁଏ । ପୁନଃ ମଠ ପରିସରରେ ଥିବା ଗୁମ୍ଫା ମହାବୀରଙ୍କ ପାଖକୁ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଯାଏ । ଗୁମ୍ଫାମହାବୀର, ମନ୍ତ୍ରୀ ଜାମ୍ବବାନ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ସେଠାରେ ନୀତି ସରିବା ପରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳର କିଛି ଅଂଶ ଜାମ୍ବବାନଙ୍କୁ ଲାଗି ହୁଏ । ପୂର୍ବରୁ ସୁଗ୍ରୀବ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆଜ୍ଞାମାଳର କିଛି ଅଂଶ ଲାଗି ହୋଇସାରିଥାଏ ।

ସୁଗ୍ରୀବ ମହାରାଜ, ମନ୍ତ୍ରୀ ଜାମ୍ବବାନଙ୍କ ପରେ ଆଜ୍ଞାମାଳ ମଠ ପରିସରରେ ‘ଗୁଆବାରା ମହାବୀର’ ରୂପେ ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ଶ୍ରୀହନୁମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଏ । ଏଠାରେ ପୂଜାନୀତି ସରିବା ପରେ ପୂଜାପଣ୍ଡା ସାମନ୍ତ ଆଜ୍ଞାମାଳର କିଛି ଅଂଶ ଲାଗି କରନ୍ତି ଶ୍ରୀହନୁମାନଙ୍କୁ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀହନୁମାନଙ୍କୁ ଶିରପା

ଶ୍ରୀଜୀୟବାନ ଓ ମହାରାଜ ସୁଗ୍ରୀବ ଋଷି ଦିଗକୁ ଯାଇଥିବା ବୀର ମାନଙ୍କର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଦାୟିତ୍ବରେ ଥିଲେ । ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଦାୟିତ୍ବରେ ଥିବା ଶ୍ରୀହନୁମାନ ମଧ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନରେ

ଲାଗି ପରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରୁ ଆସିଥିବା ବିଜେ କାହାଳୀ ଲାଗି ହେବା ପ୍ରଥା ରହିଛି ।

ଏହାପରେ ଆଜ୍ଞାମାଳ ପୋଖରିଆ ମହାବୀରଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନର ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଥିବା ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ମାର୍କେଟ, ଯାହାକି ବଳଭଦ୍ର ବଲ୍ଲଭ ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲା, ତାହାର ପୂର୍ବ ଦିଗକୁ ଏହି ପୋଖରିଆ ଅବସ୍ଥିତ । ପୂର୍ବେ ଏହା ଶ୍ରୀସୁଦର୍ଶନ ବଲ୍ଲଭ ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ପୋଖରିଆ ମହାବୀର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ମଠର ଉପାସନା ଭିତ୍ତିରେ ରାମାୟଣର ‘ନୀଳ’ ରୂପେ ଉପାସିତ । ଏଠାର ଉପର ବର୍ଷିତ ସମାନନୀତି ହେବା ପରେ ଆଜ୍ଞାମାଳର କିଛି ଅଂଶ ଲାଗି କରାଯାଏ । ଏହାପରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆସିଥିବା ଅବଶିଷ୍ଟ ଆଜ୍ଞାମାଳ ସହ ପୂଜାପଣ୍ଡା ସାମନ୍ତ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଅଂଚଳରେ ବିଜେ କରିଥିବାର ‘ବେଡ଼ି ହନୁମାନଙ୍କ’ ନିକଟକୁ ପଠୁଆରରେ ଯା’ନ୍ତି । ବେଡ଼ି ହନୁମାନ ଅଥବା ଦରିଆ ମହାବୀର ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ଏହି ମହାବୀର, ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭମଠର ଉପାସନାଧାରାରେ ‘ନଳ’ ରୂପେ ପରିଚିତ । ସେଠାରେ କାନ୍ତି ଶରିପା ଲାଗି ପରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଲାଗି ହୁଏ । ସେଠାରୁ ଉକ୍ତ ପଠୁଆର ପୁନଃ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭମଠକୁ ଆସେ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭରେ ସେତେବେଳକୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଉତ୍ତାର ମହାବୀର ବିମାନରେ ଆସି ବିଜେ କରିଥାନ୍ତି । ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ପଠୁଆର ମଠକୁ ଫେରିବା ବେଳକୁ ଉତ୍ତାର ମହାବୀର ଅପେକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ପୂଜାପଣ୍ଡା ସେବକ ଉତ୍ତାରମହାବୀରଙ୍କୁ ଏଠାରେ ମାଜଣା କରି କାନ୍ତିଶିରପା ଲାଗି କରିବା ପରେ ଉତ୍ତାର ମହାବୀର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରକୁ ଫେରିଯାନ୍ତି ।

୯. ଭାରତୀୟ ବାଡ଼ମୟରେ ପାଞ୍ଚଜଣ ‘ନଳ’ଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଆମେ ପାଉ । ଏଥିରେ ଚାରି ଜଣ ନଳ ପୁରୁଷ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଜଣେ ନାରୀ ରହିଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ନଳ: ରାବଣଙ୍କ ଭାଇ ବିଭୀଷଣଙ୍କ କନ୍ୟାର ନାମ ନଳ । ସୀତା ଅଶୋକ ବନରେ ଥିବାବେଳେ ଏହି ବିଭୀଷଣ କନ୍ୟା ସୀତାଙ୍କର ପରିଚାରିକା ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତି ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଆଦର ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପ୍ରତୀକ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ନଳ: ରାମାୟଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଷ୍ଟବୀରଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ । ରାମାୟଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନଳ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ (୧/୧୭/୧) ଯେ କି ରାମାୟଣରେ ବାନରରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ସୈନ୍ୟବାହିନୀର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ସୈନିକ । ସେତୁବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣରେ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ନେଇଥିଲେ । ଘୃତାଚୀ ଅପ୍ସରା ଗର୍ଭରେ ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କ ଔରସରୁ ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ କୂଳରେ ଜନ୍ମ ନେଇଥିଲେ । ରତଧ୍ୱଜ ମୁନିଙ୍କ ଅଭିଶାପରୁ ସେ ବାନରରୂପେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ବାମନପୁରାଣରୁ (୬୨ ଅଧ୍ୟାୟ) ଜଣାପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ କ୍ଷଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସହାୟତା ନିମନ୍ତେ ଦେବତାମାନେ ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ (ବା.ରା. ୭/୩୮/୪୯) । ସେ ଯେଉଁ ପଥର କ୍ଷର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ ତାହା ଜଳରେ ଭାସୁଥିଲା ।

(ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ) ବିଜେ କରିଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନରେ ଶ୍ରୀ ସୁଦର୍ଶନବଲ୍ଲଭରେ ‘ନୀଳ’ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥ ‘ନଳ’ ବିଜେ କରିଛନ୍ତି ।

ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭମଠର ଉପାସନା ଧାରାରେ ନଳ ସଂପୃକ୍ତ ରହିଥିବା ବେଳେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଉପାସନାରେ ରହିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀନୃସିଂହ ଜନ୍ମଦିନ ସେହି ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥରେ ବିଜେ କରିଥିବା ଦିବ୍ୟାତ୍ମା ନଳଙ୍କୁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ଦିଆଯାଏ ।

ଉପସଂହାର :

ତେଣୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରର ଗୋଟିଏ ପଟେ ମହୋଦଧିର ଯମନିକ ତୀର୍ଥକୁ ନେଇ ମହାତୀର୍ଥ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ରହିଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟେ ପଟେ ମହୋଦଧି ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇ ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥ ରହିଅଛି । ଏହି ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥ ହିଁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘାଟ । ପୌରାଣିକ ବର୍ଣ୍ଣନାର ରହସ୍ୟମୟ ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତରେ ଆଜ୍ଞାନ ଛେଦକ ଘାଟ ହିଁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଇଛି ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଶବ୍ଦରେ । ଏହା ହେଉଛି ସମୃଦ୍ଧି ରୂପକ ଶୂନ୍ୟତା ଘାଟ । ଚକ୍ର ହେଉଛି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଶାନ୍ତି ଦେଉଥିବା ‘ସୁଖର ପରିଭାଷା’ । ସେହି ପରିଭାଷାରେ ତୀର୍ଥ ହେଉଛି ସୁଖର ଘାଟ । ଚକ୍ର ହେଉଛି ସୌଭାଗ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ତେଣୁ ଚକ୍ରର ଘାଟ ହେଉଛି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସୌଭାଗ୍ୟ ଘାଟ । ସେହି ସୌଭାଗ୍ୟ ଦିନେ ଉପଲବ୍ଧ ହେଇଥିଲା ଏହି ଘାଟରୁ । ସୌଭାଗ୍ୟ ଘାଟରେ ସେହି ଅପୌରୁଷେୟ ଦାରୁ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲେ, ଆମକୁ ସୌଭାଗ୍ୟ ଦେବାପାଇଁ । ଚର୍ମ ଚକ୍ଷୁରେ ଆତ୍ମକୁ ଦର୍ଶନ ଦେବା ପାଇଁ ।

ଚକ୍ର ହେଉଛି ସତ୍ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗର ଆଧାର । ଆମର ସୌଭାଗ୍ୟର ଦାରୁ ଏଇଠି ଆବିର୍ଭାବ ହେବା ପରେ ଏଇ ଘାଟରେ ଘଟିଥିଲା ଅନେକ ସତ୍ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗମ । ସେହିଦିନୁ ଏ ଘାଟ ହୋଇଯାଇଛି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସତ୍ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗମର ଘାଟ । ଦିବ୍ୟତୀର୍ଥର ଘାଟ । ଦିବ୍ୟ ଚେତନାର ଘାଟ ।

■ ■ ■

ତୃତୀୟ ନଳ : ରଘୁବଂଶରେ ଏହି ନଳଙ୍କ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପୁତ୍ର କୁଶଙ୍କ ନାତିଙ୍କ ନାମ ନିଷଧ । ନିଷଧଙ୍କ ପୁତ୍ର ଥିଲେ ନଳ ।

ଚତୁର୍ଥ ନଳ : ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ରାଜ ଧୂମ୍ରଶ୍ଚକ୍ର ପୁତ୍ର । ବନ୍ଧୁ ରାଜା ସୁଦେବଙ୍କ ସହ ମୃଗୟାରେ ଯାଇ ବ୍ରମତି ରକ୍ଷିକ ଆଶ୍ରମରେ ରକ୍ଷିତମାନଙ୍କୁ କୁସ୍ଥିତ ବ୍ୟବହାର କରି ରକ୍ଷିକ ଅଭିଶାପରେ ଜଳରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ ।

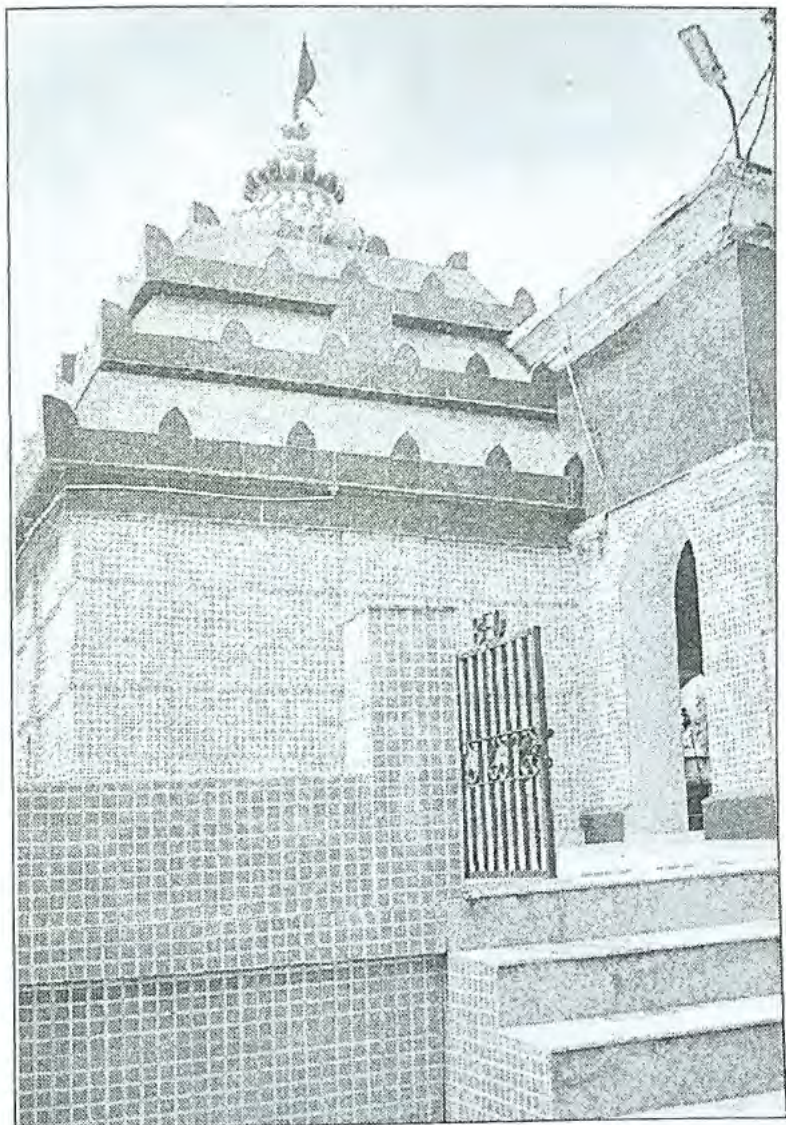
ପଞ୍ଚମ ନଳ : ନିଷଧ ରାଜ୍ୟର ରାଜ ବୀରସେନଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଯାହାଙ୍କୁ ନେଇ ନଳ-ଦମୟନ୍ତୀ ଉପାଖ୍ୟାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏହି ନଳ ମହାଭାରତକାଳୀନ ।

୧୦. ଶ୍ରୀଦାରୁବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଆଜ୍ଞାମାଳ ରହସ୍ୟ, ୨୭୧ ସଂଖ୍ୟକ ସଙ୍କେତ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଲେ. ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରତିହାରୀ ।

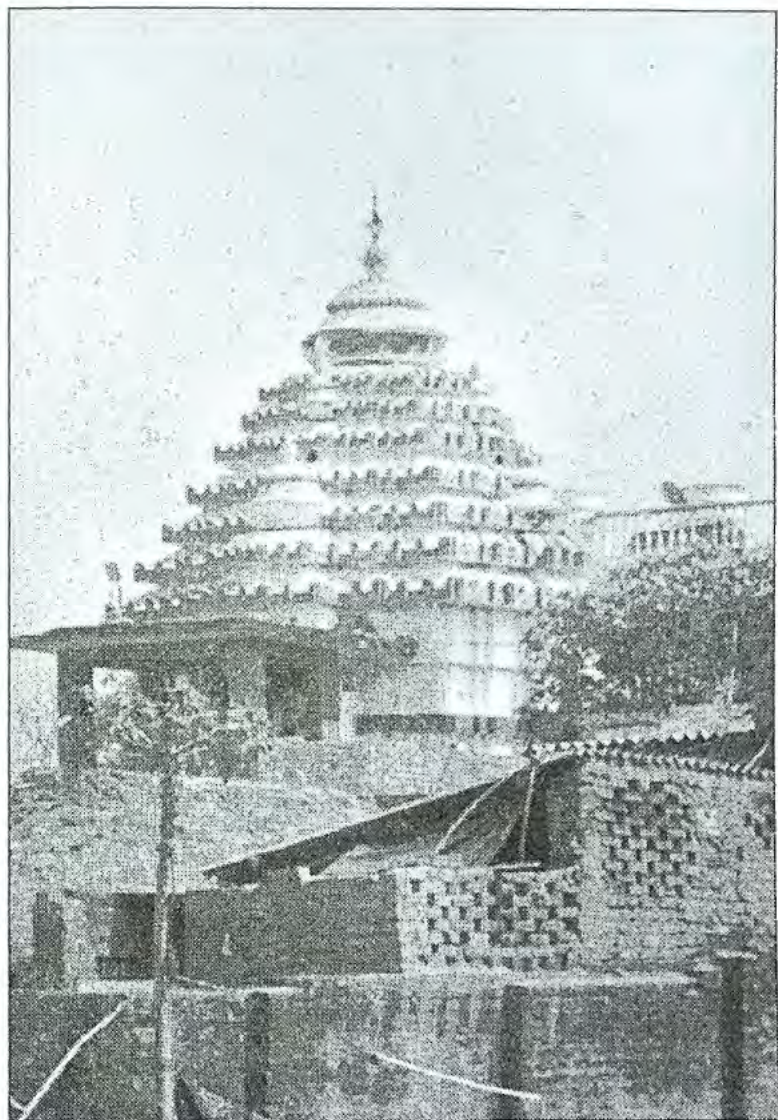
ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନ୍ଦିର

ଚକ୍ରତାର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ରୀବେଢ଼ିହରୁମାନ ମନ୍ଦିର

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଗୌରାଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ପାଟକ

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶଶୁର ଘର

ଚକ୍ରତୀର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିର୍ମିତ ଶ୍ରୀରାମାଳୟର ମନ୍ଦିର

ବେଡ଼ି ହନୁମାନ ମନ୍ଦିର

ଚକ୍ରାର୍ଥ ମନ୍ଦିର

ଶ୍ରୀକଗନ୍ନାଥ ଚେତନା ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ